

“VAATII AIKA PALJON, ETTÄ SEMMONEN TULEE ILMI”

Mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin
vastaaminen toisen asteen oppilaitoksissa

Raisa Karimo
Pro gradu –tutkielma
Turun yliopisto
Sosiaalitieteiden laitos
Sosiaalityö
24.5.2021

TURUN YLIOPISTO

Sosiaalitieteiden laitos

RAISA KARIMO, Mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin vastaaminen toisen asteen oppilaitoksissa

Pro gradu tutkielma, 89s, 2 liitettä

Sosiaalityö

Toukokuu 2021

Mielenterveys- ja päihdehäiriöistä puhutaan paljon, mutta harvemmin otetaan huomioon sairauden vaikutukset läheisiin. Erityisen tärkeää on huomioida, mitä vaikutuksia läheisen sairastamisella on lapsiin ja nuoriin. Mielenterveys- ja päihdeläheisellä nuorella tarkoitetaan nuorta, jonka läheinen sairastaa mielenterveys- tai päihdehäiriötä. Suomessa mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten asemaa ei olla tutkimuskentällä juurikaan tarkasteltu. Mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten erityiselle asemalle ei olla annettu sen ansaitsemaa huomiota, jonka seurauksena näiden nuorten mahdolliset tuen tarpeet ovat jääneet havaitsematta. Tämän tutkielman tavoitteena on tehdä aikaisemmin huomiotta jäänyttä aihetta näkyväksi tutkimalla mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin vastaamista toisen asteen oppilaitoksissa.

Tutkielman lähtökohtana on, että mielenterveys- ja päihdeläheisen asemaa ei toistaiseksi vielä tunnisteta. Mielenterveys- ja päihdehäiriöillä on kuitenkin vaikutuksia sairastavan yksilön lisäksi myös läheisiin ja heidän hyvinvointiinsa. Mielenterveys- ja päihdehäiriöt voivat siirtyä ylisukupolisissa ketjuissa vanhemmilta lapsille. Yhteiskunnallisilla toimilla voidaan vaikuttaa näiden ketjujen muodostumiseen ja negatiivisten vaikutusten siirtymiseen yksilöltä toiselle. Opiskeluympäristöt ovat tärkeitä paikkoja puuttumisen näkökulmasta. Nuoret viettävät suurimman osan ajastaan oppilaitoksissa ja ne ovat nuorille tärkeitä kehitysympäristöjä. Käsittelemällä hyvinvointia monipuolisena kokonaisuutena, voidaan opiskeluympäristöissä tukea mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten asemaa. Tutkielman viitekehys rakentuu dialogisuuden sekä palveluohjauksen ideologian ympärille, sillä oletus on, että läheisten palvelutarpeisiin vastaamiseksi tarvitaan onnistunutta vuorovaikutusta. Näin pyritään pääsemään käsiksi mielenterveys- ja päihdeläheisten tuen tarpeisiin sekä siihen, kuinka niihin pystytään vastaamaan.

Tutkimuksen aineisto on kerätty toisen asteen oppilaitosten kuraattoreita haastatteleamalla. Aineistoa tarkasteltiin teemoitteleamalla ja tyypittelemällä. Tutkimuksen tulokset osoittavat, että opiskeluympäristöissä on mahdollisuuksia vastata mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin, silloin kun heidät tunnistetaan. Tutkimukseni tärkein havainto on, että mielenterveys- ja päihdeläheiset nuoret jäävät usein kuitenkin tunnistamatta. Tunnistamista vaikeuttaa, jos nuori ei oireile helposti havaittavalla tavalla tai ota asemaansa itse puheeksi. Tunnistamista voidaan edistää tietoisuuden lisäämisellä. Tunnistaminen auttaa myös mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin vastaamisessa. Tutkimukseni osoittaa, että mielenterveys- ja päihdeläheisiä nuoria voidaan parhaiten auttaa tarjoamalla heille aitoja kohtaamisia, aikaa ja tilaa kertoa läheisenä olemisesta sekä siihen liittyvistä tuen tarpeista.

Asiasanat: Mielenterveys- ja päihdeläheinen, koulun sosiaalityö, palveluohjaus, tunnistaminen

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

SISÄLLYSLUETTELO

1	JOHDANTO	1
2	LÄHEISEN ASEMA	4
2.1	MITÄ SAIRAUUS TEKEE YKSILÖLLE JA LÄHEISELLE	4
2.2	YLISUKUPOLVISET KETJUT	8
3	OPISKELUYMPÄRISTÖN MAHDOLLISUUDET	14
3.1	KOULUN SOSIAALITYÖ	14
3.2	VARHAINEN PUUTTUMINEN.....	18
3.3	EKOLOGINEN SYSTEEMITEORIA	21
4	TAVOITTEENA PALVELUTARPEIDEN YMMÄRTÄMINEN	26
4.1	DIALOGISUUS VUOROVAIKUTUKSEN EDISTÄJÄNÄ.....	26
4.2	PALVELUOHJAUKSEN IDEOLOGIA	30
5	TUTKIMUSASETELMA.....	35
5.1	TUTKIMUSTEHTÄVÄ.....	35
5.2	KURAATTORIEN HAASTATELUT	36
5.3	TEEMOITTELU JA TYYPITTELY KOKONAISKUVAN HAHMOTTAMISESSA.....	38
5.4	EETTISET LÄHTÖKOHDAT	40
6	KURAATTORIEN KOKEMUKSET	43
6.1	LÄHEISET KURAATTORIN SILMIN	43
6.2	PALVELUTARPEISIIN VASTAAMISEN PROSESSI	47
6.3	KUINKA ONNISTUTAAN?	59
7	JOHTOPÄÄTÖKSET.....	70
	LÄHTEET.....	78
	LIITTEET.....	91

1 JOHDANTO

Mielenterveys- ja päihdehäiriöt ovat puhuttaneet Suomessa pitkään. Harvemmin kuitenkaan mielenterveys- ja päihdehäiriöistä keskusteltaessa otetaan huomioon, minkälaiselta nämä häiriöt näyttävät läheisen näkökulmasta. Mielenterveys- ja päihdeläheisellä tarkoitetaan henkilöä, jonka läheinen sairastaa mielenterveys- tai päihdehäiriötä. Sairastaminen ei koskaan kosketa vain sairastavaa itseään, vaan myös hänen perheenjäseniään ja muita läheisiä. Erityistä huomiota tulisi kiinnittää niihin lapsiin ja nuoriin, joiden läheinen kärsii mielenterveys- tai päihdehäiriöstä. (Arvola & Kärkkäinen, tulossa.) Perhe ja ikätoverit ovat nuoren tärkeimpiä kehitysympäristöjä (Bronfenbrenner 1979). Läheisten hyvinvointi vaikuttaa nuoren kasvuun ja kehitykseen, jonka vuoksi nuoren elämään kuuluvien henkilöiden hyvin- tai pahoinvoinnilla on seurauksia siihen, kuinka nuori itsessään voi. (Terveyden ja hyvinvoinninlaitos 2021a, jatkossa käytän nimikettä THL) Suurin osa suomalaisista lapsista ja nuorista voi hyvin, mutta osalle kasaantuu huono-osaisuutta (Kuronen 2010, 22; Välijärvi 2019, 52). Tähän huono-osaisuuden kasautumiseen voidaan ja tulee vaikuttaa yhteiskunnallisilla keinoilla.

Suomessa arvioidaan olevan ainakin 20 000 alaikäistä, jotka huolehtivat vanhemmasta tai jostain muusta läheisestä henkilöstä (Liimatainen 2019). Mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten asemaa ei olla tästä huolimatta Suomessa tutkittu juuri ollenkaan, minkä vuoksi aihetta on ehdottoman tärkeä tarkastella ja nostaa esille. Tähän mennessä suurin osa aihetta käsittelevistä tutkimuksista on tehty opinnäytteinä (Nyfors-Nivalainen 2019; Korppinen 2020; Kärkkäinen 2021). Vaikka tutkimusta on vielä vähän, on läheisen näkökulma saamassa pikkuhiljaa Suomessa jalansijaa tutkimuksen ja yhteiskunnallisen keskustelun saralla (Nenonen ym 2020; Sihto & Hokkila 2021). Suomen onkin todettu olevan niin sanotussa heräämisvaiheessa nuorten mielenterveys- ja päihdeläheisten tunnistamisessa (Joseph ym 2020). Paljon on kuitenkin vielä tekemistä, ennen kuin tämä näkymättömiin jäänyt ryhmä saadaan tehtyä näkyväksi ja heille voidaan tarjota ansaitsemaansa huomiota sekä tukipalveluita.

Nuoruus kehitysvaiheena on siitä erityinen, että nuori käy läpi monenlaisia muutoksia niin suhteessa itseensä, perheeseensä kuin ympäröivään yhteiskuntaankin. Nuoret ovat murrosvaiheessa lapsuuden ja aikuisuuden välillä, jonka vuoksi tässä kehitysvaiheessa tulisi tarjota apua ja tukea mahdollisimman matalalla kynnyksellä (Määttä & Määttä 2015; Vauhkonen & Hoikkala 2020). Mielenterveys- ja päihdehäiriöt ovat ylisukupolvisesti periytyviä ja monet näistä häiriöistä esiintyvät jo nuoruusiässä (Solantaus & Beardslee 1996; Saari 2020; THL 2021b). Tutkimusten valossa myös tiedetään, että mielenterveys- ja päihdehäiriöt ovat syrjäytymisen kannalta riskitekijöitä, joten näiden häiriöiden kehittymiseen ja hoitoon tulisi panostaa (Väljærvi 2019, 74). Vaikka kaikki mielenterveys- ja päihdeläheiset eivät itse sairastu, se ei tarkoita, etteikö sairastavan läheinen voisi tarvita tukea esimerkiksi arjesta selviämiseen ja omien tunteidensa käsittelyyn. Tuen mahdollistamisella voidaan ennaltaehkäistä nuoren omaa sairastumista sekä huono-osaisuuden kasaantumista. (THL 2021a.) Opiskeluympäristöt ovat avainasemassa nuorten tuen tarpeiden tunnistamisessa ja oikeanlaisten palveluiden pariin ohjaamisessa, sillä suurin osa nuorista viettää näissä ympäristöissä ison osan arjestaan, monen vuoden ajan (Kuronen 2010; Kiilakoski 2016).

Tutkielmani käsittelee mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin vastaamista toisen asteen oppilaitoksissa. Tutkielmani tavoitteena on nostaa esiin näkymättömiin jäänyttä aihetta, jotta mielenterveys- ja päihdeläheisten asema mahdollisina tuentarvitsijoina tunnustettaisiin ja heidän tuentarpeisiinsa vastaaminen normalisoituisi osaksi palvelujärjestelmän käytäntöjä. Tutkimukseni tarkastelee, miten yhteiskuntamme vastaa mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin ja edistää näin heidän mahdollisuuksiaan voida hyvin. Tutkin aihetta toisen asteen oppilaitosten kontekstissa. Aineistoni olen kerännyt kuraattoreiden haastatteluista. Käsittelem tutkielmassani mielenterveys- ja päihdeläheisen käsitettä nuoren hoivaajan sekä ylisukupolvisuuden käsitteiden avulla, jotta läheisen aseman merkitys kirkastuisi lukijan mielessä. Sen jälkeen tarkastelen opiskeluympäristöjen mahdollisuuksia näiden nuorten tukemisessa koulujen sosiaalityön, varhaisen puuttumisen sekä ekologisen systeemitteorian näkökulmasta avatakseni tutkielmani aiheen painoarvoa ja perustellakseni tutkimukseni kohdentamista nuorten kehitysympäristöistä juuri kouluihin. Päästäkseni pureutumaan mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin, tarkastelen tutkimustani dialogisuuden teo-

rian ja siitä ammentavan palveluohjauksen ideologian viitekehyksessä. Näiden avulla pyrin ymmärtämään kuraattorien ja nuorten vuorovaikutusta sekä siihen vaikuttavia osatekijöitä. Dialogisuuden filosofia ja palveluohjauksen ideologia asettavat tutkimukselleni viitoittavat raamit, joihin nojautuen pyrin pääsemään käsiksi siihen, miten mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin pystytään toisen asteen oppilaitoksissa vastaamaan.

2 LÄHEISEN ASEMA

Mielenterveys- ja päihdeläheisellä nuorella tarkoitetaan nuorta, jonka läheinen sairastaa mielenterveys- tai päihdehäiriötä. Häiriöiden tiedetään vaikuttavan niistä kärsivän lisäksi myös heidän läheisiinsä, jonka vuoksi on tärkeä nähdä sairastavan lisäksi läheiset omana avun ja tuen tarpeen kohderyhmänä. Mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten erityistä asemaa ei toistaiseksi vielä tunnusteta tarpeeksi hyvin, jonka vuoksi nämä nuoret jäävät usein tunnistamatta. Tunnistamattomuudesta voi aiheutua tilanteita, joissa mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin ei pystytä asianmukaisesti vastaamaan. Tuen mahdollistamisella voitaisiin kuitenkin ehkäistä mielenterveys- ja päihdehäiriöiden ylisukupolvisten ketjujen muodostumista ja näin suojata nuoria negatiivisilta kehityspoluilta. Tässä luvussa käsittelemme mielenterveys- ja päihdehäiriötä, niiden vaikutuksia yksilöön ja läheiseen sekä häiriöiden ylisukupolvisia ketjuja.

2.1 MITÄ SAIRAUUS TEKEE YKSILÖLLE JA LÄHEISELLE

Mielenterveys- ja päihdehäiriöt ovat melko yleisiä Suomessa ja niillä katsotaan olevan suurta merkitystä niin kansanterveydellisestä kuin kansantaloudellisestakin näkökulmasta. Mielenterveys- ja päihdehäiriöiden nähdään muodostuvan 2000-luvun keskeisimmäksi terveyshaasteeksi kansalaisten elämänlaadun ja toimintakyvyn kannalta, sillä ne voivat aiheuttaa kärsimystä ja elämänhallinnallisia haasteita. Mielenterveys- ja päihdehäiriöt saattavat aiheuttaa yksilölle erinäisiä haittoja joiden seuraukset vaikuttavat myös häiriötä sairastavien läheisten elämiin. (THL 2009, 7.) Sairastavan henkilön läheisestä käytetään yleisesti termiä nuori hoivaaja. Nuorella hoivaajalla tarkoitetaan alle 18-vuotiasta lasta ja nuorella aikuisella hoivaajalla taas alle 24-vuotiasta nuorta, joka hoivaa, tukee tai avustaa vanhempaa tai jotain toista perheenjäsentä. Nämä lapset ja nuoret hoitavat perheissä usein säännöllisesti sellaisia merkittäviä hoivatehtäviä tai ottavat sellaista vastuuta, jonka katsotaan yleisesti kuuluvan aikuiselle. Hoivattavalla voi olla esimerkiksi krooninen sairaus, mielenterveysongelmia tai joku muu hoivaa edellyttävä terveydentila. (Becker 2000, 2.)

Sihto ja Hokkila (2021) ovat artikkelissaan nostaneet esiin, kuinka nuoret hoivaajat elävät yhteiskunnan ja oman hoivavastuunsa välisessä ristipaineessa. Länsimaisissa yhteiskunnissa nuoruuden nähdään olevan aikaa, jolloin itsenäistytään omasta perheestä ja luodaan omaa elämää. Nuorella hoivaajalla voi kuitenkin tästä poiketen olla velvollisuuden kokemuksia sairastavan läheisen suuntaan, jolloin itsenäiseen elämään suuntautuminen voi jäädä sivuun. (Sihto & Hokkila 2021, 219-220.) Hoivan ja kotitöiden nähdään myös olevan normaali osa nuoren elämää ja kasvatusta, jonka vuoksi on ajoittain vaikea havaita, milloin nuoren taakka on liian suuri ja milloin se estää nuorta elämästä nuorelle normaalina pidettyä elämää. Aikaisemmassa tutkimuksessa on voimakkaasti otettu kantaa siihen, että nuorten ei pitäisi joutua ottamaan liiallista hoivaajan roolia suhteessa läheisiinsä, koska sen on havaittu aiheuttavan negatiivisia vaikutuksia nuoren kehitykseen ja kasvatukseen. Nuoret hoivaajat jäävät kuitenkin usein tunnistamatta ja he voivat kantaa monenlaista vastuuta suhteessa sairastavaan läheiseen. Nuori voi antaa läheiselle esimerkiksi emotionaalista tukea, käytännön apua ja fyysistä hoivaa sekä ottaa kodinhoidollista vastuuta. (Phelps 2017, 113–114)

Becker (2007) on pyrkinyt selittämään hoivan eri tasoja hoivan jatkumon käsitteen avulla. Toisessa päässä hoivan jatkumoa läheisestä välitetään ja toisessa päässä taas huolehditaan. Beckerin mukaan välittäminen läheisestä on jotain sellaista, mitä kaikki nuoret tekevät, kun taas huolehtiminen läheisestä kuvastaa enemmän nuoren hoivaajan vastuita. Läheisestä välittämisen ja huolehtimisen eroja määritellään esimerkiksi hoivaamiseen käytetyn ajan ja hoivan laadun avulla. Säännöllinen ja suuri rooli läheisen hoivasta kuvastaa huolehtimista, joka alkaa usein jo nuorella iällä ja monessa tapauksessa jatkuu pitkälle aikuisuuteen. (Becker 2007, 23–26.) Jos nuoren hoivavastuu vie häneltä paljon aikaa ja voimavaroja, voivat vaikutukset näkyä myös opiskeluympäristöissä. Nuorten hoivaajien on havaittu esimerkiksi jättävän koulussa käymisen vähemmälle, jos heille on syntynyt kokemus hoivatarpeesta kotona. Nuori voi myös kokea, että hänellä ei ole tarpeeksi aikaa sosiaalisille suhteille hoivavastuun vuoksi ja toisaalta nuori saattaa myös kokea, että hänen on vaikea saada ymmärrystä ikätovereilta oman poikkeuksellisen tilanteensa vuoksi. Nuoret hoivaajat ovat raportoineet suoranaisten kiusaamisen lisäksi myös epä mukavuuden kokemuksia suhteessa siihen, kuinka kouluissa puhutaan sairastavista henkilöistä. Negatiivinen puhe mielenterveys- ja päihdehäiriöistä ja niitä sairast-

tavista yksilöistä voi saada myös sairastavan läheisen kokemaan olonsa eristäytyneeksi muista ja aiheuttaa näin stressiä sekä haasteita sosiaalisiin tilanteisiin. (Moore ym 2009, 9–13.)

Nuoriin hoivaajiin kohdistuvaa tutkimusta ei ole Suomessa juuri tehty. Nuorten hoivaajien ja lapsiomaisten näkökulmaa Suomessa ovat edistäneet erityisesti Omaishoitajaliitto ja Mielenterveysomaisten Keskusliitto - FinFami. Finfamin mukaan 25% suomalaisista lapsista ja nuorista elää sellaisissa perheissä, jossa on mielenterveys- tai päihdehäiriöstä kärsivä vanhempi (Finfami 2015). Viime vuosina aihe on saanut Suomessa enemmän huomiota ja nuoret hoivaajat ovat saaneet näkyvyyttä esimerkiksi hankkeiden (Jagsterit-hanke, Alisa-Projekti, Kysy nuorelta -hanke) avulla. Suomalaista keskustelukulttuuria nuoriin hoivaajiin liittyen on herätelty myös Lastensuojelun keskusliiton hankepääällikkö Petri Paju nostamalla esiin kysymyksen siitä, onko Suomessa nuoria hoivaajia (Paju 2018). Nuoret hoivaajat ovat saaneet myös kansallista näkyvyyttä, sillä THL:n tekemään kouluterveyskyselyyn nostettiin ensimmäistä kertaa vuonna 2019 kysymys nuorten hoivavastuusta. Kouluterveyskyselyyn vastanneista nuorista noin 6% kertoi hoivaavansa perheenjäsentään tai jotain muuta läheistä henkilöä viikoittain tai päivittäin ja vastanneista 10 % kertoi hoivaavansa läheistä kuukausittain. (Nenonen ym 2020, 1.) Nuorten hoivaajien asema on noussut myös EU:n tasolla paremmin esiin ja vuonna 2020 onkin ollut ensimmäinen nuorten hoivaajien liputuspäivä koko EU:n alueella (Euroopan omaishoitajien päivä 6.10). Läheisen asemaan on kiinnitetty huomiota ensimmäistä kertaa myös Kansallisessa mielenterveysstrategiassa, jossa linjataan, että mielenterveyden palveluissa tulee ottaa huomioon sairastavan omaiset niin voimavarana, kuin omana tuen tarvitsijoiden ryhmänäänkin (STM 2020, 29).

Suomessa tietoisuus nuorista hoivaajista on kansainvälisen tutkimuksen mukaan matalalla tasolla. Englantilaiset tutkijat Leu ja Becker (2019) ovat tarkastelleet eri maiden suhtautumista nuoriin hoivaajiin. Tutkimuksessa tarkastellaan sitä, miten nuoret hoivaajat tunnustetaan ja tunnistetaan. Leu ja Becker ovat analysoineet eri maiden nuoriin hoivaajiin kohdistuvaa tietoisuuden tasoa sekä näiden maiden poliittisia toimia liittyen kohderyhmän oikeuksiin. He ovat ehdottaneet, että nuorten hoivaajien asemaa tarkasteltaisiin seitsenosaisen mallin avulla, jossa maat jaotellaan tasoihin sen perusteella kuinka

hyvin he tunnustavat ja tunnistavat nuoret hoivaajat. Maiden ominaisuuksia määritellään mallissa esimerkiksi tarkastelemalla, onko maissa huomioitu nuorien hoivaajien laillisia oikeuksia tai muita oikeuksia, joita voitaisiin käyttää heidän edukseen. Leun ja Beckerin tutkimuksessa Suomi on vasta tasolla kuusi, kun asteikko on yhden ja seitsemän välillä, ykkösen edustaessa ”laajaa tietoisuutta ja kestäviä politiikkatoimia” nuorten hoivaajien oikeuksien suhteen ja seitsemän edustaessa ”ei ilmeistä tietämystä” nuorista hoivaajista. Tutkimuksen mukaan Suomi on ”heräämisen” tasolla eli pikkuhiljaa paneutumassa nuorten hoivaajien tunnustamiseen ja tunnistamiseen. (Joseph ym 2020, 80–81)

Kansainvälisen tutkimuksen mukaan nuoria hoivaajia arvellaan olevan länsimaissa 2–8% kaikista lapsista, nuorista ja nuorista aikuisista (Joseph ym 2020, 78). THL:n kuntakyselyn mukaan Suomessa toimii noin tuhat alaikäistä omaishoitajalle ominaisessa roolissa. Suomessa arvioidaan olevan ainakin 20 000 alaikäistä, jotka huolehtivat vanhemmasta tai jostain muusta läheisestä henkilöstä. Huolehtimisen syynä on usein päihdeongelma, mielenterveydenhäiriö tai fyysinen sairaus. (Liimatainen 2019.) Osa lapsista, joiden vanhemmalla on mielenterveys- tai päihdeongelmia, ottaa huoltajan roolia kotona ja osa taas pyrkii viettämään aikaa mahdollisimman paljon kodin ulkopuolella. Kaikki nämä nuoret eivät kuitenkaan tarvitse apua tai tukea vaan osa heistä pärjää hyvin. (Solantaus ym 2009, 43–44.) Nuoria hoivaajia ei tulekaan tarkastella pelkästään haavoittuvana ryhmänä vaan myös pärjäävyyden ja resilienssin kautta. Nuorten mielenterveys- ja päihdeläheisten kokemuksia tutkittaessa onkin havaittu, että osa kokee läheisen aseman opettaneen taitoja muiden auttamisessa sekä kehittäneen omia vuorovaikutus- ja reflektiotaitoja sekä empatiakykyä. Toisaalta läheisen asema on voinut aiheuttaa omien tunteiden ilmaisun ja tunnistamisen vaikeutta. (Arvola & Kärkkäinen, tulossa)

Käytän tutkielmassani termiä ”mielenterveys- ja päihdeläheinen” sen vuoksi, että tutkimukseni kohdistuu vain niihin nuoriin, joilla on mielenterveys- tai päihdehäiriöstä kärsivä läheinen. Suomalaisessa hoivatutkimuksessa paljon käytetyn termin ”omainen” sijaan käytän tutkielmassani termiä ”läheinen”, koska se kattaa perhettä laajemmin kaikki ne ihmiset, jotka nuori kokee itselleen läheiseksi. Vaikka nuoren hoivaajan käsite on Suomessakin kohderyhmääni koskevista termeistä käytetyin, päädyin luopumaan

termistä, sillä se korostaa nuorten asemaa hoivaajina. Moni mielenterveys- ja päihdeläheinen varmasti ottaakin hoivaajan roolia suhteessa läheiseensä, mutta läheisen sairastamisella voi olla nuoren elämään myös monenlaisia muita vaikutuksia kuin hoivavastuun kasvaminen. Nuoren hoivaajan käsite jättää näkemykseni mukaan ulkopuolelle monet sellaiset nuoret, jotka eivät näe itseään nuorina hoivaajina, mutta voisivat silti hyötyä siitä, että heidät tunnistettaisiin ja he itse tunnistaisivat erityisen asemansa mielenterveys- tai päihdehäiriöstä kärsivän läheisenä.

2.2 YLISUKUPOLVISET KETJUT

Suomessa hyvinvointi on lisääntynyt viimeisten vuosikymmenien aikana, mutta hyvinvointi ei ole jakautunut kansalaisten kesken tasaisesti. Perinteisesti huono-osaisuutta kuvataan köyhyytenä eli taloudellisena huono-osaisuutena, mutta sen voidaan nähdä käsittävän myös laajemmin elämän eri osa-alueita kuten fyysistä ja psyykkistä hyvinvointia sekä sosiaalisia suhteita. (Saari ym 2020, 13–14.) Heikkilän (1990) mukaan huono-osaisuus liittyy erinäisten hyvinvoinnin vajeiden kasautumiseen. Heikkilän mukaan osa suomalaisesta huono-osaisuudesta on huonoista elinoloista johtuvaa kasautuvaa kuormittuneisuutta. Hyvinvoinnin vajeet kasautuvat tietyille yksilöille ja niiden kasautuminen viittaa siihen, että ilmiöiden kesken vallitsee jonkin näköinen keskinäinen suhde. Heikkilän mukaan sosiaalipolitiikan yhtenä tehtävänä on ehkäistä hyvinvoinnin puutteiden kasautuminen yksilötasolla. (Heikkilä 1990, 234–239.) Yhteiskunnallisessa keskustelussa ollaankin viime aikoina kiinnitetty huomiota erityisesti nuorten työstä ja koulutuksesta syrjäytymiseen. Nuorten syrjäytymisestä ja sen ehkäisystä puhuttaessa katse kiinnittyy usein huono-osaisuuden ylisukupolvisiin ketjuihin. Sosiaalisen huono-osaisuuden, terveydellisten häiriöiden ja syrjäytymisen prosessien nähdään periytyvän ylisukupolvisissa ketjuissa (Vauhkonen ym 2017, 1; Välijärvi 2019, 47). Ylisukupolvisuudella tarkoitetaan, että erinäiset asiat siirtyvät vanhemmilta lapsille. Huono-osaisuus voi siirtyä vanhemmilta lapsille esimerkiksi hyvinvointiin liittyvien ongelmien siirtymisenä. Perheen vaikeudet yhdellä elämän osa-alueella heijastelevat usein lapsen elämässä monelle eri elämänalueelle. Mielenterveys- ja päihdehäiriöt lisäävät merkittävästi nuoren syrjäytymisen riskiä, jonka vuoksi ylisukupolviset kehät eivät ole vain perheiden oma asia, vaan yhteiskunnallisilla teoilla voidaan vaikuttaa myös huono-osaisuuden

siirtymiseen vanhemmilta lapsille. (Marttunen & Haravuoro 2015, 83–85; Holmila ym 2002, 429)

Klassikoiksi kehittyneitä tutkimuksia ylisukupolvisista suhteista ovat tehneet ruotsalaiset tutkijat Jonsson ja Hessle (viitataan teoksesta Kärkkäinen 2004). Jonsson (1973) on tutkinut huono-osaisuuden ylisukupolvisia ketjuja tarkastellen kotona ja hoitokodissa asuvien tukholmalaispoikien välisiä eroja. Jonsson on tutkimuksissaan havainnut sosiaalisen perimän siirtyvän sukupolvelta toiselle. Jonssonin määrittelemä sosiaalinen perimä sisältää niin kulttuurisen, sosiaalisen kuin taloudellisenkin pääoman siirtymistä vuorovaikutuksen kautta, niin sanottuna sosiaalisena oppimisena vanhemmilta lapsille. Jonssonin mukaan perheen olosuhteet vaikuttavat lapsen kehitykseen ja muokkaavat näin kunkin yksilön ominaisuuksia esimerkiksi elämänhallinnan ja voimavarojen kautta. Nämä sosiaalisen perimän siirtymät voivat näkyä myös seuraavan sukupolven sosiaalisissa, henkisissä ja taloudellisissa voimavaroissa. Hesslekin (1988) on tutkimuksissaan tarkastellut vanhemmuuden vaikutuksia sosiaalisen perimän ylisukupolvisiin ketjuihin. Hessle on esittänyt vanhemmuuden psykososiaalisen perimän teorian, jonka mukaan huono- ja hyväosaisuus periytyy vuorovaikutuksessa, sosiaalisten suhteiden malleina ja asenteina. Nämä muokkaavat aina seuraavan sukupolven vuorovaikutusta ja vaikuttavat näin siihen, miten voimavarat periytyvät vanhemmilta lapsille. Teorian mukaan huono-osaisuus kasautuu, kun lapsuudessa ja nuoruudessa kehitystehtävät jäävät toteutumatta ja niistä jää yksilölle psykososiaalisia traumoja. Nämä psykososiaaliset traumat taas voivat siirtyä yksilön aikuistuttua, vanhemmuuden kautta seuraavalle sukupolvelle ja aiheuttaa näin ylisukupolvisia syrjäytymisen kehää. Sekä Jonsson että Hessle kuitenkin tunnustavat, että huono-osaisuuden ylisukupolviset ketjut eivät ole deterministisiä, vaan niihin voidaan erinäisillä toimilla vaikuttaa. (Kärkkäinen 2004, 33, 39–41.)

Sosiaalisen perimän lisäksi tutkimuksessa tarkastellaan ylisukupolvisia suhteita deprivatiokehän avulla. Holman (1978) tarkoittaa deprivatiokehällä sosialisatioprosessin kautta vanhemmilta lapsille siirtyvää kulttuurista deprivatiota eli sitä, että epäsuotuisa kasvatusta lisää lapsen puutetta emotionaalilla, kognitiivisella ja sosiaalisella tasolla aiheuttaen näin haasteita yhteiskuntaan integroitumisessa. Deprivatiokehä kuvaa negatiivisten elementtien kasautumista yksilön elämässä lapsuudesta aikuisuuteen aiheuttaen

näin syrjäytymisen kierteen. Kehitykseen vaikuttaville vinoumille on tyypillistä, että ne kasautuvat pikkuhiljaa ja vaikuttavat näin yksilön eri kehitysvaiheissa siihen, miten hän sopeutuu ja pärjää erinäisissä sosiaalisissa tilanteissa. (Holman 1978, 115–117.) Forssen ym (2002) ovat tutkimuksessaan nostaneet esiin myös lasten kehitysprosessiin liittyvien suojaavien ja uhkaavien tekijöiden kaksisuuntaisia vaikutuksia. Joskus myönteiseksi koetuilla kehitystekijöillä voi olla lapsen kehityksen kannalta negatiivisia vaikutuksia ja toisaalta negatiiviseksi koetuilla kehitystekijöillä ei välttämättä ole negatiivisia vaikutuksia, vaan mahdollisesti jopa positiivisia vaikutuksia lapsen kehitykseen. (Forssen ym 2002, 87–88.) Tämä kehitystekijöiden kaksisuuntainen vaikutus on hyvä pitää mielessä myös mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten asemaa tutkittaessa, jotta tulintoja ei tehtäisi vain suuntaan tai toiseen. On myös tärkeää nostaa esiin nuorten omia kokemuksia huono-osaisuuteen liittyen, sillä huono-osaisuutta tarkastellaan usein aikuisten näkökulmasta. Törrönen ja Vornanen (2002) ovatkin nostaneet esiin myös nuorten ääntä asian tiimoilta. Heidän havaintojensa mukaan nuoret itse eivät niinkään koe huono-osaisuutta aikuisten määrittelemillä mittapuilla, kuten taloudellisesta näkökulmasta tai yhteiskunnallisen aseman kautta. Nuoret kuvaavat huono-osaisuutta yksinäisyytenä, vertaisryhmän ulkopuolelle jäämisenä. Törrösen ja Vornanen havainto on, että huono-osaisuus voi erityisesti nuorten puheissa ilmetä kokemuksena toiseudesta, ei pelkästään materiaalisena puutteena tai kehityksellisinä ilmiöinä. (Törrönen & Vornanen 2002, 37.)

Yhdysvaltalaisessa tutkimuksessa huono-osaisuuden ylisukupolvisia ketjuja tarkastellaan köyhyydenkulttuurin näkökulmasta. Köyhyydenkulttuurilla tarkoitetaan tietyn alaryhmän muodostamaa kulttuuria, jossa tavat, käytösmallit ja ajatusmaailmat muodostavat yhtenäisen kulttuurin, jota ryhmään kuuluvat ylläpitävät. Tällaisen yhtenäiskulttuurin voidaan nähdä suojaavan erinäisiltä marginaalisen aseman aiheuttamilta negatiivisilta tekijöiltä kuten työttömyydestä aiheutuvasta negatiivisesta leimasta. Kulttuuri muodostaa sosiaalista kannattelua ilmentävän suojaavan tekijän huono-osaisuuden kasautumiselle ja luo tunnetta siitä, että ei ole yksin ja joku ymmärtää yksilön omaa tilannetta. (Lewis 1966, 19; Small ym 2010, 8–10.) Kortteinen ja Elovainio (2012) tarkastelevat tutkimuksessaan huono-osaisuuden periytymistä Nuorisobarometrin avulla. He ovat tarkastelleet ylisukupolvisia ketjuja suomalaisessa kontekstissa ja havainneet, että Suo-

messa huono-osaisuus näyttää periytyvän opitusti, mutta ei niinkään köyhyyskulttuuriin liittyvän kollektiivisen, yhteisöllisen käyttäytymisen seurauksena. Kortteinen ja Eloranta ovat havainneet, että yhteisöllinen disintegraatio eli yhteisöstä eriytyminen periytyy suomalaisessa kontekstissa vanhemmilta lapsille sosiaalisen elämän kautta. (Kortteinen & Elovainio 2012, 163.) Myös Saari ym (2020) huomauttavat, että Suomessa huono-osaisuuden ketjuja ei yhdistä yhteiseksi koettu kulttuuri, samanlaiset yhteiskunnalliset statukset tai elämäntilanteet, vaan enemmänkin positiivisista siirtymistä ulkopuolelle jääminen (Saari ym 2020, 196). Tämän vuoksi Kortteinen ja Eloranta ehdottavatkin, että huono-osaisuuden ylisukupolvisten ketjujen katkaisemiseksi turvattaisiin ihmisten mahdollisuudet pitää huolta toisistaan ja siten luoda merkityksellisyyden kokemusta omalle jaksamiselle. (Kortteinen & Elovainio 2012, 165.) Saari ja kumppanit alleviivaavat, että ylisukupolvisuuden haasteisiin suositellaan usein resurssien lisäämistä, oikea-aikaisuuteen ja ennaltaehkäisevään toimintaan panostamista sekä painotetaan usein yhteistyön tärkeyttä (vrt Välijärvi 2019; Vauhkonen ym 2017). He kuitenkin huomauttavat, että nämä toimet eivät pelkästään riitä ylisukupolvisten ketjujen katkaisemiseksi. Niiden lisäksi tarvitaan panostusta myönteisiin siirtymiin ja yksilön omaa toimintakykyä voimistaviin käytäntöihin sekä ylipäänsä aiheen nousua poliittisessa päätöksenteossa prioriteettiasteikolla ylöspäin. Konkreettisena esimerkkinä Saari ja kumppanit nostavat esiin jälkihuollon asemaa ylisukupolvisten huono-osaisuuden ketjujen katkaisemisessa aikuisuuden tukemisen näkökulmasta. (Saari ym 2020, 197–200.)

Suomessa erityisesti mielenterveys- ja päihdehäiriöiden ylisukupolvisia ketjuja on tutkinut lastenpsykiatrian puolelta emeritusprofessori Solantaus. Solantauksen ja Beardsleen (1996) tutkimuksen mukaan lapsilla ja nuorilla joiden perheissä toinen tai molemmat vanhemmat sairastavat vakavaa depressiota, on moninkertainen riski sairastua psyykkisesti kuin sellaisissa perheissä, joissa vakavaa depressiota ei ole. Heidän mukaansa murrosikä on erityisen altista aikaa vakavien psyykkisten häiriöiden puhkeamiselle ja vanhempien mielenterveydenhäiriöiden vaikutus nuoreen välittyy sen kautta, minkälainen vaikutus häiriöllä on vanhemmuuteen. Heidän mukaansa mielenterveyshäiriöiden ylisukupolvisuuteen voidaan vaikuttaa esimerkiksi vanhemmuuteen vaikuttamalla sekä nuorten itseymmärryksen ja itsenäisyyden tukemisella. (Solantaus & Beardslee 1996, 1647–1649.) Solantaus ja Paavola (2009) painottavat, että mielenter-

veyshäiriöiden ylisukupolvisen periytymisen kannalta ratkaisevaa ei ole niinkään vanhemman diagnoosi vaan se, mitä ja miten pitkäaikaisia seuraamuksia häiriöllä on vanhemman toiminta- ja vuorovaikutuskykyihin. Sama pätee myös päihdehäiriöihin. Heidän mukaansa mielenterveys- ja päihdehäiriöiden ylisukupolvisuus muodostaa yhden merkittävimmistä syistä väestön psykiatrisen sairastavuuden ja sosiaalisen syrjäytymisen taustalla. Tätä kierrettä voidaan yrittää ehkäistä esimerkiksi perheiden palveluihin panostamalla. (Solantaus & Paavola 2009, 1839.)

Uutta tutkimusta ylisukupolvisuudesta mielenterveys ja päihdehäiriöiden osalta on julkaissut Merikukka (2020) väitöstutkimuksessaan, joka on tehty Kansallinen syntymäkohortti 1987–rekisteriaineistolla. Merikukka on tutkinut vanhempien mielenterveyshäiriöiden vaikutusta nuorten masennus- ja ahdistuneisuushäiriöperustaisiin työkyvyttömyyseläkkeisiin, sillä nuorilla aikuisilla mielenterveyshäiriöt ovat yleisin syy työkyvyttömyyseläkkeen myöntämiselle. Merikukan tutkimus on osoittanut, että vanhempien mielenterveydenhäiriöillä on yhteys nuorten masennus- ja ahdistuneisuushäiriöperustaisiin työkyvyttömyyseläkkeisiin. (Merikukka 2020, 85.) Myös Ristikari ym (2018) ovat havainneet, että lapset ja nuoret joiden vanhemmilla on mielenterveydenhäiriön diagnoosi, käyttävät psyykenlääkkeitä yli kaksi kertaa useammin kuin ne lapset ja nuoret, joiden vanhemmilla ei ole diagnosoitua mielenterveydenhäiriötä. Ylisukupolvisuuteen voidaan kuitenkin vaikuttaa nuorten mielenterveyttä ja sosiaalisia ympäristöjä tukemalla. (Ristikari ym 2018, 10–11, 59–62.) Merikukan mukaan tukitoimet tulisi kohdistaa mielenterveyden häiriöistä kärsiville ja sosiaalisesti huono-osaisille nuorille sekä pienlapsiperheille, joissa ilmenee mielenterveydenhäiriötä (Merikukka 2020, 93). Nuorten ylisukupolvisen huono-osaisuuden ehkäisemisessä painotetaan usein myös koulutuksen tärkeyttä (Väljärvi 2019, 27), vaikka toisaalta on myös havaittu, että suomalainen koulutusjärjestelmäkään ei onnistu tasaamaan nuorten taustoista johtuvia eroja (Ristikari ym 2018, 123). Pelkästään aktiivinen toisen asteen koulutukseen ohjaaminen ei suojaakaan nuoria huono-osaisuuden ylisukupolvisilta ketjuilta, vaan tukea tulisi suunnata varhaiskasvatukseen ja peruskouluun niin, että koulun henkilökunnalla olisi riittävästi aikaa nuorille. Koulutukseen ohjaaminen ei siis itsessään ole riittävä tuki nuoren hyvinvoinnin turvaamiseksi, vaan sen lisäksi tarvitaan laaja-alaista ymmärrystä nuorten haasteiden taustalla olevista ilmiöistä ja yksilöllistä tukea sitä tarvitseville. (Vauhkonen ym 2017, 501.)

Suuri osa riskitekijöitä elämänsä aikana kohtaavista lapsista ja nuorista kuitenkin pärjää yhtä hyvin kuin muutkin suomalaiset lapset ja nuoret. Saari ym (2020) nostavatkin esiin, että valtaosalle suomalaisista huono-osaisuus ei ole ylisukupolvisia suhteita leimaava, pysyvä olotila, vaan suuri osa huono-osaiseen asemaan ajautuneista perheistä saa jossain vaiheessa elämänsä osan yhteiskunnan myönteisestä kehityksestä. He nostavat esiin mielenterveys- ja päihdehäiriöiden osalta ylisukupolvisuudessa olevan kyseessä erityisesti alttiudet näille siirtymille sekä seuraavaa sukupolvea koskevien riskien aktivoitumisesta. (Saari ym 2020, 13–14, 71.) Käsittelemäni tutkimuksen perusteella voidaan siis olettaa, että suomalainen yhteiskunta pystyy puuttumaan huono-osaisuuden ketjuihin. Tutkimukset myös painottavat voimakkaasti, että vaikka ylisukupolvisia linjoja on havaittavissa, eivät ne ole missään tapauksessa deterministisiä (Jonsson 1973; Hessle 1988; Solantaus & Paavola 2009; Saari ym 2020; Merikukka 2020). Nykytieto ei tue näiden ketjujen vääjämättömyyttä, eikä toisaalta myöskään ylisukupolvisten yhteyksien kieltämistä, vaan nykytieto tukee ylisukupolvisiin ketjuihin perehtymisen tarvetta (Holmila ym 2008, 424). Kiinnostava seikka myös jatkoon kannalta on, onko oppivelvollisuusiän nousulla 18 ikävuoteen syksystä 2021 alkaen (Oppivelvollisuuslaki 2020/1214) vaikutusta näiden ylisukupolvisten ketjujen muodostumiseen.

3 OPISKELUYMPÄRISTÖN MAHDOLLISUUDET

Koulut ovat pääasiassa kasvatukseen ja opetukseen keskittyviä instituutioita, mutta kouluissa on mahdollisuus tehdä myös sosiaalista hyvinvointia edistäviä tekoja. Opiskelu-ympäristöissä ei kuitenkaan kiinnitetä tarpeeksi huomiota nuorten kokonaisvaltaiseen hyvinvointiin; mistä se koostuu ja miten sitä voisi edistää. Asetelma on epäedullinen mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten kannalta ja voi aiheuttaa haasteita niin opiskelu-ympäristöissä selviytymiseen kuin myöhemminkin nuorten elämänpoluilla. Kouluissa sosiaalialaa edustavat kuraattorit, mutta sosiaalisen hyvinvoinnin edistämisen tulisi olla koko koulun henkilökunnan tavoitteena. Tarkastelen tässä luvussa opiskelu-ympäristön mahdollisuuksia mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin vastaamisen kannalta nostamalla esiin keskustelua siitä, kuuluuko koulujen toimia hyvinvoinnin edistäjinä sekä käsittelemällä varhaisen puuttumisen tärkeyttä ylisukupolvisten ketjujen ehkäisemisessä. Painottaakseni opiskelu-ympäristöjen mahdollisuuksia nuorten kasvuun ja kehitykseen vaikuttavana ympäristönä, avaan ekologisen systeemiteorian näkökulmaa siihen, kuinka yksilö ja ympäristö muokkaavat toisiaan.

3.1 KOULUN SOSIAALITYÖ

Koulut nähdään usein kasvatuksellisina instituutioina, joita ne pääasiallisesti ovatkin. Tämä näkökulma on kuitenkin turhan kapea jättäessään huomiotta nuorten hyvinvoinnin vaikutukset heidän mahdollisuuksiinsa viihtyä ja pärjätä opiskelu-ympäristössä. (Kiilakoski 2016, 9; White 2016, 7.) Terveys ja hyvinvointi on usein erotettu opiskelu-ympäristön muista näkökulmista ja vaikka terveyspalvelut sekä terveyskasvatus ovat olleet pitkään saatavilla suomalaisissa kouluissa, tulisi tässä kontekstissa painottaa enemmän koulujen mahdollisuuksia hyvinvoinnin edistämässä. (Konu & Rimpelä 2002, 79.) Holopainen (1991) onkin nostanut hyvinvoinnin ja oppimisen yhteyttä esiin jo pitkän aikaa. Holopainen näkee asian niin, että oppiminen on mahdollista vain silloin, kun oppilaan kokonaisvaltaisesta hyvinvoinnista huolehditaan. (Holopainen 1991, 35–39.) Kouluilla onkin laillinen velvoite tukea nuorten hyvinvointia ja ehkäistä hyvinvointia heikentäviä tekijöitä (Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki 1287/2013, 2 §). Tätä varten kou-

luissa on moniammatillinen oppilashuolto, joista sosiaalisen hyvinvoinnin osalta vastuuta kantavat kuraattorit.

Koulujen hyvinvoinnin edistämisen mahdollisuuksia voidaan tarkastella terveystieteiden näkökulmasta. Nutbeam (2000) käyttää termiä terveyslukutaito kuvattaessa koulutuksen ja voimaannuttamisen välistä suhdetta. Terveyslukutaidolla tarkoitetaan kykyä sisäistää tietoa ja toteuttaa sitä käytännössä oman terveyden edistämiseksi. Nutbeam korostaa, että koulutusta tulisi käyttää välineenä terveyserojen kaventamiseen niin, että heikommassa asemassa olevien ryhmien terveyttä voitaisiin parantaa. Nutbeam nostaa kuitenkin esiin, että kasvatuksellisten metodien käyttö sosiaalisen muutoksen aikaansaamisessa ei ole ollut täydessä potentiaalissaan terveyden edistämisen näkökulmasta. Terveyskasvatus on kohdistunut lähinnä tiedon välittämiseen julkisissa tiloissa tai yksilöiden välissä vuorovaikutustilanteissa, joiden pyrkimys on vaikuttaa yksilön käyttäytymiseen. Nutbeam korostaa, että väestön terveyslukutaidon parantaminen vaatii muutakin kuin terveystietojen välittämistä: se vaatii panostamista ihmisten itseluottamukseen ja kykyyn toimia itsenäisesti. Tähän voidaan Nutbeamin mukaan vaikuttaa esimerkiksi yhteisöpohjaisen kasvatuksen kautta, jota voidaan toteuttaa esimerkiksi kouluissa. (Nutbeam 2000, 265–266.) Suomessa Paakkari ym (2019) ovat havainneet, että terveyslukutaidolla voidaan selittää nuorten terveyseroja. Heidän tutkimuksensa osoitti, että heikolla terveyslukutaidolla varustetut nuoret, joiden opintomenestys on heikompaa ja koulutuspolut jäävät lyhyiksi, ovat myös terveydenkannalta epätasa-arvoisessa asemassa. Paakkari ja kumppanit korostavat, että turvataksemme jokaisen nuoren hyvinvoinnin, tulisi toimia kohdentaa erityisesti niille nuorille, joiden opintomenestys on heikompaa. (Paakkari ym 2019, 922–923.)

Konu ja Rimpelä (2002) ovat puolestaan kritisoineet, että koulujen hyvinvointia tarkasteltaessa käsitteellinen perusta rakennetaan lähinnä terveyden teoriasta, kun heidän mielestään osuvampaa olisi tarkastella tätä laajemmin hyvinvoinnin näkökulmasta. Konu ja Rimpelä ovatkin kehittäneet Allardtin (1976) hyvinvoinnin teoriaan (having, loving, being) perustuvan ”Koulun hyvinvointimallin”. Mallissa hyvinvointi on yhdistetty opettamiseen ja kasvatukseen sekä oppimiseen ja saavutuksiin. Hyvinvoinnin indikaattorit

on jaettu neljään kategoriaan: koulun olosuhteisiin (having), sosiaalisiin suhteisiin (loving), mahdollisuuksiin itsensä toteuttamiseksi (being) sekä terveyteen. Mallissa pyritään huomioimaan oppimisen kannalta tärkeitä hyvinvoinnin seikkoja, kuten yksilön sairaudet ja oireilu sekä kodin ja ympäröivän yhteiskunnan vaikutukset kunkin yksilön mahdollisuuksiin oppia ja toteuttaa itseään. Konun ja Rimpelän näkemys avaa kasvatuksen ja hyvinvoinnin yhteyttä siltä kantilta, että oppilaiden kokonaisvaltainen hyvinvointi edistää koulujen mahdollisuuksia päästä kasvatuksellisiin tavoitteisiinsa. Nuorten hyvinvointiin panostaminen ei siis tämän näkemyksen mukaan ole kasvatuksesta erillinen osio, vaan pikemminkin avainasemassa opiskeluympäristössä menestymiseen. (Konu & Rimpelä 2002, 84–85.) White (2016) erittelee artikkelissaan syitä, miksi opiskelu-ympäristöihin on vaikea juurruttaa positiiviseen kasvatukseen ja hyvinvointiin perustuvaa ajattelutapaa. Whiten mukaan syyt voivat koskea esimerkiksi joko-tai ajattelumallia, jossa hyvinvointiin keskittymisen ajatellaan olevan pois opetuksen tasosta tai taloudellista pohdintaa painottavaa ajattelumallia, jossa muutoksen aikaansaamiseksi ajatellaan tarvittavan suuria määriä resursseja, joita ei ole mahdollista saada. Whiten näkemyksen mukaan hyvinvoinnin viemistä osaksi opiskeluympäristöä voidaan edistää esimerkiksi yhteisen vision ja selvän kommunikaation avulla. Näillä pyritään haastamaan perinteisiä ajatuksia pedagogiikasta sekä nostamaan esiin kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin hyötyjä opiskeluympäristöille. (White 2016, 5–13.)

Kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin näkemystä tukee myös Manninen (2018) väitöstutkimuksessaan. Manninen korostaa ajattelumallia, jossa koulujen vastuuksi nähdään kasvatuksen lisäksi yhteiskunnallisia vastuita. Manninen käsittelee tutkimuksessaan nuorten hyvinvoinnin kannalta tärkeitä termejä kuten kouluhyvinvointia ja kouluun kiinnittymistä. Kouluhyvinvointia edistää Mannisen mukaan ympäristö, joka luo viihtyisän ja turvallisen alustan sekä tukee sosiaalisia suhteita ja oppilaiden kykyä toteuttaa itseään. Myönteisten koulukokemusten on havaittu edistävän nuoren subjektiivista hyvinvointia, kun taas negatiivisten koulukokemusten on havaittu olevan yhteydessä huonompaan terveyteen sekä koulupudokkuuteen. Kouluun kiinnittymisen osalta Manninen nostaa esiin, että tutkimuksessa sillä tarkoitetaan usein kolmenlaista ulottuvuutta; emotionaalista, behavioraalista ja kognitiivista ulottuvuutta. Kaikilla näillä kolmella ulottuvuudella on vaikutusta siihen, kuinka nuori kiinnittyy kouluun. Emotionaalinen kiinnittyminen

kuvaa nuoren tyytyväisyyttä ja kuulumisen kokemusta kouluyhteisöön, behavioraalinen kiinnittyminen taas nuoren aktiivista osallistumista koulun toimintaan ja kognitiivinen kiinnittyminen painottaa nuoren koulunkäyntiin panostamista. Manninen nostaa esiin, että kouluun kiinnittymisen on havaittu edistävän nuoren omaa hyvinvointia sekä parantavan oppimistuloksia. (Manninen 2018, 16–26.) Kouluviihtyvyydestä onkin puhuttu viime aikoina paljon ja julkisessa keskustelussa ollaan oltu huolissaan suomalaisten nuorten kouluviihtyvyyden laskusta eli emotionaalisesta kiinnittymättömyydestä opiskeluympäristöön. Väitteen tueksi ei ole kuitenkaan löytynyt vakuuttavia tutkimustuloksia. (Virtanen 2016, 7) Samansuuntaisia osviittaa antaa myös Konun ja Lintosen (2019) tutkimus, joka osoittaa päinvastoin kouluhyvinvoinnin parantuneen suomalaisten nuorten keskuudessa viimeisen kymmenen vuoden aikana. Heidän tutkimuksensa mukaan nuoret kokevat koulun säännöt järkevämmiksi ja oikeudenmukaisemmiksi sekä oppilashuollon palvelut ja suhteet opettajiin paremmiksi. Nuoret kokivat parannusta tapahtuneen myös heidän oman osallisuutensa ja kannustamisen osalta. (Konu & Lintonen 2019, 606–607.)

Kouluinstituutioiden kehittämiseksi nuorten hyvinvoinnin edistämisen kannalta parempaan suuntaan on ehdotettu niin yhteisöllistä oppilashuoltoa kuin koulun ja nuorisotyön tiiviimpää yhteistyötä (Virtanen 2016; Kiilakoski 2016). Molemmissa näissä näkökulmissa korostuu opiskeluympäristöjen tarkastelu muustakin kuin kasvatuksellisesta näkökulmasta. Virtanen (2016) nostaa väitöstutkimuksessaan esiin oppilashuollon tärkeyttä, jotta nuoret saataisiin entistä paremmin kiinnittyneiksi opiskeluympäristöihin. Yhteisöllinen oppilashuolto on Virtasen mukaan luonnollinen tekijä nuorten hyvinvoinnin edistämässä, sillä kouluissa pyritään vahvistamaan jokaisen nuoren kiinnittyneisyyttä oppilaitokseen. Virtanen jäsentää kouluun kiinnittymisen edistämistä kolmiportaisen mallin avulla: yksilökohtainen, yhteisöllinen sekä yksilökohtainen ja yhteisöllinen oppilashuolto. Mallin eri tasoilla pyritään vaikuttamaan joko yksilöllisesti jo opiskeluympäristöstä irtautuneeseen nuoreen, yhteisöllisesti koko vuosiluokan kiinnittymiseen tai yksilöllistä ja yhteisöllistä oppilashuoltoa yhdistellen, jotta saataisiin yksilöllisen toiminnan lisäksi edistettyä esimerkiksi koululuokan kollektiivista kiinnittyneisyyttä. (Virtanen 2016, 11–13.) Kiilakoski (2016) taas painottaa, että elämässä ei pärjää vain opitun tiedon varassa, vaan nuoret tarvitsevat tiedon lisäksi myös sosiaalisia taitoja; kykyä

muutokseen, omien rajojen vetämiseen ja joustavuuteen. Kiilakosken mukaan näkemystä koulujen tarkoituksesta tulisi laajentaa ja jäykkiä rakenteita ravistella. Kiilakoski näkee mahdollisuuksia koulujen ja nuorisotyön tiiviimmässä yhteistyössä, sillä nuorisotyön otteen kautta kouluissa pystyttäisiin kohtaamaan nuoria paremmin ja tukemaan sellaisissa asioissa, joihin perinteinen koululaitos ei yksinään pysty, mutta joiden kanssa nuoret painivat niin kouluissa kuin jatkossakin elämänpolkunsa aikana. (Kiilakoski 2016, 172–173.)

3.2 VARHAINEN PUUTTUMINEN

Aikaisempien lukujen perusteella on todettavissa, että mielenterveys- ja päihdeläheiset nuoret ovat ikätovereitaan alttiimpia monenlaisille huono-osaisuuden ylisukupolvisille vaikutuksille, jonka vuoksi opiskeluympäristöissä tulisi panostaa kasvatuksen lisäksi nuorten kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin edistämiseen. Näin voidaan pyrkiä tasaamaan nuorten sosioekonomisen taustan aiheuttamia eriarvoisia asemia ja tukemaan nuorten yhtäläisiä mahdollisuuksia voida hyvin. Negatiivisen kehityksen ehkäisystä puhutaan varhaisen puuttumisen käsitteellä. Varhaisella puuttumisella tarkoitetaan ongelmien havaitsemista ja niihin puuttumista mahdollisimman aikaisessa vaiheessa (Huhtanen 2007, 28). Varhainen puuttuminen on ongelmien ennaltaehkäisyä ja hyvinvoinnin edistämistä. Se on välittämistä, vastuun ottamista ja asioihin puuttumista. Varhaista puuttumista ei ole ilman varhaista tukea. (Kuronen 2010, 24–25.) Varhaista puuttumista voidaan kutsua myös interventioksi eli väliintuloksi (Huhtanen 2007, 19). Koulut ovat erinomainen paikka varhaisen puuttumisen näkökulmasta, sillä koulun kautta voidaan muodostaa luonnollinen suhde nuoriin sekä heidän perheisiinsä (STM 2004, 1).

Varhaisesta puuttumisesta säädetään niin Lastensuojelulaissa (417/2007) kuin Oppilas- ja opiskelijahuoltolaissa (1287/2013). Lastensuojelulain (417/2007) tarkoituksena on ”turvata lapsen oikeus turvalliseen kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen sekä erityiseen suojeluun” (1 §). Sen lisäksi, että kunnat ovat velvoitettuja tarjoamaan lastensuojelun palveluita, kunnan tulee myös järjestää hyvinvoinnin edistämiseen tähtäävää ehkäisevää lastensuojelua silloin kun lapsi tai perhe ei ole lastensuoje-

lun asiakkaana. Laki määrittää ehkäisevää lastensuojelua niin, että sillä ”edistetään ja turvataan lasten kasvua, kehitystä ja hyvinvointia sekä tuetaan vanhemmuutta”. Ehkäisevää lastensuojelua tehdään esimerkiksi kouluissa. (3 a §.) Lastensuojelulain pyrki- myksenä on ehkäistä lasten ja perheiden ongelmia ja puuttua havaittuihin ongelmiin riittävän varhaisessa vaiheessa (4 §). Myös Oppilas- ja opiskelijahuoltolain (1287/2013) tarkoituksena on ”edistää opiskelijoiden oppimista, terveyttä ja hyvinvointia sekä osalli- suutta ja ehkäistä ongelmien syntymistä” sekä ”turvata varhainen tuki sitä tarvitseville” (2 §).

Varhaisen puuttumisen prosessissa interventio alkaa usein siitä, että aikuisella herää nuoresta huoli. Huoli voi liittyä nuoren kehitykseen, elämäntilanteeseen, hyvinvointiin tai olosuhteisiin. Ongelmat eivät ole ainoastaan lähtöisin nuoresta itsestään, vaan yhteiskunnallinen tila ja perheiden kokemat haasteet vaikuttavat nuorten käyttäytymiseen. (Kuronen 2010, 24–25.) Varhaisen puuttumisen prosessi on onnistunut, kun se johtaa ongelmien taustalla vaikuttavien syiden luokse, sillä pelkkiin oireisiin puuttumisella ei muuteta tilannetta nuoren elämässä. Nuorten ongelmien syyt ovat usein sellaisia, että kouluissa ei yksinään pystytä niihin vastaamaan. Kouluissa on tärkeä mahdollistaa nuorille tukea erilaisissa ongelmallisissa tilanteissa, mutta näiden lisäksi nuorille ja heidän läheisilleen tulisi tarjota sosiaalitoimen ja terveydenhuollon palveluja. Oppilashuollolli- sen työn tulisi ulottua koulujen ulkopuolelle, jolloin eri palvelusektoreiden avulla voi- daan tukea nuoria heidän koulupoluillaan. Kouluihin tarvittaisiinkin palveluohjaajia, jotta nuoret ohjautuisivat koulun ulkopuolisten palveluiden piiriin silloin kuin se näh- dään tarpeelliseksi. (Huhtanen 2007, 15; 232-233).

Satka (2009) on kritisoinut varhaisen puuttumisen ideologiaa yhteiskuntapolitiikan nä- kökulmasta. Satkan mukaan varhainen puuttuminen on lähinnä sosiaalityön kontrolli- työtä, johon liittyy kurinalaiset puuttumisen käytännöt sekä lasten ja vanhempien vas- tuun korostaminen heidän omissa rooleissaan. Satkan mukaan varhaisen puuttumisen ideologia korostaa kollektiivista huolta yleisestä turvallisuudesta ja näkee lapset ja nuo- ret tämän turvallisuuden riskitekijöinä. Varhaisen puuttumisen tarkoitus on hallita lasten ja nuorten tuottamia tulevaisuusriskejä sekä ehkäistä niiden tuottamia kustannuksia.

Yhteiskunnan suojeleminen menee siis lasten suojeleminen edelle. Satkan mukaan ideologia on aiheuttanut suomalaisessa yhteiskuntakulttuurissa sen, että julkisen vallan on mahdollista luistaa velvollisuuksistaan koskien sosiaalisten ongelmien rakenteellista ennaltaehkäisyä ja painottaa sen sijaan korjaavia toimintoja ongelmien ilmaannuttua. (Satka 2009, 28–29.) Harrikari (2008) on Satkan kanssa samoilla linjoilla siitä, että varhaisen puuttumisen ideologia on hyvinvointipolitiikan siirtymistä ennaltaehkäisyä eetosriskien hallintaan. Harrikarin mukaan ennaltaehkäisy ja varhainen puuttuminen nähdään usein yhtäläisinä asioina, mutta näin ei todellisuudessa ole. Ennaltaehkäisevällä hyvinvointipolitiikalla on pyritty vaikuttamaan yhteiskunnan rakenteisiin kuten tulonsiirtoihin ja sen tavoitteena on ollut koko väestöä koskeva vaikutus, jonka seurauksena perhe- ja yksilötason ongelmia ei enää ilmenisi. Varhaisen puuttumisen ideologian lähtökohtana taas on Harrikarin mukaan riskienhallintapolitiikka, jossa varhaisella havaitsemisella ja puuttumisella pyritään hallitsemaan riskejä, ei ehkäisemään ongelmien syntymistä. (Harrikari 2008, 123.)

Lasten ja nuorten ongelmien kasautumisen ennaltaehkäisyä voidaan tarkastella varhaisen puuttumisen osalta myös suojaavien tekijöiden näkökulmasta. Kehitystä suojaavilla tekijöillä tarkoitetaan kasvu ympäristön elementtejä, jotka tukevat myönteistä kehitystä. Pulkkinen (2002) on käsitellyt tutkimuksessaan opiskelu ympäristön mahdollisuuksia vaikuttaa riskialttiissa ympäristössä elävien lasten kehitykseen. Pulkkinen näkökulmasta sosiaalisen kehityksen perusta luodaan kotona, mutta opiskelu ympäristöissä on mahdollisuuksia kehittää näitä taitoja ja tällä tavoin tukea lapsen kehitystä suojaavia tekijöitä. Pulkkinen kuvaa lasten ja nuorten erilaisia lähtökohtia elämään sosiaalisen alkupääoman käsitteellä. Sillä Pulkkinen tarkoittaa sosiaalista perintöä, jonka lapsi saa kasvatus yhteisöltä, jonka ympäröimänä hän elää. Sosiaalinen alkupääoma on perustana lapsen oman sosiaalisen pääoman karttumiselle. Sosiaalinen perintö siirtyy aktiivisen kasvatuksen ja passiivisesti vastaanotetun ympäristövaikutuksen tuloksena. Pulkkinen mukaan sosiaalinen alkupääoma koostuu arvoista ja normeista, yhteisön tuesta sekä luottamuksesta, jotka kaikki osaltaan vaikuttavat lapsen kasvu ympäristöön ja tätä kautta hänen sosiaaliseen alkupääomaansa. Kasvu ympäristön erojen nähdään vaikuttavan lasten alkupääoman eroihin, joilla taas on vaikutusta heidän mahdollisuuksiinsa kartuttaa kulttuurista pääomaa: sosiaalisia taitoja, tietoja sekä moraalista luotettavuutta. Kulttuu-

rinen ja sosiaalinen pääoma kasautuvat vastavuoroisesti ja tuottavat näin positiivista kehitystä, jonka seurauksena on mahdollista saavuttaa hyvä elämä. Pulkkinen mukaan opiskeluympäristöillä on vastuu lasten ja nuorten alkupääomasta johtuvien erojen tasaamisessa, sillä näissä ympäristöissä voidaan vaikuttaa heidän sosiaalisen pääomansa kattumiseen ja näin tukea yksilön omien voimavarojen kehittymistä. Niiden lasten ja nuorten osalta, joiden sosiaalinen alkupääoma on vähäinen, opiskeluympäristöt voivat toimia kehitystä suojaavina tekijöinä ja näin osaltaan tukea sosiaalisen pääoman karttumista. (Pulkkinen 2002, 8, 44–47, 210.) Vaikka Pulkkinen ei käytäkään varhaisen puuttumisen käsitettä, suojaavien tekijöiden tukemisen voidaan katsoa olevan eräänlainen tapa toteuttaa varhaista puuttumista; ehkäistä ongelmia ja edistää hyvinvointia.

Varhaisen puuttumisen ja ennaltaehkäisevän työn perusteiksi annetaan usein taloudellisia syitä. Näkemys perustuu siihen, että syrjäytyneistä nuorista aiheutuvat kustannukset ovat suuremmat kuin ennaltaehkäisevään työhön laitettut kustannukset, jonka vuoksi on kustannustehokkaampaa panostaa ennaltaehkäisevään työhön kuin syrjäytymisestä aiheutuneisiin kustannuksiin (Kuronen 2010, 27; Merikukka 2020, 91). Kustannustehokkuutta ja riskienhallintaa tärkeimpiä syitä varhaiselle puuttumiselle on kuitenkin inhimillisten tragedioiden ennaltaehkäisyyn pyrkiminen ja jokaisen nuoren laillinen (Lastensuojelulaki 417/2007, 4 a §; Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki 1287/2013, 15 §) oikeus saada tarvitsemaansa apua ja tukea silloin, kun huoli nuoren hyvinvoinnista ja jaksamisesta nousee, eikä vasta tilanteiden kärjistyessä.

3.3 EKOLOGINEN SYSTEEMITEORIA

Ekologinen systeemiteoria on kehityspsykologinen teoria, mutta koen sen sopivan myös sosiaalityön tutkimukseen. Ekologisen systeemiteorian avulla pyrin tutkielmassani kontekstoimaan, miksi ennaltaehkäisevän lastensuojelun näkökulmasta on merkitystä, milloin puutimme lasten ja nuorten hyvinvointia vaarantaviin ongelmiin ja ilmiöihin sekä perustelemaan sitä, missä ja miten ennaltaehkäisevää lastensuojelutyötä tulisi toteuttaa, jotta se palvelisi lapsia ja nuoria mahdollisimman hyvin. Ekologisen systeemiteorian avulla pyrin tutkielmassani antamaan perspektiiviä sille, miksi mielenterveys- ja päihde-

läheiset ovat kiinnostava kohderyhmä ja miksi koulut ovat alustana hedelmällinen myös sosiaalityön tutkimuksen näkökulmasta. Teoria toimii tutkielmani kokoavana teoreettisena viitekehyksenä auttaen ymmärtämään mielensterveys- ja päihdeläheisen asemaa sekä yhteiskunnallisia mahdollisuuksia vaikuttaa näiden nuorten kehitykseen.

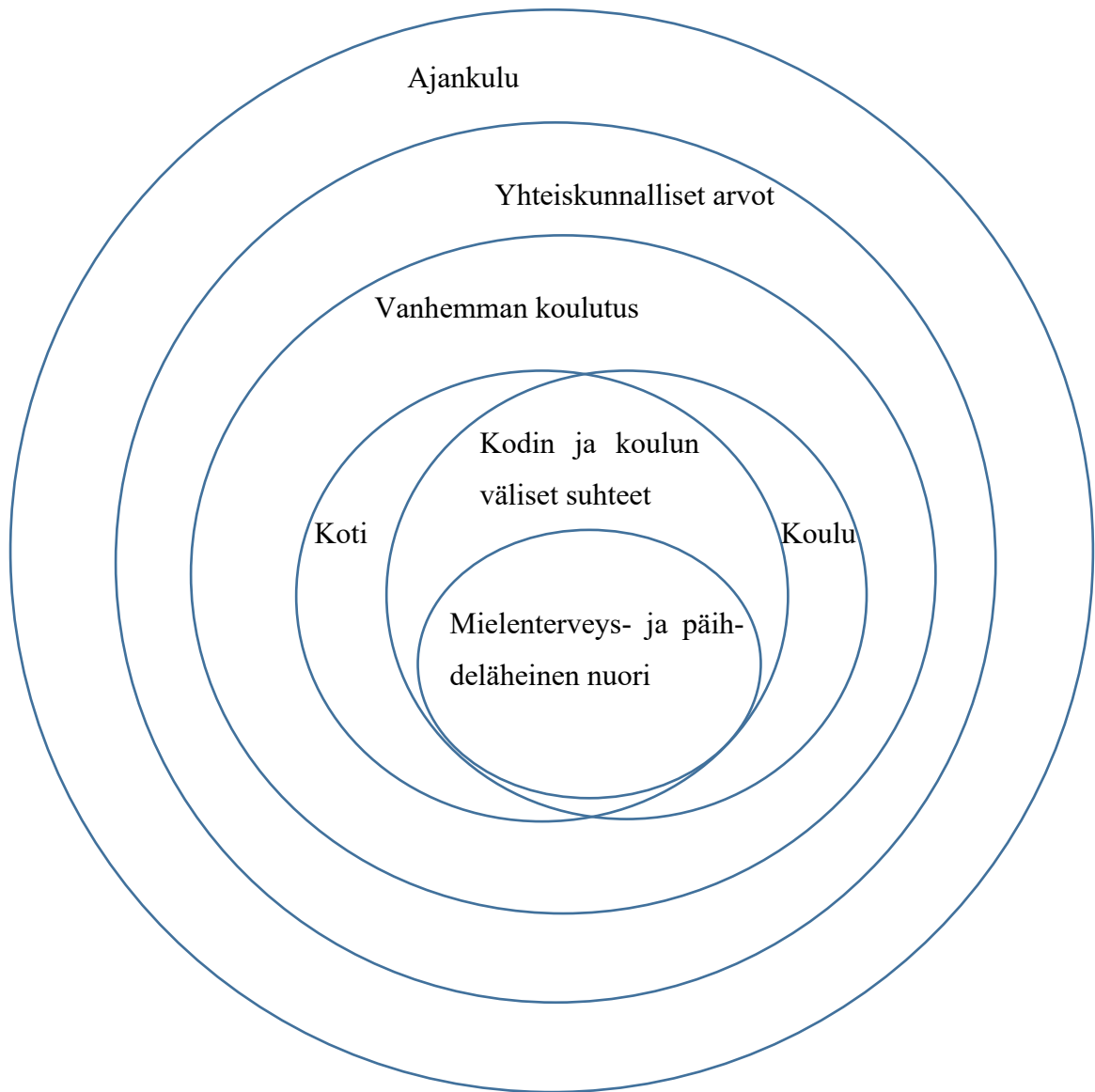
Ekologinen systeemiteoria tarkastelee, kuinka kehittyvä yksilö ja vaihtuvat ympäristöt muokkaavat toinen toisiaan. Yksilö nähdään tyhjän taulun sijasta aktiivisesti kasvavana olentona, joka progressiivisesti muokkaa elinympäristöään. Ympäristön ei kuitenkaan ajatella olevan passiivinen osapuoli yksilön kehityksessä, vaan yksilön ja ympäristön interaktio nähdään kaksisuuntaisena ja vastavuoroisena toimintana. Ympäristöllä ei tarkoiteta vain yksilön kehitykselle olennaista lähiympäristöä, vaan myös laajemmassa merkityksessä erilaisten vaikutusympäristöjen keskinäisiä yhteyksiä sekä ulkoista, yhteiskunnallista vaikutusta, joka välittyy laajemmasta ympäristöstä. (Bronfenbrenner 1979, 21–22.) Näitä rakenteita kutsutaan mikro-, meso-, ekso-, makro- ja kronojärjestelmäksi (Bronfenbrenner 1979, 22; Bronfenbrenner 2002, 236). Härkönen (2008) onkin todennut, että ekologinen systeemiteoria kuvaa ihmisen kehittymistä yhteiskunnan täysivaltaiseksi jäseneksi (Härkönen 2008, 22).

Mikrojärjestelmällä tarkoitetaan lapsen kehitysympäristöjä. Kehitysympäristö sisältää lapsen itsensä sekä muiden vaikuttavien henkilöiden rooleja ja toimintoja, että niiden välisiä suhteita. Kehitykseen vaikuttavat niin kehittyvä yksilö, ympäristöt joissa kehitys tapahtuu kuin muiden vaikuttavien henkilöiden ominaisuudet ja piirteet. Mesojärjestelmä on kehittyvän yksilön erilaisten mikrojärjestelmien keskinäistä vaikutusta. Mikrojärjestelmien välillä voidaan havaita erilaisia linkkejä, jotka vaikuttavat niiden keskinäisiin suhteisiin. Ympäristöjen välisiä linkkejä muodostuu erilaisten tapahtumien seurauksena. Ympäristöjen välinen luottamus, positiivinen orientoituminen sekä jaettu näkemys tavoitteista vahvistavat ympäristöjen kehityksellistä potentiaali, kun taas heikot yhteydet tukevat lapsen kehityksellistä kasvua kaikkein vähiten. Eksojärjestelmällä tarkoitetaan ympäristöjä joihin kehittyvä henkilö ei ole itse aktiivisesti osallisena, mutta joissa tapahtuvat muutokset vaikuttavat yksilön kehitykseen välillisesti. Eksojärjestelmä voi olla esimerkiksi vanhemman koulutustausta. Koulutuksella on vaikutusta yksilön arvoihin,

ja nämä arvot ohjaavat vanhemmuuteen liittyviä kasvatuksellisia arvoja jotka ovat yhteydessä siihen, kuinka lasta kohdellaan. (Bronfenbrenner 1979, 209; 237; 264.)

Makrojärjestelmä on mikro-, meso-, ja eksojärjestelmät käsittävä kokonaisuus. Makrojärjestelmä on jollekin tietylle kulttuurille tai alakulttuurille ominainen arvojen, käsitysjärjestelmien ja toimintamallien kokonaisuus, jolla on vaikutusta sen vaikutuspiirissä kasvavan yksilön kehitykseen. Makrojärjestelmät sisältävät omanlaisensa vuorovaikutusjärjestelmät, vaarat ja elämisenmahdollisuudet, jotka voivat kiihdyttää kehitystä tiettyyn suuntaan. Makrojärjestelmäksi voidaan kutsua esimerkiksi laajemmassa merkityksessä yhteiskunnallista ilmapiiriä valtion sisällä tai kapeammassa mittakaavassa esimerkiksi sosiaaliluokkia. Kronojärjestelmällä tarkoitetaan ajankulua suhteessa kehityksellisiin ilmiöihin. Ajankulu muokkaa niin kehittyvää yksilöä itseään, hänen kehitysympäristöjään kuin yksilön kehitykseen vaikuttavia muita henkilöitä. Kehityksessä tapahtuvia muutoksia voi laukaista esimerkiksi erilaiset elämäntapahtumat tai kokemukset. (Bronfenbrenner 2002, 236;266.)

Ekologisen systeemiteorian voidaan nähdä olevan teoria, jonka avulla pyritään havainnollistamaan useiden eri yksilöiden välisiä suhteita sekä yksilöiden ja erinäisten ympäristökäyttäjien välisiä suhteita. Miten ne ovat vuorovaikutuksessa toisiinsa sekä minkälaisia rooleja, toimintoja ja prosesseja näissä suhteissa on havaittavissa. (Härkönen 2008, 26.) Kuvaankin seuraavassa kuviossa, kuinka ekologisen systeemiteorian mukaiset järjestelmät ovat suhteessa toisiinsa ja pyrin näin havainnollistamaan, kuinka opiskeluympäristöllä on vaikutusta mielenterveys- ja päihdeläheisen nuoren kehitykseen. Ympyrän keskiössä on nuori sekä nuoren kehitykseen suoraan vaikuttavat mikrojärjestelmät koti ja koulu. Ympyrä laajenee suoraan vaikuttavista järjestelmistä epäsuorasti vaikuttaviin järjestelmiin. Epäsuorasti vaikuttavista ympyröistä lähimpänä nuorta on mesojärjestelmä, jota kuvataan kodin ja koulun välisinä suhteina, sitä seuraa eksojärjestelmä, jota kuvataan vanhemman koulutuksella ja makrojärjestelmä, jota kuvataan yhteiskunnallisilla arvoilla. Tätä kaikkea ympäröi kronojärjestelmä, jota kuvataan ajankuluna suhteessa yksilön kehitykseen.

Kuvio 1. Mielenterveys- ja päihdeläheiseen nuoreen vaikuttavat tekijät Bronfenbrennerin (1979) systeemiteoriaa mukaillen

Kun tarkastellaan mielenterveys- tai päihdeläheistä nuorta ekologisen systeemiteorian näkökulmasta, voidaan hahmottaa, että läheisen asema vaikuttaa nuoreen monellakin tavalla. Jos sairastuva läheinen on esimerkiksi perheenjäsen, nuoren mikrojärjestelmä voi yhtäkkiä muuttua ja aiheuttaa näin vaikutuksia nuoren elämään. Toisaalta nuori voi olla elänyt koko elämänsä mielenterveys- tai päihdeläheisenä, jolloin mikrojärjestelmä ei muutu, mutta sairaudella voi silti olla monenlaisia vaikutuksia siihen, millaiseksi nuo-

ren arki on muodostunut. Läheisen sairastamisella voi olla myös vaikutusta siihen, minkälaiseksi nuoren mikrojärjestelmien, koulun ja kodin suhde muodostuu. Jos sairastava läheinen on vanhempi, voi tällä olla vaikutuksia myös esimerkiksi nuoren taloudelliseen tilanteeseen sen kautta, pystyykö vanhempi käymään töissä vai ei. Yhteiskunnallisella ilmapiirillä, sillä tuetaanko mielenterveys- ja päihdehäiriötä sairastavia ja kuinka heistä puhutaan, voidaan vaikuttaa läheisen asemaan ja käsitykseen siitä, minkälaiset yksilöt ovat yhteiskuntamme täysimääräisiä jäseniä. Ilmapiirillä, asenteilla ja toimintamalleilla joita toteutamme suhteessa mielenterveys- ja päihdehäiriötä sairastaviin, voidaan vaikuttaa siihen, kuinka heidän läheisensä kehittyvät. Hyväksyvällä ilmapiirillä kerrotaan myös läheisille, että mielenterveys- ja päihdehäiriöistä ei tarvitse vaieta vaan niistä on normaalia ja suotavaa puhua avoimesti sekä hakeutua avun ja tuen piiriin silloin, kun sille kokee itse tarvetta. Myös ajankulun huomioiminen on mielenterveys- ja päihdeläheisen nuoren kannalta tärkeää. Ekologinen systeemiteoria tekee näkyväksi, että mielenterveys- ja päihdeläheisen nuoren elämänsuunta ei ole missään tietyssä ajassa sidottu tiettyyn kehitykselliseen lopputulemaan. Nuori muuttuu jatkuvasti ajan kuluessa, jonka vuoksi opiskeluympäristöissä voidaan ohjata nuoren kehitystä positiiviseen suuntaan, kannattelemalla ja kannustamalla nuorta. Huomioimalla opiskeluympäristöt nuoriin suoraan vaikuttaviksi mikrojärjestelmiksi, voidaan perustella niiden mahdollisuuksia turvata mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten hyvinvointi sekä tätä kautta vaikuttaa osaltaan yhteiskuntamme nuorten hyvinvointierojen tasaamiseen.

4 TAVOITTEENA PALVELUTARPEIDEN YMMÄRTÄMINEN

Tarkastelen tutkielmassani mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin vastaamista. Tätä varten käsittelen, miten kuraattorit pääsevät pureutumaan nuorten kokemuksiin ja kuvauksiin omista tuen tarpeistaan. Mielenterveys- ja päihdehäiriöt ovat stigman ympäröimiä eikä läheisen erityistä asemaa tunnusteta ja tunnisteta tarpeeksi hyvin, joten palvelutarpeiden esiin nousemiseksi tarvitaan luottamuksellinen tila. Tietoisuus nuorten tarpeista auttaa kuraattoreita ohjaamaan nuoria heidän tarpeitaan vastaavien palveluiden piiriin. Luvussa avaan dialogisuuden käsitettä aiheen parissa käydyn filosofisen keskustelun sekä dialogisuutta käsittelevän käytännön auttamistyöhön kohdistuvien tutkimuksien pohjalta. Käytän tutkielmassani palveluohjauksen ideologian käsitettä kuvatakseni, että palveluohjaus on käsitteenä työotteiden- ja mallien lisäksi erityinen tapa ajatella asioista, niin asiakkaista kuin ammattilaisen roolistakin. Avaan palveluohjauksessa käytössä olevia työotteita ja siten pyrin pohtimaan asiakkaiden palvelutarpeisiin vastaamista. Palveluohjaus nivoutuu voimakkaasti asiakaslähtöisyyden tavoitteluun, jota pyritään toteuttamaan dialogisen vuorovaikutuksen keinoin.

4.1 DIALOGISUUS VUOROVAIKUTUKSEN EDISTÄJÄNÄ

Dialogi käsitteenä

Dialogi tulee kreikan kielen sanoista ”dia” tarkoittaen läpi ja ”logos” tarkoittaen merkitystä. Dialogin alkuperäinen tarkoitus on Isaacsin (2001) mukaan kuvastaa ”merkityksen virtausta”, mutta se voi tarkoittaa myös ”luonnon eri osien yhteen kuulumisen syvällistä tiedostamista”, sillä logoksella voidaan tarkoittaa myös yhteen kokoamista. Isaacs määrittelee dialogin ”keskusteluksi, jossa on ydin ja jossa ei valita puolta”. Dialogilla pyritään hyödyntämään vuorovaikutuksessa olevien yhdessä muodostamaa älykkyyttä ja voimaa. Dialogisuus on yhdessä ajattelemisen taitoa. Isaacs jaottelee dialogin perustaidot neljään eri osa-alueeseen; kuuntelemiseen, kunnioittamiseen, odottamiseen ja suoraan puhumiseen. Nämä osa-alueet mahdollistavat keskustelussa syntyvän eheyden tunteen sekä tuovat vuorovaikutukseen joustavuutta ja tasapainoa. Isaacs kuvaa, että yhdenkin osa-alueen uupuminen heikentää vuorovaikutuksen laatua. (Isaacs 2001, 39–

40, 96.) Isaacsin tavoin Freire (2005) näkee dialogisuuden syntyvän yhteisen ajattelun tuloksena. Heidän ajattelumaailmansa eroavat kuitenkin siinä, että Isaacsin dialogisuuskäsityksessä painottuu yhdessä luominen, kun taas Freiren ajatukset pohjautuvat toisen voimaannuttamiseen, sorrosta vapautumiseen.

Freiren (2005) mukaan dialogisuus perustuu uskoon ja nöyryyteen. Näiden avulla rakentuu luottamus ihmisten välille. Aito dialogi tarvitsee näiden lisäksi kuitenkin kriittistä ajattelua. Dialogisuus on Freiren mukaan toisen aitoa kohtaamista, uskomista toiseen ihmiseen ja tämän voimiin, mutta ei kritiikittä. Todellisuuteen tulee suhtautua prosessina, staattisuuden sijaan dynaamisena tilana. Dialogisuuteen liittyy Freiren mukaan myös ymmärrys siitä, että vaikka toisella on itsenäinen voima muuttaa maailmaansa, tämä saattaa ajoittain olla kykenemätön käyttämään omia voimiaan. Freiren mukaan onnistuneen dialogin olemus alkaa tematiikan tutkimisella, eikä vuorovaikutuksen teemojen laatimisella valmiiksi omista lähtökohdista käsin. Freire näkee tematiikan tutkimisen ihmisten ajattelun tutkimisena. Ajattelu syntyy ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa, silloin kun he yrittävät etsiä todellisuutta yhdessä. Aidossa dialogissa tunnistetaan, että toisen puolesta ei voi ajatella. Ihminen on tilanteittainen olento, kiinni paikallisissa ja ajallisissa olosuhteissaan ja nämä olosuhteet jättävät aina jälkensä. Tilanteisuuden pohjittaminen on kriittistä ajattelua, jonka kautta ihminen ymmärtää ylipäänsä olevansa jossain tietyssä tilanteessa. Tätä kautta ihminen voi nousta havaitsemaan elämäntilanteensa ja näin vaikuttamaan todellisuuteensa. (Freire 2005, 98–101, 120.)

Buber (1993) jaottelee ihmisen kommunikaation kahteen erilaiseen lähtökohtaan; Minä-Sinä-yhteyteen, jossa ihmisten välinen kohtaaminen on tasavertaista ja Minä-Se-yhteyteen, joka taas kuvastaa ihmisen esineellistävää suhdetta maailmaan. Molemmat yhteydet ovat Buberin mukaan ihmisille luonnollisia, mutta dialogisuus voi muodostua vain Minä-Sinä-yhteydessä, jossa vuorovaikutus on välitöntä ja molemminpuolista. Buber korostaa Freiren lailla, että todellinen yhteys ihmisten välillä voi syntyä vain ilman ennakkotietoa. (Buber 1993, 25-28, 34, 38.) Buberista ja Freirestä poiketen Levinas (1996) ei ajattele dialogisuuden olevan Minän ja Sinän tasavertaista kohtaamista, vaan hän näkee dialogisuuden epäsymmetrisenä. Tällä Levinas tarkoittaa, että suhteessa toiseen ihmiseen Minä on aina toisen alapuolella, sillä toinen vaatii Minua vastuuseen.

Minän oleminen on Levinasin dialogisuuskäsityksen mukaan olemista toista varten. Levinas näkee dialogisuuden olevan tietoisesti intentionaalista eli tarkoituksenmukaista toimintaa. Se rakentuu ihmisten välisissä kohtaamisissa, joissa pyritään pääsemään irti toisen esineellistämisestä ja aidosti näkemään ja kuulemaan toinen. (Levinas 1996, 22, 27, 79.)

Bahtinin (1991) dialogisuuskäsityksessä korostetaan dialogisuuden koettelevaa luonnetta. Dialogisuuden perustavanlaatuisena elementtinä on Bahtinin mukaan totuuden ristiriitaisuus. Dialogisuus voi muodostua vain avoimuudesta ihmisten välisten dialogien moniäänisyydelle eli sille, että aidosti hyväksytään se, että toinen näkee asiat eri lailla kuin itse. Bahtin käyttää moniäänisyydestä musiikillista viittausta, jossa monet, erilliset äänet muodostavat yhtenäisen sävelen. Bahtinin näkemyksissä on yhteneväisyyttä Buberin (1993) näkemyksiin esimerkiksi sen suhteen, että molemmat ajattelevat toisen ihmisen olevan itsestä erilainen ja dialogisuutta on tämän erilaisuuden tunnistaminen ja tunnustaminen. Bahtin kuitenkin korostaa dialogisessa prosessissa kysymisen ja kuuntelemisen lisäksi toisen kannanottojen koettelemista. (Bahtin 1991, 33–37, 112–116.)

Tutkimuksessani dialogisuus näyttäytyy vuorovaikutuksellisenä tilana, joka rakentaa luottamusta yksilöiden välille. Tässä tilassa annetaan aikaa toisen ajatuksille ja toiveille, niitä kunnioitetaan ja tarkastellaan toisen perspektiivi mielessä pitäen sekä niihin pyritään mahdollisuuksien mukaan löytämään ratkaisuja. Dialogisuuden tilassa luottamus mahdollistaa myös sen, että yksilöt voivat tuottaa poikkeuksellisiakin, toisten ajatuksista eräviä mielipiteitä pelkäämättä, kuinka niihin reagoidaan. Tutkimuksessani dialogisuus tarkoittaa vapaata tilaa, jossa toisen mieli pidetään mielessä (vrt mentalisaatio, esim Pajulo ym 2015). Tässä tilassa on mahdollista päästä käsiksi mielenterveys- ja päihdeläheisen nuoren palvelutarpeisiin.

Dialogi auttamissuhteessa

Auttamistyön dialogisen otteen tärkeyttä on nostettu esiin Hännisen ja Poikelan (2017) artikkelissa, jossa kiintopisteenä on asiakkaan ja ammattilaisen vuorovaikutuksen tarkastelu toimintalähtöisenä, dialogisena ja kohtaavana toimintatapana. Tällaisen toiminn-

tatavan lähtökohtana on, että uusia ratkaisuja asiakkaiden auttamiseksi pyritään löytämään asiakkaiden ja työntekijöiden yhteisen kehittelyn avulla. Tämä perustuu dialogiseen vuorovaikutukseen, jolla tarkoitetaan avointa ja moniäänisyyden hyväksyvää keskustelua, jossa asiakkaat ja työntekijät rakentavat yhdessä asiakkaan arkeen liittyviä muutostarpeita ja niihin johtavia sekä niitä tukevia palveluja. Auttamistyön prosesseissa on hyväksyttävä myös tilanteiden muuttuminen, jonka vuoksi onnistumisen edellytyksenä on kyky kyseenalaistaa, uudelleen tulkita ja antaa tilaa asiakkaan omalle kokemukselle. Uuden tiedon ja siitä kumpuavan uuden ymmärryksen rakentuminen on vastavuoroinen, dialoginen prosessi, jossa asiakkaat ja työntekijät antavat oman ymmärryksensä ja oman asiantuntijuutensa yhteiseen käyttöön. Tällöin he voivat yhdessä tarkastella auttaviksi tarkoitettuja palveluita ja tehdä tulkintoja asiakkaan arjen näkökulmasta. Asiakkaiden ristiriitaiset ja vaikeatkin tunteet saavat dialogisessa kohtaamisessa tilaa, jolloin mahdollistuu myös vaikeiden asioiden käsittely. (Hänninen & Poikela 2017, 6-7, 10.) Myös Seikkula ja Arnkill (2009) ovat käsitelleet dialogisuutta suomalaisessa auttamistyön kontekstissa. He pohtivat teoksessaan dialogisen verkostotyön kautta sitä, mikä dialogeissa auttaa ja parantaa. He puhuvat auttamistyön erityisesti inhimillisestä luonteesta, ihmisiä autettaessa ”hyvään auttamiseen” pyrkiminen ei tapahdu vain niin, että huolehditaan ihmisten oireista ja ongelmista, vaan ”hyvä auttaminen” tapahtuu heidän kohtaamisellaan. Seikkula ja Arnkill ovat tutkimuksissaan havainneet, että dialogisuudessa auttaa erityisesti kokemus läsnäolosta. Arjen toimivien asioiden huomioiminen, tukeminen ja vahvistaminen osana vuorovaikutustyötä tekee tutkitusti hyvää ja tällaisen lähestymistavan tiedetään myös tuntuvan hyvältä. Dialogisuudessa keskeistä ei ole se, että työntekijällä on teknistä osaamista ja tietotaitoa, vaan keskeistä on suhtautumistapa: se miten työntekijä näkee asiakkaan ja vuorovaikutustilanteen. Ymmärrys siitä, että dialogia ei edistä toisen puolesta asioiden määrittäminen. Seikkula ja Arnkill nostavat esiin auttamistyön menetelmänä käytetyn ennakoitdialogin, tulevaisuuden muistelun, jonka avulla pyritään asettamaan asiakkaan arki tarkastelun keskiöön ja näin saamaan käsitystä siitä, minkälaisilla teoilla tulevaisuuden hyvinvointia voitaisiin edistää. (Seikkula & Arnkill 2009, 7, 16, 19, 96, 177.)

Vuorovaikutuksen toimivuudesta on kiinnostunut myös Mönkkönen (2002), joka on tutkinut dialogisuutta kommunikaationa ja suhteena. Mönkkösen mukaan auttamistyös-

sä ollaan kiinnostuneita dialogisen suhteen mahdollisuudesta ja sitä etsitään aidon hämmennyksen alueelta. Tällä tarkoitetaan, että auttamistyössä painotetaan sitä, että kumpikaan osapuoli ei asettuisi yksin määrittämään asioiden merkityksiä. Tällaisessa dialogisessa suhteessa nähdään, että muutoksen mahdollisuus voi olla pienessäkin dialogisessa hetkessä. Hyvin usein dialogisuudella tarkoitetaan Mönkkösen mukaan sitä, että kohtaamisissa tavoitellaan yhteisen ymmärryksen rakentumista. (Mönkkönen 2002, 19–21, 56.) Juhila (2000) on samoilla linjoilla sen suhteen, että vuorovaikutuksessa emotionaalinen ja kokemuksellinen vastavuoroisuus on tärkeää, mutta hän nostaa esiin myös ajatuksen siitä, että ihminen saattaa sivuuttaa todelliset ristiriidat ja sulkea näkemyserot kohtaamisen ulkopuolelle pyrkiessään keskustelussa liialliseen yhteisymmärrykseen. Auttamistyön kontekstissa Juhilan mukaan tätä voi pyrkiä ehkäisemään esimerkiksi puhumalla hypoteettisella tasolla ongelmista, jotta ne eivät kohdistuisi suoraan asiakkaaseen ja tämän identiteettiin. (Juhila 2000, 105-130.) Filosofian puolelta myös Shotter (1993) on nostanut esiin, että dialogisessa kohtaamisessa yhteisymmärrykseen pyritään niin, että osapuolet voivat kyseenalaistaa toistensa puhetta sekä tarvittaessa tarkistaa, testata ja tätä kautta uudelleen muotoilla toinen toisensa puhetta. Shotter onkin kuvannut dialogista kommunikaatiota osapuolten vastavuoroiseksi neuvotteluprosessiksi. (Shotter 1993, 34.) On kuitenkin tilanteita, joissa yksilö ei pysty ottamaan etäisyyttä tilanteeseensa ja havaitsemaan omaa asemaansa. Tällöin tulee ensisijaisesti herätellä tätä tietoisuutta, sillä yksilöltä ei voida olettaa muutosta, jos hän ei ole tietoinen omasta tilanteestaan. Dialogisen toiminnan teoriaan ei kuitenkaan kuulu subjekti, joka hallitsee objektia, vaan aitoon dialogiin kuuluu kaksi subjektiä, jotka yhdessä niimeävät maailmaa ja pyrkivät tätä kautta muutokseen. Dialogisen toiminnan ominaispiirteenä on yhteistyö, joka voi syntyä ainoastaan subjektien keskinäisestä tasavertaisuudesta, vaikka he toimisivatkin eri tasoilla ja olisivat sitä kautta eri tavalla vastuussa toiminnasta. (Freire 2005, 125, 186-187.)

4.2 PALVELUOHJAUKSEN IDEOLOGIA

Dialogisuus on palveluohjauksen ideologian peruselementti. Palveluohjausyhdistyksen mukaan palveluohjauksella tarkoitetaan asiakastyötä, joka tavoittelee hyvää arkea ja elämänhallintaa. Työn pohjana on aina asiakkaan itsensä ilmaisemat tavoitteet sekä toi-

veet ja palvelujärjestelmää hyödynnetään näiden tavoitteiden tukemisessa. (Palveluohjausyhdistys 2021.) Asiakkaan näkökulmasta palveluohjaus pyrkii asiakaslähtöisyyteen eli siihen, että palveluihin ohjaus on aidosti lähtöisin asiakkaasta itsestään. Se korostaa asiakkaan etua ja ottaa huomioon asiakkaan yksilölliset palvelutarpeet ja pyrkii näiden palveluiden järjestämiseen. Palveluohjauksen ideologia on lähtöisin 1920-luvun Yhdysvalloista, sosiaalityön pioneerin Mary Richmondin kehittämän yksilökohtaisen asiakastyön menetelmän, case managementin ajoilta. Osaksi suomalaista sosiaalityötä palveluohjauksen katsotaan tulleen 1990-luvulta lähtien. Palveluohjaus määritellään perustavaksi yksilön todelliseen kohtaamiseen sekä tätä kautta hänen itsenäisen elämänsä tukemiseen. Yksilön itsenäisen elämän tukeminen onnistuu palveluohjauksen ideologian mukaisesti luottamuksellisen suhteen pohjalta. Tuki muodostuu yksilön kokonaistilanteen huomioimisesta, yhdessä toimimisesta ja vuorovaikutuksellisuudesta. Palveluohjauksen tärkeimpiä lähtökohtia ovat asiakaslähtöisyys ja dialogisuus. (Suominen & Tuominen 2007, 7, 13, 24, 27.)

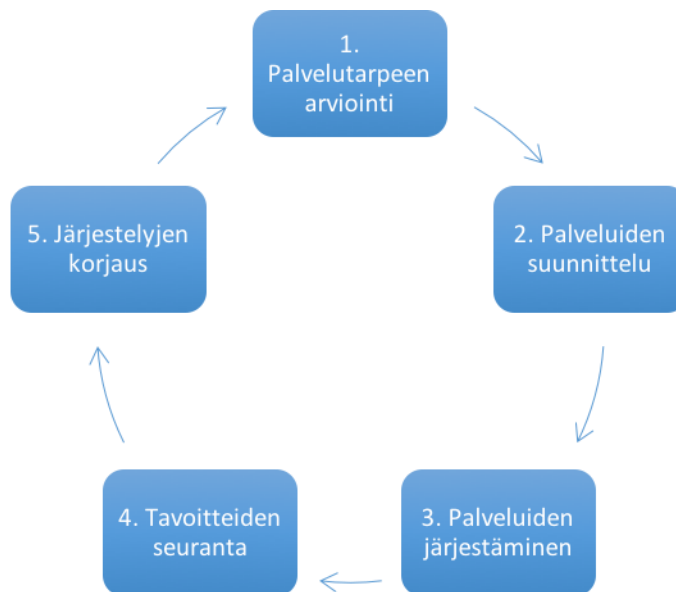
Orme ja Glastonbury (1993) ovat tehneet kaksijakoisen määrittelyn palveluohjauksesta: se on tapa harjoittaa palveluhallintoa, mutta samalla myös tapa tehdä sosiaalityötä eli eräänlainen sosiaalipalvelujen käyttämä työmenetelmä (Orme & Glastonbury 1993, 20). Ala-Nikkolan ja Sipilän (1996) mukaan palveluohjaus nähdään usein tasapainoiluna asiakkaan tarpeiden ja yhteiskunnan asettamien ehtojen puitteissa ja usein sen avulla tavoitellaan erityisesti sosiaalipalvelujen tehokkuutta (Ala-Nikkola & Sipilä 1996, 2). Rose ja Black (1985) taas ovat nostaneet esiin näkemyksen siitä, että palveluohjauksen tarkoituksen tulisi olla asiakkaan edun turvaaminen suhteessa organisaatioihin (Rose & Black 1985, 74–83). Hänninen (2007) nostaa palveluohjausta käsittelevässä raportissaan esiin, että palveluohjaus nähdään nykypäivänä kolmitasoisena työmallina, jonka tasot ovat ohjaus ja neuvonta, palveluohjauksellinen työote ja yksilökohtainen palveluohjaus. Näitä tasoja voidaan käyttää samankin asiakkaan kanssa asiakkuuden eri vaiheissa, sillä asiakkaan tarpeet saattavat vaihdella työskentelyn aikana. Sosiaali- ja terveystaloudissa kaikki asiakkaat eivät ole palveluohjausasiakkaita, mutta palveluohjauksen ideologian mukaisesti on tärkeää löytää ne, jotka voisivat työmallista hyötyä. Ohjaus ja neuvonta tasolla asiakkaan tarpeet voivat kohdistua vain kevyeen neuvontaan, jolloin palveluohjaaja ohjaa asiakasta hänen tarpeidensa mukaisiin palveluihin. Jos neuvonta ja ohjaus

eivät riitä, voidaan asiakkaan tarpeiden mukaan ottaa käyttöön palveluohjauksellinen työote, jossa pelkän ohjauksen sijaan palveluohjaaja myös koordinoi asiakkaan palveluita. Silloin kun asiakkaalla on vaikeuksia päästä oikeuden palveluiden pariin tai hän tarvitsee muuten voimakasta tukea ja rinnalla kulkijaa, puhutaan palveluohjauksesta yksilöllisenä palveluohjauksena. Tällöin palveluohjaaja paneutuu syvällisesti asiakkaan tarpeisiin ja työskentely on usein tiivistä. (Hänninen 2007, 14.) Palveluohjauksen ideologiaan liittyy voimakkaasti se, että asiakkaalle valitaan hänelle sopivat palvelut, asiakasta autetaan hänen tarpeistaan lähtien eikä toimita niin kuin tarjontalähtöisessä palvelutuotannossa, jossa asiakkaat valikoidaan suhteessa palveluihin (Ala-Nikkola & Sipilä 1996, 2).

Suominen ja Tuominen (2007) ovat jaotelleet palveluohjaajan työmallit perinteiseen, voimavarakeskeiseen ja intensiiviseen työmalliin (Suominen ja Tuominen 2007, 31-33). Hänninen (2007) on raportissaan peilannut tätä jaottelua edellisessä kappaleessa kuvattuihin palveluohjauksen työmalleihin ja tarkastellut niitä suhteessa palveluohjauksen erilaisiin asiakasryhmiin. Palveluohjaajan perinteinen työmalli korostaa asiakkaan tarpeita ja niiden sovittelua yhteen palveluiden kanssa, ei niinkään palveluohjaajan ja asiakkaan keskinäistä suhdetta (vrt ohjaus ja neuvonta työmalli). Voimavarakeskeisessä työmallissa taas (vrt palveluohjauksellinen työote), työntekijän ja asiakkaan suhde on erittäin keskeinen osa työtä. Palveluohjaaja pyrkii keskittymään asiakkaan voimavarojen ja tavoitteiden vahvistamiseen ja kulkee prosessissa asiakkaan rinnalla sekä tarvittaessa toimii edunvalvojana. Palveluohjauksen intensiivisessä työmallissa (vrt yksilökohmainen palveluohjaus) asiakkaalla voi olla vaikea elämäntilanne esimerkiksi oman mielenterveydenhäiriön takia, jonka vuoksi työskentelyn tulee perustua luottamukselliseen suhteeseen. Tällöin palveluohjaaja tukee ja motivoi asiakasta kohti muutosta ja palveluita sekä järjestää tarvittaessa asiakkaalle oikeanlaista hoitoa. Palveluohjauksen työmallit suhteutuvat hyvin myös palveluohjauksen erilaisiin asiakasryhmiin, jotka on jaoteltu seuraavasti: konsultoiva, aktiiviseen toimintaan pyrkivä, tukeutuva ja vetäytyvä asiakas. Konsultoivan asiakkaan tarpeet ovat usein yksinkertaisia, aktiivisen asiakkaan tarpeet taas ovat usein moninaisia ja tukeutuvan asiakkaan tarpeet voivat kohdistua siihen, että joku toinen kantaa vastuun hänen asioidensa hoitamisesta. Palveluohjauksen työote valikoituu asiakkaan tarpeiden mukaan, eikä näin ollen ole siis valikoitavissa ennen

työskentelyn alkua ja asiakkaan tarpeiden selvittämistä. Vetäytyvä asiakas ei ole suosittu palveluohjauksen asiakkaaksi, jolloin palveluohjausta ei voida hänen osaltaan toteuttaa. (Hänninen 2007, 15–17.)

Ala-Nikkola ja Sipilä (1996) ovat esittäneet palveluohjauksen viisiosaisena prosessina, joka jakautuu asiakkaan valikointiin, asiakkaan palvelutarpeiden arviointiin, palveluiden suunnitteluun ja järjestämiseen sekä palvelutavoitteiden seurantaan ja järjestelyjen korjaamiseen (Kuvio 2). Palveluohjauksen prosessissa on siis tärkeää löytää ne yksilöt, jotka erityisesti tarvitsevat apua ja tämän jälkeen arvioida ja järjestää yksilölle sopivat palvelut sekä seurata palveluiden vaikutusta yksilön tarpeisiin. (Ala-Nikkola & Sipilä, 1996, 7–9.)

Kuvio 2. Palveluohjauksen viisiosainen prosessi Ala-Nikkolaa ja Sipilää (1996) mukailen

Palveluohjauksen ideologiassa painotetaan asioiden yhdessä sopimista. Palveluiden tulee aina perustua siihen, mitä asiakas on itse ilmaissut. Vain tällä tavoin asiakas voi kokea tullessa kuulluksi ja ymmärretyksi. Palveluohjaajalla voi kuitenkin tulla eteen

myös pulmatilanteita, joissa työntekijän ja asiakkaan näkemykset eroavat toisistaan. Lähtökohtaisesti työtä tehdään asiakkaan toiveiden mukaan, mutta aina tämä ei ole mahdollista. (Suominen 2002, 29, 40–41, 54.) Esimerkkinä tällaisesta ristiriidasta voi olla tilanne, jossa kuraattori katsoo velvollisuudekseen tehdä nuoren tilanteesta lastensuojeluilmoituksen, vaikka nuori ei tätä itse toivoisi tai jopa aktiivisesti vastustaa. Hännisen (2007) raportissa nostetaan kuitenkin esiin palveluohjauksen vaikuttavuutta monien eri asiakasryhmien näkökulmasta ja palveluohjauksen on havaittu lisäävän asiakkaiden hyvinvointia. Hännisen mukaan palveluohjaus on kohentanut asiakkaiden hyvinvointia sosiaalisella, emotionaalisella ja fyysisellä tasolla. Hänninen on havainnut, että asiakaslähtöinen palveluohjaus hyödyttää asiakkaita kaikilla sektoreilla sosiaalialalla ja terveydenhuollossa. Tähän hyötyyn vaikuttaa kuitenkin se, perustuuko palveluohjaus aidosti kohtaamiselle, luottamuksen rakentumiselle, pitkäjänteiseen työhön sitoutumiselle sekä asiakkaan välittämiseen ja hänen tarpeidensa kuulemiselle. (Hänninen 2007, 46–47.)

5 TUTKIMUSASETELMA

Mielenterveys- ja päihdehäiriöt ovat olleet huolen aiheena ja tutkimuksen kohteena jo pitkän aikaa, mutta läheisen näkökulma ei ole Suomessa saanut jalansijaa kuin vasta viime vuosina. Tutkielmani tavoitteena onkin kohdistaa katse läheisen asemaan ja nostaa näin esiin aihetta, jota ei ole aikaisemmin paljon huomioitu. Tutkielmani viitoittavassa osiossa olen avannut mielenterveys- ja päihdeläheiseen liittyviä käsitteitä ja perustellut sitä, miksi ja missä kontekstissa kohderyhmään on tärkeä panostaa myös tutkimuksen saralla sekä avannut tutkimukseni kannalta olennaisen teoreettisen viitekehyksen. Tässä luvussa esittelen tutkimustehtäväni, aineistoni sekä tutkimukseni analyysimenetelmän ja sen, miten analyysini on edennyt. Tämän lisäksi pohdin tutkielmani eettisiä lähtökohtia.

5.1 TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Tutkimukseni tavoitteena oli selvittää, millä tavoin toisen asteen kouluissa vastataan nuorten mielenterveys- ja päihdeläheisten palvelutarpeisiin, jotta saisimme lisätietoa aiheesta, jota ei ole aikaisemmin juurikaan tarkasteltu. Tutkimukseni tarkoituksena oli myös nostaa esiin näkymättömiin jäänyttä ryhmää ja näin osaltani kirkastaa mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten oikeutta tulla tunnustetuksi ja tunnistetuksi.

Tutkimuskysymykseni ovat:

1. Miten toisen asteen oppilaitoksissa vastataan mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin?
2. Miten mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin voitaisiin vastata entistä paremmin?

Toisen asteen oppilaitokseen siirrytään usein peruskoulun jälkeen, joten koululaiset ovat suurimmaksi osaksi 16–18 vuotiaita nuoria. Toisen asteen koulutus voi olla joko amma-

tillinen koulutus tai lukio. Nämä oppilaitokset ovat kiinnostava alusta tutkielmani näkökulmasta, sillä pitkittäistutkimukset ovat osoittaneet, että ammatillisen koulutuksen puuttuminen on keskeisempiä riskitekijöitä huono-osaisuuden kasautumiselle (Väljærvi 2019, 27). Oppivelvollisuusikä on Suomessa myös nousemassa vuoden 2021 syksystä alkaen 18-ikävuoteen, jonka seurauksena yhä useampi nuori aloittaa toisen asteen opinnot. Tämän vuoksi on siis tärkeä tarkastella, saavatko toisen asteen opiskelijat tarvitsemaansa tukea mielenterveys- ja päihdeläheisen asemassaan, varmistaaksemme tältä osin nuorten mahdollisuudet suorittaa koulutus loppuun. Tutkimuskysymysteni avulla pyrin saamaan lisää tietoa siitä, miten koulujen palveluohjaus toimii mielenterveys- ja päihdeläheisten osalta ja pystytäänkö sen avulla tukemaan nuoria heidän tarvitsemallaan tavalla sekä mitä voimme jatkossa tehdä heidän hyvinvointinsa edistämiseksi.

5.2 KURAATTORIEN HAASTATELUT

Tutkimukseni aineisto koostuu 9 kuraattorin haastattelusta. Haastattelun hyötynä on se, että siihen voidaan valita sellaisia henkilöitä, joilla on kokemusta tutkittavasta asiasta tai yleisesti tietoa ilmiöön liittyen (Sarajärvi & Tuomi 2017, 63). Kuraattorien haastattelujen avulla pyrin saamaan vastauksia nuorten mielenterveys- ja päihdeläheisten palvelutarpeisiin vastaamiseen. Kuraattorit valikoituivat haastateltaviksi sillä perusteella, että he tekevät koulujen sosiaalityötä, jolloin heillä tulisi olla opiskeluhuollon henkilökunnasta paras tietämys tuen tarpeisiin ja saatavilla oleviin palveluihin liittyen. Ennen haastatteluja keräsin jokaiselta haastateltavalta suostumuslomakkeen (liite 1), jossa haastateltava suostui antamaan yhden haastattelun tutkielmani käyttöön. Allekirjoitetun suostumuslomakkeen pyytäminen ennen haastattelua toimi myös tutkielman eettisyyttä tukevana elementtinä, sillä näin pystyin varmistamaan, että kuraattorit olivat tutustuneet aiheeseeni etukäteen ja ymmärsivät, että haastattelu nauhoitetaan, litteroidaan ja siitä tullaan nostamaan anonymisoituja lainauksia tutkielman analyysiosioon.

Tein tutkielmani mielenterveys- ja päihdeläheisten asemaa tukevan Kysy nuorelta –hankkeen toiveesta. Kysy nuorelta –hanke (2019–2021) on Varsinais-Suomen mielenterveysomaiset - Finfami ry:n hanke. Hankkeen tavoitteena on kehittää sosiaali-, terveys- ja kasvatusalojen ammattilaisten osaamista tunnistaa ja kohdata mielenterveys- ja

päihdeläheisiä nuoria sekä lisätä tietoa ja taitoa nuorten ohjaamisesta palveluiden ja tuen piiriin. Osa tutkimusasetelmani valinnoista ohjasikin hankkeen kannalta relevantit rajaukset. Tutkimukseni esimerkiksi suuntautui tarkastelemaan mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin vastaamista toisella asteella, sillä Kysy nuorelta –hankkeella oli yhteistyökouluina toisen asteen oppilaitoksia Varsinais-Suomen alueelta. Haastattelemani kuraattorit olivat kaikki Varsinais-Suomesta ja jokainen heistä toimi joko kokonaan tai osittain toisella asteella. Kysy nuorelta –hankkeella oli tutkimusluvut kaikkiin niihin kaupunkeihin, joissa haastateltavat työskentelivät, joten tutkimustani varten ei tarvinnut hakea lupia erikseen.

Olin yhteydessä Varsinais-Suomen alueen kuraattoreihin sekä sähköpostin että puhelimen välityksellä saadakseni tarpeeksi osallistujia aineistoani varten. Alun perin haastatteluun suostui osallistumaan 10 kuraattoria, joista yksi perui saadessaan tietää, että haastattelu nauhoitetaan. Haastateltavista viidelle Kysy Nuorelta –hanke oli tuttu ja he olivat käyneet hankkeen järjestämissä koulutuksissa. Loput neljä eivät olleet osallistuneet hankkeen järjestämään toimintaan eivätkä näin ollen olleet syvemmin tietoisia hankkeen toiminnasta. Haastattelut tehtiin Zoom-etyhteydellä vuoden 2021 tammi-helmikuun aikana. Jokainen haastateltava piti haastattelun aikana kameraa päällä, eikä etäyhteyksien kanssa ilmennyt ongelmia, joten haastattelutilanteet olivat hyvin verrattavissa kasvokkaiseen haastatteluun. Haastattelut kestivät keskimäärin yhden tunnin, lyhin haastattelu oli 50 minuuttia ja pisin 82 minuuttia. Haastateltavat olivat kaikki selvästi perillä käsiteltävästä aiheesta. Heillä oli kaikilla paljon kokemuksia sekä ajatuksia jaettavaksi eikä selvää laadullista eroa ollut havaittavissa haastattelujen välillä. Haastattelutilanteissa haastateltavat myös ymmärsivät helposti kysymykset eikä minun tarvinnut moneen kertaan muotoilla kysymyksiä uudestaan tai johdatella haastateltavia paremmin aiheeseen. Toiset haastateltavat käyttivät runsaasti aikaa yhden teeman parissa ja pitivät pidempiä puheenvuoroja, kun taas toiset vastasivat tiiviimmin, jolloin haastatteluun käytetty aika oli usein hieman lyhyempi.

Haastattelut rakentuivat puolistrukturoidun teemahaastattelun pohjalle. Puolistrukturoitu teemahaastattelu tarkoittaa haastattelua, joka rakentuu valmiiksi suunniteltujen teemojen ympärille. Puolistrukturoidussa teemahaastattelussa haastattelija tekee hahmotelman

siitä, mitä kysyä mihinkin teemaan liittyen, mutta haastattelu ei sisällä tarkkarajaista suunnitelmaa siitä, miten näitä asioita tulisi kysyä. (Hirsjärvi & Hurme 2015, 102–103.) Valitsin tutkielmani kannalta viisi keskeistä teemaa, jotka toimivat haastattelujen runkona (liite 2). Tämän lisäksi laadin jokaiseen teemaan liittyen kolmesta kuuteen kysymystä, jotka ohjasivat haastatteluja eteenpäin. Haastattelurungosta oli hyötyä erityisesti ensimmäisissä haastatteluissa, sillä aihe oli siinä vaiheessa vielä haastattelijalle melko uusi ja jännitys suuri. Haastattelurunko auttoi myös pysymään aiheessa ja palauttamaan keskustelua niihin teemoihin, jotka ovat tutkimuskysymyksen kannalta olennaisia. Lopua kohden teemoja oli helpompi pitää haastattelun ytimessä, sillä ne olivat toiston myötä painuneet haastattelijan mieleen paremmin.

Litteroin haastattelut tekstiaineistoksi, joka koostuu sadasta neljästäkymmenestä sivusta (fontti 12, riviväli 1,5) aineistoa. Litteroinnin jälkeen poistin haastattelut nauhurista, jota olin käyttänyt haastatteluiden tallentamiseen. Ensitöikseni nimesin aineiston jokaisen haastattelun numerolla, jotta pystyn analyysin edetessäkin seuraamaan, mikä ajatus on mistäkin haastattelusta ja näin varmistamaan, että aineistoa tulee tarkasteltua mahdollisimman tasapuolisesti sekä anonymisoin aineiston niin, että poistin kaikki mahdolliset tunnistetiedot kuten nimet, iät, kaupungit, oppialat ja muut mahdolliset tunnistamiseen vaikuttavat tekijät.

5.3 TEEMOITTELU JA TYYPITTELY KOKONAISKUVAN HAHMOTTAMISESSA

Toteutin tutkimukseni laadullisen tutkimuksen keinoin. Menetelmäksi valikoitui teemoittelu. Teemoittelun voidaan nähdä olevan yksi sisällönanalyysin muoto. Teemoittelua käytetään tutkimusongelman kannalta keskeisten teemojen paikantamiseen. Teemoittelulla tarkoitetaan, että analyysivaiheessa tarkastellaan sellaisia yhteisiä teemoja, jotka nousevat aineistossa toistuvasti esiin ja ovat yhteisiä eri haastateltaville. Aineistosta pyritään näin havaitsemaan tutkimuksen kannalta olennaisia aiheita ja usein esiintyviä piirteitä. Teemat voivat olla samoja kuin teemahaastattelun lähtöteemat, mutta aineistosta tulee tavallisesti esiin myös monenlaisia muita teemoja, jotka saattavat olla mielenkiintoisempia kuin lähtöteemat. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 173; Gunther & Hasanen 2014, 34.) Tutkimukseni kannalta teemoittelu oli oiva menetelmä, sillä pyrin havaitse-

maan nuorten mielenterveys- ja päihdeläheisten palvelutarpeisiin vastaamiseen liittyviä yleisiä piirteitä aineistoni avulla.

Lähdin tarkastelemaan aineistoa tutkimuskysymysteni valossa. Olin koko haastattelu-prosessin ajan laittanut ylös haastatteluissa toistuvia piirteitä ja kirjoittanut alustavia huomioita ylös koskien sitä, miten mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeista puhuttiin ja minkälaisia mahdollisuuksia kuraattorit näkivät näihin tarpeisiin vastaamisessa sekä sitä, minkälaisia kehitysehdotuksia kuraattorien puheesta nousi esiin. Näistä lähtökohdista aloin tarkastella aineistoani ja teemoitella sitä kolmen eri teeman alle. Ensimmäinen teema koski kuraattorien ajatuksia kohderyhmästä, toinen sitä, miten palvelutarpeisiin vastaamisen prosessi etenee ja kolmas teema sitä, kuinka kuraattorit kokevat, että kohderyhmän palvelutarpeisiin pystytään vastaamaan. Teemat jäsentyivät sellaisen ajatusketjun tuloksena, jossa pohdin mikä määrittelee kohderyhmän palvelutarpeisiin vastaamista, kun palvelutarpeita ei voi kenenkään yksilön kohdalla etukäteen määrittellä. Tämän seurauksena päädyin tarkastelemaan aineistoa sen kautta, miten kuraattorit näkevät kohderyhmän ja tätä kautta heidän palvelutarpeensa, miten kuraattorit työskentelevät palvelutarpeiden tunnistamiseksi ja niihin vastaamiseksi ja lopuksi, mitä kuraattorit ajattelevat omista ja yleisesti opiskeluympäristön mahdollisuuksista näiden nuorten tukemisessa.

Koodasin aineistoni värikoodeja käyttäen valitsemieni kolmen eri teeman mukaisesti niin, että jokaista teemaa käsittelevät aineiston pätkät saivat oman värinsä ja olivat näin helpommin yhdistettävissä muihin samaa teemaa käsitteleviin aineiston kohtiin, jonka jälkeen poistin aineistosta kaiken ylimääräisen. Värikoodattua ja tyypistettyä aineistoa jäi analysoitavaksi 107 sivua (fontti 12, riviväli 1,5). Siirsin värikoodatut teemat omiin tiedostoihinsa, jotta niitä olisi helpompi analysoida erillään toisistaan. Aloitin analyysin ensimmäisestä teemasta, jonka nimesin ”kohderyhmä kuraattorin silmin”. Teema alla oli havaittavissa yhteneviä näkemyksiä siitä, minkälaiseksi kohderyhmän asema koetaan sekä siitä, minkälaisia toimintamalleja kohderyhmän nuorilla on havaittavissa. Tyypittelin tämän havainnon seurauksena mielenterveys- ja päihdeläheiset nuoret neljään eri tyypikuvaukseen (itsenäistyjä, vastuunkantaja, välttelijä, näkymätön) aineistossa ilme-

nevien toimintamallien perusteella. Tyypittelyllä tavoitellaan aineiston analysointia tapauksien ja niihin liittyvien yhteisten piirteiden perusteella. Näin aineistoa pyritään ryhmittelemään erilaisuuksien tai samanlaisuuksien mukaan yleisiksi tyypeiksi. (Gunter & Hasanen 2014.)

Tämän jälkeen jatkoin analyysia toisen teeman parissa, jonka nimesin ”palvelutarpeisiin vastaamisen prosessiksi”. Havaitsin, että kohderyhmän palvelutarpeisiin vastaamisen prosessikuvaukset olivat aineistossa melko yhtenäisiä, joten päädyin muodostamaan palvelutarpeisiin vastaamisen prosessin kuvauksen, joka lähtee liikkeelle tunnistamisesta ja jatkuu elämäntilanteen kartoittamisen kautta tuen tarpeiden nimeämiseen ja lopulta palvelutarpeisiin vastaamiseen. Tätä tehdessäni huomasin, että aineistosta oli havaittavissa prosessia edistäviä ja heikentäviä tekijöitä, joten tyypittelin prosessin kolmeen erilliseen tyypikertomukseen. Nimesin tyypikertomukset ”yhtenäiseksi prosessiksi”, jossa esitellään yhtenäisiä piirteitä onnistuneelle prosessille ja sitä edistäville tekijöille, ”katkenneeksi prosessiksi”, jossa esitellään prosessia heikentäviä ja estäviä tekijöitä sekä ”ei prosessia”, joka esittelee yleisiä piirteitä siitä, kun palvelutarpeisiin prosessia ei saada käynnistettyä.

Lopuksi analysoin kolmatta teemaani, jonka nimesin ”kuinka onnistutaan?”. Tätä teemaa tarkastelin siitä näkökulmasta, miten aineistossa puhutaan kohderyhmän palvelutarpeisiin vastaamisesta sekä siitä, miten tässä tehtävässä voitaisiin onnistua entistä paremmin. Tyypittelin onnistumisen teeman kahteen erilliseen tyypikertomuksen sen mukaan, kuinka onnistumisesta puhuttiin sekä miten onnistumisprosenttia voitaisiin parantaa. Nimesin tyypikertomukset ”onnistumisen ehdoiksi” ja ”kehitysehdotuksiksi”. Perustelin kaikki aineistosta tekemäni johtopäätökset aineistositaateilla.

5.4 EETTISET LÄHTÖKOHDAT

Tutkielmani aihetta ei ole juurikaan käsitelty suomalaisessa tutkimuskentässä. Tästä syystä oli eettisestä näkökulmasta erityisen tärkeää kiinnittää huomiota siihen, kuinka tutkielmassani esitän mielenterveys- ja päihdeläheiset nuoret sekä minkälaisia asioita

heihin yhdistän. Pysin tutkielmassani varmistamaan, että annoin mahdollisimman monipuolisen kuvan kohderyhmästäni ja heidän palvelutarpeistaan ja siitä, etteivät kaikki tarvitse palveluita sekä nostin esiin huono-osaisuuden ylisukupolvisten ketjujen lisäksi, että nämä ketjut eivät ole deterministisiä ja niihin voidaan vaikuttaa apua ja tukea tarjoamalla. Tutkimuskysymykseni avulla pyrin varmistamaan, että kohdistin tutkimukseni fokuksen juurikin siihen, miten kouluissa vastataan kohderyhmäni mahdollisiin palvelutarpeisiin enkä nojautunut oletukseen siitä, että kaikilla näitä olisi. Tarkoituksena oli selvittää minkälaisia palvelutarpeita nuorilla mielenterveys- ja päihdeläheisillä voi olla ja miten kouluissa pystytään vastaamaan näihin esiin tuleviin tarpeisiin.

Tutkimuksen eettisyyden kannalta on tärkeä pitää huolta myös haastateltavien tietosuojasta. Tutkimukseni haastatteluun osallistujat olivat kaikki Varsinais-Suomen alueelta ja toimivat sellaisessa asemassa, että heidät voisi olla helppo tunnistaa, jos mainitsisin tutkimuksessani esimerkiksi kunnat/kaupungit tai oppilaitosten erityistietoja kuten onko kyseessä lukio tai minkä ammatillisen alan kuraattorina haastateltava toimii. Sen vuoksi olen tutkimuksessani pyrkinyt nostamaan sitaatteihin sellaisia kohtia aineistosta, jotka ovat yleisluontoisia kuvauksia kuraattorien kokemuksista, eivätkä näin ollen ole yhdistettävissä haastateltaviin itseensä eikä myöskään nuoriin tai heidän läheisiinsä, joista kuraattorit kertovat. Tietosuojan säilyttämisen vuoksi en ole myöskään kertonut haastateltavien sukupuolijakaumaa, ikähaarukkaa enkä työssäolovuosia suojatakseni haastatteluun osallistuneiden yksityisyyttä.

Tutkielmani johtopäätösten osalta on tärkeä pitää mielessä, että tulokset kertovat siitä, miten ammattilaiset näkevät nuorten mielenterveys- ja päihdeläheisten palvelutarpeisiin vastaamisen, eivät siitä, miten nuoret itse kokevat saaneensa tukea. Jatkossa olisikin hyvä tarkastella nuorten omia näkemyksiä asian suhteen, jotta saataisiin mahdollisimman monipuolisesti tietoa aiheeseen liittyen. Johtopäätöksiä tarkasteltaessa on otettava huomioon myös, että aineisto on kerätty osittain sellaisilta ammattilaisilta, jotka ovat olleet Kysy Nuorelta –hankkeen koulutuksissa, jolloin on mahdollista, että heillä on enemmän tietoa ja ymmärrystä tutkielmani aiheesta kuin sellaisilla kuraattoreilla, jotka eivät ole aiheeseen hankkeen kautta perehtyneet. Toisaalta aineistoa tasapainottaa se, että neljällä yhdeksästä haastateltavasta ei kuitenkaan ollut koulutuksien tuomaa lisätie-

toa aiheesta. Tuloksiin on saattanut myös tulla vinoumaa sen suhteen, että suurin osa haastateltavista on toiminut kuraattorina jo pitkään, jolloin heidän osaamisensa ja kykynsä vastata kohderyhmän palvelutarpeisiin voi olla parempi kuin sellaisilla kuraattoreilla, jotka ovat vasta aloittelemassa uraansa. Tutkimusta tehdessä on myös hyvä pitää mielessä, että haastatteluun on saattanut suostua lähinnä sellaisia ammattilaisia, joilla on itsellään kokemus, että he ovat perillä aiheeseen liittyvistä kysymyksistä. Tutkimuksen ulkopuolelle on taas saattanut jättäytyä ne, jotka eivät ole perehtyneitä asiaan eivätkä koe olevansa ammattitaitoisia asiassa ja tämän vuoksi eivät halua osallistua haastatteluun.

Tutkielmassani noudatan tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) määrittelemää hyvän tieteellisen käytännön ohjetta (HTK-ohje). HTK-ohje opastaa rehellisyyteen ja noudattamaan oikeaoppista viitteiden käyttöä, jotta jokainen tutkija saisi ansaitun merkinnän tekemästään työstä (TENK 2012, 6). Tutkielmassani olen HTK-ohjeen mukaisesti tarkkaan valinnut käyttämäni lähdeaineiston ja viitannut niihin asianmukaisesti.

6 KURAATTORIEN KOKEMUKSET

Nuorten mielenterveys- ja päihdeläheisten palvelutarpeisiin vastaamisessa on ensisijaisen tärkeää, että läheisen asema tunnustetaan ja ammattilaiset ymmärtävät, että tämä erityisasema vaikuttaa nuoren elämään tavalla tai toisella. Analyysini ensimmäinen teema keskittyykin tarkastelemaan, mitä kuraattorit ajattelevat kohderyhmän nuorista. Tunnustamisen jälkeen on tärkeää tarkastella, miten palvelutarpeisiin vastaamisen prosessi etenee koulumaailmassa. Analyysini toinen teema keskittyy erittelemään aineistossa havaittuja tyypikertomuksia tämän prosessin osalta sekä osoittamaan prosessin kulua edistäviä ja heikentäviä tekijöitä. Kolmannessa ja viimeisessä teemassa paneudun sen pariin, miten kohderyhmän palvelutarpeisiin onnistutaan kuraattorien näkemysten mukaan vastaamaan sekä siihen, miten näihin voitaisiin jatkossa vastata entistä paremmin.

6.1 LÄHEISET KURAATTORIN SILMIN

Kuraattorit kaikki tunnustivat työskentelevänsä kohderyhmän nuorten kanssa. Jokainen haastateltava ymmärsi, että mielenterveys- ja päihdeongelmat eivät vaikuta vain sairastavaan yksilöön vaan vaikutus ulottuu läheisiin ihmisiin. Kuraattoreilla on yleisesti hyvin holistinen ihmiskäsitys, näkemys yksilöstä moninaisten vaikuttavien asioiden kokonaisuutena. Yksilöt ovat vuorovaikutuksessa ympäröivän maailmansa kanssa, muiden yksilöiden ja yhteiskunnassa vallitsevan ilmapiirin kassa ja näin kuraattorit pystyvät havainnoimaan myös sen, että läheisen sairastamisella on vaikutuksia heidän oppilaisiinsa.

”Aika monitahoinen, että ei helppo rooli missään nimessä, ja sit sellainen rooli joka ihan varmasti vaikuttaa siihen koko lähipiiriin ja siihen nuoren olemiseen ja eloon, että siis hankala rooli ihan, jos ajatellaan silleen lyhyesti.”

Mielenterveys- ja päihdeläheisen asemaa kuraattorit kuvailevat nuoren kantaman häpeän ja kuormittavuuden kautta. Kohderyhmän nuorten nähdään kantavan erilaista taakkaa kuin muiden nuorten ja joskus tämä voi aiheuttaa nuorelle yksinäisyyden tai vieraantumisen kokemuksia muista nuorista. Osa nuorista kantaa kuraattorien mukaan myös syyllisyyttä läheisen tilanteesta, vaikka todellisuudessa heillä ei ole mahdollisuuksia vaikuttaa läheisen sairastamiseen. Kuraattorit näkevät, että läheisen asemaan liittyy paljon asian piilottelua ja puhumattomuutta, sillä näistä asioista ei ole tapana keskustella. Täsäkin asiassa häpeä nousee keskeiseksi elementiksi puhumattomuudelle.

”Nää on semmosia asioita mist ei kauheesti huudella, se on valtava häpeä, jos sun läheisellä on mielenterveys- tai päihdeongelmii -”

Kuraattorit painottavat, että jokainen nuori on yksilöllinen ja jokaisen nuoren elämäntilanne on erityinen, jonka vuoksi myöskään mielenterveys- ja päihdeläheisiä nuoria ei voida asettaa yhteen muottiin heidän käytöksensä tai tarpeidensa osalta. Aineistosta on kuitenkin havaittavissa neljä erilaista mielenterveys- ja päihdeläheisen tyyppikuvausta, jotka muodostuvat kuraattorien puheessa erilaisten toimintojen ympärille. Olen nimenyt tyyppikuvaukset seuraavasti: itsenäistyjä, vastuunkantaja, välttelijä ja näkymätön.

Itsenäistyjä	Vastuunkantaja	Välttelijä	Näkymätön
<ul style="list-style-type: none"> • Pyrkii irtautumaan läheisestä • Hakeutuu pois päin kotoa • Haluaa itsenäistyä varhain 	<ul style="list-style-type: none"> • Kantaa kohtuutonta huolta läheisen hyvinvoinnista ja jaksamisesta • Ottaa liiallista vastuuta kodin arkiaskareista 	<ul style="list-style-type: none"> • Sulkee silmänsä läheisen toiminnalta • Ei jaksa välittää ympärillä tapahtuvista asioista • Välit läheiseen voivat olla hankalat 	<ul style="list-style-type: none"> • Pyrkii olemaan aiheuttamatta reaktiota • Vetäytyy sosiaalisista tilanteista • Kompensoi läheisen tilannetta ylisuorittamalla

Kuvio 3. Läheisen tyyppikuvaukset

Itsenäistyjä. Itsenäistyjä pyrkii irtautumaan läheisestä, rajaamaan läheistä pois keskusteluista ja korostamaan omaa toimijuuttaan. Itsenäistyjä hakeutuu pois päin kotoa, oleskelee kodin ulkopuolella mahdollisimman paljon tai pyrkii hankkimaan omaa asuntoa. Itsenäistyminen on nuorelle tyypillinen elämänvaihe, mutta itsenäistyjässä korostuu kova halu oman asunnon, oman tilan saamiselle sekä itsenäistymisen suhteellisen varhainen ajankohta. Itsenäistyjä voi kokea, että kotona on mahdoton tai hankala olla, jonka vuoksi hän tavoittelee irtautumista lapsuuden ympäristöstä.

”Tämän ikäset nuoret niin ne on ne omat ratkaisut jo tehnyt että ne kyllä usein viettävät ajan kavereilla, eivät ole kotona. He ei, et se on kyllä sellainen ikävä puoli et joutuu meneen kotiin vasta sit kymmeneltä ja sit suoraan sänkyyn niin sanotusti. Et nää ei oo pikkulapsia niin näil on omat ratkaisut. Ja sitten tämmönen voi tulla eteen sit kun he tulee kuraattorille usein sanomaan et mä haluan nyt heti muuttaa et mä täytän 18 niin mä muutan heti pois. Ja sit selvitetään et miks muutat ja onko pakko ja eihän se nyt ehkä oo hyvä mut sitten voi olla tämä just et mä en pysty enää yhtään oleen kotona. Niin silloin sieltä saattaa tulla nämä ongelmat esiin.”

Vastuunkantaja. Nuorelle on normaalia kantaa huolta sairastavasta läheisestä sekä tämän hyvinvoinnista ja joissain tilanteissa tällainen huolenpitosuhde voi opettaa nuorelle tärkeitä hoivataitoja sekä kasvattaa empatiakykyä. Vastuunkantaja kantaa kuitenkin kohtuuttomasti huolta läheisen hyvinvoinnista ja saattaa olla myös päävastuussa perheen muiden lasten huolenpidosta ja hoivasta. Vastuunkantaja ottaa kodinaskareiden tekemisestä liiallista vastuuta, hänen harteillaan saattaa esimerkiksi olla suurimman osan kotitöistä hoitaminen sekä sairastavan läheisen hoivasta huolehtiminen. Tällaisessa tilanteessa vastuunkantaja voi herkästi kuormittua eikä hänelle välttämättä jää aikaa saatikka voimia koulussa käyntiin ja kotitehtävien tekemiseen.

”Mä juttelin hänen kanssaan siitä et miks sä oot pois ja hän kerto sit taas väsymyksestä ja sit kun me ruvettiin siit väsymyksestä puhumaan niin sit hän alko puhumaan tästä äidin uupumistilasta ja siitä et kuin paljon hän

tekee kotitöitä ja sit me lähdettiin sitä kautta sitä purkamaan ja hän ei, se oli sillain kauheet et kun aattelee et kuustoist seitsemäntoist vuotiaasta nuorest niin hän sanoo jotenkin kun mä voisin tehdä viel enemmän mut kun en mä pysty. Ja silleen et hän ja hänen veljensä niin he pesi pyykit ja he imuroi ja he laitto ruokaa ja he käytännössä hoiti kaiken.”

Välttelijä. Välttelijä on kyllästynyt tai turtunut sairastavan läheisen toimintaan ja pyrkii sen vuoksi sulkemaan silmänsä läheisen toiminnalta. Välttelijä ei jaksa enää välittää siitä mitä läheinen tekee, vaan hän tuottaa esimerkiksi välinpitämättömältä kuulostavaa puhetta ympärillään tapahtuvista asioista. Välttelijän puheesta saattaa myös käydä ilmi, että välit läheisiin on katkaistu tai heitä pyritään muuten pitämään etäällä. Välttelijä saattaa kokea, että hänen tekemisillään ei ole mitään vaikutusta läheisen toimintaan, jonka vuoksi hän ei pyri vaikuttamaan tai ottamaan kantaa siihen, kuinka asiat hänen ympärillään etenevät.

”Kysyin, että miten äiti sitten ku te olitte siellä niin hän sano et no kyl kai se kännissä oli en mä tiedä, kun en mä viitti ees kattoo et juoko se. Et tavallaan se on ennemmin et hän sulkee tavallaan silmät siltä et hän ei halua koska se on kuitenkin kännissä.”

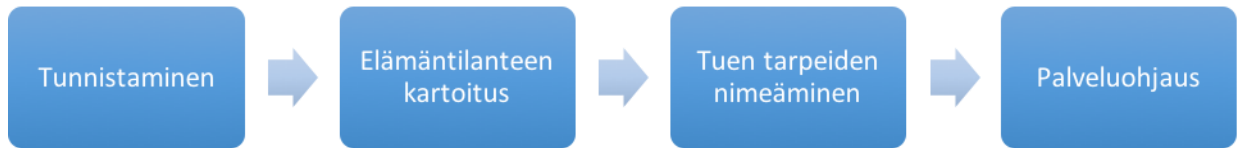
Näkymätön. Osa nuorista saattaa reagoida läheisen asemaan vetäytymällä sosiaalisista tilanteista tai esimerkiksi sulkeutumalla sisäänpäin. Nuoret ovat yksilöllisiä ja jotkut aidosti viihtyvät paremmin pienemmissä ryhmissä tai itsekseen, mutta näkymätön pyrkii omalla toiminnallaan välttelemään ympärillä olevien ihmisten reaktioita ja näin pysymään muille näkymättömissä. Näkymätön voi olla tottunut pysymään sivussa ja tekemään itsestään mahdollisimman pienen numeron, sillä hän on saattanut joutua esimerkiksi varomaan sairastavan läheisensä reaktioita jo pitkän aikaa. Näkymätön voi reagoida myös ylisuorittamalla, jotta kellään ei olisi sanomista hänen toiminnastaan tai jotta hän voisi suorittamalla kompensoida läheisen sairauden aiheuttamaa tilannetta.

”Siellä on myös semmosia ehkä ylisuorittavia ja jotenkin sillä suorittamisella on ehkä kompensoitu se kotiolojen haastavuus tai vaikk nyt se että siellä on vanhempien päihteiden käytön osalta, niin mä aattelen että semmonen ehkä sitten lapsuusiässä ylikiltteys, et miten mä sit olen niin näkymättömän ja hajuton ja mauton kaikkialla kun olla ja voi, niin kotona kuin koulussa ja harrastuksissa jossa käy. Ja sitten ehkä meillä tässä nuorisosteella, se alkaa oleen toisella asteella sitä, että miten teen kaikki niin, että kukaan ei puutu tai reagoi, että sinnitellään tosi pitkälle.”

Vaikka jokainen kohderyhmän nuorista onkin omanlaisensa yksilö, on tarpeellista tehdä jonkinlaidista luokittelua siitä, minkälaisia toimintamalleja näillä nuorilla on havaittu, jotta ymmärrys läheisen asemasta kirkastuisi niin ammattilaisten kuin nuorten itsensäkin mielissä. Näkymättömän tyyppikuvauksen havaitseminen kuraattorien puheissa on erityisen kiinnostavaa, sillä on huomattavasti helpompi tunnistaa sellaista toimintaa, joka on herkästi havaittavissa kuin sellaista toimintaa, joka itsessään pyrkii olemaan huomaamaton. Niiden nuorten esiin tuominen, jotka pyrkivät pysymään näkymättömissä, on kuitenkin kohderyhmän palvelutarpeisiin vastaamisen kannalta tärkeää, sillä hekin reagoivat toiminnallaan taustaansa samalla tavoin kuin muutkin, helpommin tunnistettavissa olevat nuoret ja ansaitsevat tulla nähdyksi.

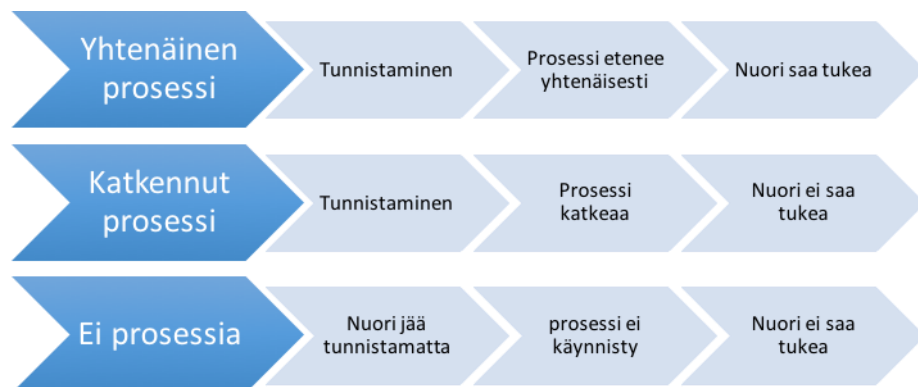
6.2 PALVELUTARPEISIIN VASTAAMISEN PROSESSI

Palvelutarpeisiin vastaamisen prosessi ei ole sama kuin teoriaosuudessa esittelemäni palveluohjauksen viisiosainen prosessi (kuvio 2). Palvelutarpeisiin vastaamisen prosessi on tutkielman aineiston avulla hahmottelemani prosessi siitä, miten kouluissa toimitaan kohderyhmän nuorten palvelutarpeisiin vastaamiseksi. Prosessi etenee tunnistamisesta, elämäntilanteen kartoituksen kautta tuen tarpeiden nimeämiseen ja lopuksi tarvittaessa palveluohjaukseen.

Kuvio 4. Palvelutarpeisiin vastaamisen prosessi

Palvelutarpeisiin vastaamisen prosessi –teeman alla on havaittavissa kolmenlaisia tyypikertomuksia siitä, miten prosessi etenee. Kuraattorien puheessa erottuu erilaisia prosessinkulun kuvailuja, joista ensimmäisessä prosessi on yhtenäinen ja onnistunut, toisessa prosessi saadaan käynnistettyä, mutta sen etenemisessä ilmenee esteitä ja kolmannessa prosessia ei saada alunperinkään pistettyä liikkeelle. Olen jakanut tyypikertomukset seuraavasti: yhtenäinen prosessi, katkennut prosessi ja ei prosessia.

Kuvio 5. Prosessin tyypikertomukset

Yhtenäinen prosessi. Yhtenäinen prosessi ilmentää ideaalia palvelutarpeisiin vastaamisen prosessia (kuvio 4), jossa kohderyhmän nuori tunnistetaan ja hän tämän jälkeen ohjautuu kuraattorin palveluihin. Nuori voi ohjautua kuraattorille omasta aloitteestaan,

koulun henkilökunnan ohjaamana tai koulun ulkopuolisen tahon yhteydenoton perusteella. Nuori monesti myös ohjautuu kuraattorin palveluihin keskustelemaan muista asioista esimerkiksi poissaoloista, jolloin läheisen asema saattaa avautua kuraattorille vasta nuoren elämäntilanteen kartoitusta tehdessä. Kuraattorit selvittelevät nuoren tilannetta haastattelun ja keskustelun keinoin, molemmissa suoraan kysyminen ja asioista niiden oikeilla nimillä puhuminen painottuu. Jokunen kuraattori kertoi käyttävänsä myös lomakkeita esimerkiksi mielialakyselyä työnsä tukena, mutta nämä olivat selkeässä vähemmistössä. Yhtenäisessä prosessissa dialoginen työote nähdään työskentelyä edistävänä elementtinä. Kuraattorit nostavat esiin, kuinka tärkeää yhdessä ajatteleminen on nuoren palvelutarpeisiin vastaamisessa. Kuinka tärkeää on ammattilaisena tarjota omat ajatukset ja näkemykset, oma tietämys yhteiseen käyttöön, mutta ei sillä ajatuksella, että ne ohittaisivat nuoren oman tietämyksen hänen elämästään.

”Kyl mä aattelen siinä ohjaamistyössä, että eihän mulla voi olla valmiita ratkaisuja, että mulla on paljon ideoita ja ajatuksia, mutta kyllähän sen täytyy sieltä nuoresta lähteä ja hänen täytyy kokea se turvalliseksi ja puoleensavetäväksi se muutos mitä lähetään miettimään.”

Dialogista tilaa luodaan myös niin, että annetaan nuoren omille toiveille ja ajatuksille tilaa eikä lähdetä ammattilaisena tietämään asioita nuoren puolesta. Osa kuraattoreista kokee, että itseä täytyy ajoittain hillitä sen suhteen, että ei lähde ehdottamaan liian isoja muutoksia suhteessa nuoren elämäntilanteeseen, vaan työskentelyssä täytyy pitää mielessä nuoren omat tavoitteet ja se, kuinka nuori itse kokee, että niihin voitaisiin vastata. Kuraattorit tunnistavat, että heillä on ammattitaitoa arvioida miten asioiden tulisi olla, jotta nuoret voisivat mahdollisimman hyvin, mutta toisaalta ammattitaitoa on myös sen tunnistaminen, että aina ei ole mahdollista eikä tarkoituksenmukaista tähdätä ”täydelliseen lopputulokseen” vaan välillä ammattilaisen näkökulmasta pienen tuntuisillakin askelilla voi olla merkityksellinen muutos nuoren hyvinvoinnin kannalta.

”Ehkä näin työntekijänä joutuu tavallaan sulkemaan semmoset omat ajatukset mikä on normaalia ja miten asioiden pitäisi olla, koska mä olen, tie-

tenkin mä tiedän miten asiat pitäisi olla, jotta nuorella olisi hyvä olla, mutta tavallaan nähdä jokainen niistä yksilönä, että joku pienikin muutos siinä arjessa vaikka me ei pystyttäis korjaamaan sitä tilannetta, mutta joku pieni juttu siinä arjessa mikä ehkä mun näkökulmasta tuntuu tosi vähältä, niin voi olla ihan hirveen suuri merkitys sille nuorelle, että kun tää asia on korjattu niin mulla on hyvä olla. Sen ei tarvi olla mikään kauheen mittava asia sitten loppupeleissä, niin tavallaan pystyis hillitsemään itseään ettei lähde selvittämään sitä koko vyyhtiä vaan antaa sen tavallaan sille nuorelle sitä tilaa kertoa se, että mitä hän oikeesti haluaa, hän voi haluta vaan sen, että sais olla kerran nuokkarilla, edes kerran viikossa käydä ihan rauhassa ja se voi olla se juttu, mutta me ei olla korjattu sitä tilannetta siellä perheessä, mutta se voi olla se juttu joka tekee sen, että hän jaksaa, että hän sais kerran viikossa käydä muutaman tunnin nuokkarilla.”

Yllä olevasta sitaatista paistaa voimakas pyrkimys nuoren oman näkemyksen huomioimiseen ja siihen, että työskentely olisi aidosti nuorilähtöistä. Yhtenä ehdottomana tekijänä kohderyhmän nuorten kanssa työskenneltäessä nähdään myös luottamuksen rakentuminen. Kuraattorit kaikki kokevat, että nuorten kanssa ei voi tehdä merkityksellistä, tuloksellista työtä ilman nuoren luottamuksen saamista. Luottamusta pyritään rakentamaan rauhassa, ajan kanssa ja nuorta kunnioittaen. Luottamuksen rakentumisessa ja ylläpitämisessä nähdään tärkeänä myös se, että nuorelle kerrotaan mitä ajatellaan ja toisaalta myös mitä tehdään, jotta nuorelle ei jää sellaista oloa, että kuraattori tekee jotain hänen selkensä takana. Kuraattorit kokevat, että luottamuksellista suhdetta voidaan edistää niin, että ollaan aina nuoren puolella, vaikka ei oltaisikaan aina kaikesta tämän kanssa samaa mieltä. Luottamuksellista ilmapiiriä luodaan sillä ajatuksella, että nuori pystyisi kertomaan omasta elämästään, niistäkin asioista jotka voivat tuntua hankalilta ja kiipeiltä kertoa toiselle ihmiselle.

”Mä kyselen ja ihmettelen asioita ääneen ja avoimesti ja tosiaan ja ennen kaikkea pyrin pitämään keskustelussa sen kunnioituksen koko ajan läsnä, että yrittää kunnioittaa sitä keskustelukumppania, avoimesti ja lähtee kes-

kustelevaan, kyselemään ja ihmettelemään asioita ja myös pyrkii totta kai siihen, että luo mahdollisimman turvallisen ilmapiirin, että nuori uskaltais puhua niistä mahdollisista kipeistä ja haastavista asioista mitä hänellä on.”

Vahvistaakseen palvelutarpeisiin vastaamisen prosessia, kuraattorit painottavat kunnioittamisen lisäksi positiivisuuteen ja voimavarakeskeisyyteen keskittyvää vuorovaikutusta. Tällainen työskentely voi tuottaa nuorelle voimavaroja puuttua itse oman elämänsä hankaliin kohtiin, tai se voi auttaa nuorta näkemään, mitkä kohdat hänen elämässään ovat sellaisia jotka vievät hänen energiaansa, jotka tuottavat hänelle enemmän pahaa oloa kuin hyvää oloa ja tätä kautta nuori voi havaita itse, että tarvitsee näiden asioiden purkamiseen tai niihin puuttumiseen apua. Nuorta autetaan näkemään voimavaroja itsessään ja omassa elämässään, ohjataan nuorta tunnistamaan omat kykynsä vaikuttaa asioihin unohtamatta kuitenkaan sitä, että jotkut asiat ovat sellaisia, joihin nuorella ei ole itsellään mahdollisuuksia vaikuttaa tai sitä, että joistain asioista on myös hyvä pyrkiä pääsemään eroon.

”Toinen varmaan taustatekijä on ratkaisukeskeisyys, että tietyllä tavalla sen jälkeen, kun ollaan rumasti sanottuna oksennettu, niin sen jälkeen sitä ruvetaan palastelemaan, että mitäs siinä oikeesti voidaan tehdä ja sitten mulle on tosi tärkeä, että mä onnistusin siinä, että nuori mun tuella pystyy huomaamaan ja näkemään semmosia asioita mihin hän pystyy vaikuttamaan, mitä voimavaroja hänellä on olemassa ja mitä syitä lisätä mitenkään unohtamatta, että on asioita mistä pitäis päästä eroon. Positiivisen ja voimaantumisen kautta niin ne on aika semmosta työtä ohjaavat tekijät, että mä lähden siitä kartoittamaan, että mihin kaikkeen opiskelija kokee, että hän haluaa elämässään muutosta. Mitkä kaikki asiat on semmosia mitä hän kokee, että niitten joillain tavalla tuottaa tai on tuottanut hänen elämänsä jollain tavalla hankaluutta.”

Kohderyhmän nuorilla voi olla hyvin monenlaisia, yksilöllisiä tuen tarpeita joita nousee esiin kuraattorin tapaamisilla. Toisaalta osa kuraattoreista kokee, että nuorilla ei välttämättä ole sen kummempia tarpeita kuin esimerkiksi aikaisemmin esitetystä otteesta mainittu nuorisotalolla käyminen tai se, että saa kertoa asiansa jollekin. Nämä toiveet korostavat yhtenäisyyden kokemisen tärkeyttä nuorten elämässä, sitä että saa elää normaalia nuoren elämää ja olla niin kuin muutkin nuoret sekä sitä, että tultaisiin kuulluksi ja nähdyksi. Kuraattorit painottavatkin voimakkaasti kohderyhmän nuorten tarvetta kuulluksi ja nähdyksi tulemiselle ja jokainen kuraattori kertoi pyrkivänsä vahvistamaan tätä kokemusta nuorten kanssa työskennellessä monenlaisin, yksinkertaisin ja arkisin keinoin kuten moikkaamalla käytävillä, laittamalla puhelimen sivuun tapaamisten ajaksi ja tarjoamalla nopeallakin aikavälillä edes pientä hetkeä kiireisen arjen keskeltä, jos nuori sellaista ilmaisee tarvitsevansa. Kuraattorien puheissa on kuitenkin havaittavissa myös nuorten tuen tarpeita, jotka liittyvät arjen asioiden hoitamiseen ja itsenäistymisen tukeen kuten taloudellisen tuen hakemiseen sekä ylipäänsä talouden ja muiden arkisten asioiden hallintaan. Näissä tuen tarpeissa painottuu se, että mielenterveys- ja päihdeläheinen nuori ei välttämättä saa tällaisiin asioihin tukea kotona.

”Mutta sit monta kertaa kyl nää käytännön jutut niin ne on yks, et sit tarvis siihen kyl se on ihan arkielämä et miten se nyt hommat jos ei niitä oo kukaan kertonut et siel on jo monta vuotta sairastettu niin sellasia arkielämän juttuja, että me tehdään kuraattorit tosi paljon miten haetaan opintotukea, miten haetaan opintolainaa tai miten pankkitili ja käydään budjettia, oletko laskenut jos kerta muutat nyt yksin niin mihin se raha menee.”

Kohderyhmän nuorten tuen tarpeeksi mainitaan myös omien tarpeiden tunnistaminen ja rajojen vetäminen suhteessa sairastavaan läheiseen. Nuorten kanssa keskustellaan siitä, mitä mielenterveys- ja päihdehäiriöt ovat, mitä sairastamiseen liittyy ja mitkä asiat voivat olla sairauden vuoksi ymmärrettävää toimintaa läheisen osalta, mutta ei silti välttämättä kaikissa tapauksissa hyväksyttävää. Nuorten kanssa käydään keskustelua myös siitä, mikä on hänen vastuullaan ja mikä ei. Tähän tuen tarpeeseen kuraattorit kertovat

vastaavansa itse esimerkiksi voimistamalla nuorten ymmärrystä siitä, että heillä on oikeus ajatella myös omaa parastaan. Kuraattorit painottavat näissä keskusteluissa sitä, että nuoren on tärkeä pitää huolta omasta hyvinvoinnistaan, vaikka on ymmärrettävää, että huoli omasta läheisestä voi olla suuri.

”Taas sit käydään sitä keskustelua, että se tärkein asia siinä elämässä pitäisi olla sinä ja sinun tulevaisuus ja se että totta kai on ymmärrettävää, että haluat huolehtia ja välität vanhemmista tai vanhemmasta, mutta tärkeintä kuitenkin tässä kohtaa olisi keskittyä siihen omaan elämään ja sen rakentamiseen ja siihen omaan hyvinvointiin, koska kukaan ei voi kuitenkaan auttaa toista henkilöä, jos itse on rikki.”

Joskus mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten oma jaksaminen ja oma hyvinvointi ovat läheisen sairastamisen vuoksi heikentyneet ja he tarvitsevat tähän tueksi keskustelua. Kuraattorit nostavat keskustelutuen tarpeessa esiin sekä turvallisen aikuisen, esimerkiksi koulun ulkopuolison tukihenkilön tai sitten vertaistuen mahdollisuudet. Välillä nuoren tilanne äityy niin raskaaksi, että nuori tarvitsee voimakkaampaa tukea esimerkiksi oman mielenterveyshäiriönsä hoitamisessa, jolloin nuoren tuen tarve saattaa kohdistua erikoissairaanhoidon palveluihin. Kun mielenterveys- ja päihdeläheisen nuoren kanssa on kuraattorin tapaamisella selvitetty nuoren elämäntilannetta ja tuen tarpeita, lähdetään nuoren kanssa miettimään, mikä olisi hänen toiveidensa ja tarpeidensa mukainen palvelu, jolla voitaisiin vastata hänen tuen tarpeisiinsa. Joskus nuorelle riittää, että hän saa tavata kuraattoria joko säännöllisesti tai silloin tällöin, kokemus siitä riittää, että nuorella on tarvittaessa saatavilla joku turvallinen aikuinen kenen puoleen kääntyä. Joskus taas nuoren tarpeet ovat sellaisia, joihin kuraattori ei pysty itse vastaamaan, jolloin lähdetään ohjaamaan nuorta joko koulun sisällä esimerkiksi terveydenhoitajan tai psykologin palveluihin tai sitten koulun ulkopuolisiin palveluihin. Koulun ulkopuoliseksi yhteistyökumppaneiksi nimettiin paljon kolmannen sektorin toimijoita erityisesti keskusteluavun ja vertaistuen tarpeessa oleville nuorille sekä julkiselta puolelta sosiaali- ja psykiatria- ja päihdepalvelut, Kelan Nuottitoiminta ja etsivä nuorisotyö. Palveluohjauksen ideologian mukaisesti kuraattorit pyrkivät löytämään yhteisen sävelen nuori-

ren kanssa sekä madaltamaan nuoren kynnystä palveluiden vastaanottamiselle esimerkiksi soittamalla yhdessä nuoren kanssa palvelun tuottajalle ja menemällä yhdessä nuoren kanssa ensimmäiselle tapaamiselle tai tutustumiskäynnille. Kuraattorit kertovat myös varmistelevansa jälkeenpäin, onko nuori saanut tarvitsemaansa tukea ja tekemään korjausliikkeitä sellaisissa tilanteissa, joissa prosessi ei ole edennyt toiveiden mukaisesti.

”Kerrotaan nuorille, että hei tämmösiä mahdollisuuksia on et oletko kiinnostunut ja jos olet kiinnostunut, haluatko lähteä tutustumaan, mennäänkö yhdessä, tämmönen juttu on, soitetaanko sinne, kiinnostaaks tää eli tavallaan palvelujen esittelyä ja palveluohjausta, et se on se meidän rooli eli kerrotaan jo olemassa olevista palveluista et mitä kaikkee on tarjolla ja tosiaan jos nuori jostakin kiinnostuu ja tarttuu niin myös sitten varmistaa se, että nuori myös pääsee palvelun piiriin et lähtee ihan yhdessä vaikka soittelemaan ja sopimaan tapaamista johonkin tai mennään yhdessä tutustumaan, tutustumiskäynnille johonkin palvelun tuottajan luo, se on se meidän työ siinä hommassa.”

Onnistuneessa palvelutarpeisiin vastaamisen prosessissa korostuu dialoginen vuorovaikutus nuoren kanssa työskenneltäessä, ajan antamisen ja aidon läsnäolon seurauksena syntyvä luottamuksellinen suhde sekä saumaton palveluohjauksen prosessi, jossa nuorille löydetään hänen toiveidensa mukainen palvelu ja palvelun piiriin pääseminen onnistuu kuraattorin toimesta saattamalla vaihtaan.

Katkennut prosessi. Katkennut prosessi kuvastaa sellaista palvelutarpeisiin vastaamisen prosessia, jossa mielenterveys- ja päihdeläheinen nuori tunnistetaan, mutta jossain kohtaa prosessi katkeaa eikä nuoren palvelutarpeisiin näin päästä vastaamaan siinä hetkessä, jossa kuraattori työskentelee nuoren kanssa. Katkeaminen voi tapahtua missä tahansa prosessin vaiheessa, mutta lopputulos on aina se, että nuori jää tukipalveluiden ulkopuolelle. Läpi aineiston on havaittavissa, että katkennutta prosessia ilmentää voimakkaimmin nuoren oman motivaation puute. Kuraattorien kokemuksen mukaan nuor-

ten palvelutarpeisiin vastaamisen suurin haaste on se, jos nuori ei itse koe tarvitsevana tukea tai ei itse halua ottaa palvelua vastaan. Nuorten koetaan olevan sellaisessa ikävaiheessa, jossa oma toimijuus on voimakasta ja työskentely ei onnistu nuorta pakottamalla.

”Vapaaehtosuuteen pitää perustuu käynnit mun luona, käynnit missä vaan, koska ei siitä mitään tuu, jos he ei oo ite yhteistyöhaluisia eikä koe tarvetta siihen apuun.”

Joissain tilanteissa nuoren motivaation puutteen voidaan nähdä liittyvän myös siihen minkälaisia tukipalvelut ovat, minkälaisia niiden toimintamallit ovat, missä ne sijaitsevat tai miten niissä osataan ottaa nuoret ikätasoisesti huomioon. Näissä tilanteissa haasteet keskittyvät jatkositouttamisen ympärille. Kuraattorit kertovat kokevansa, että he saavat nuoret usein kyllä sitoutumaan omiin tapaamisiinsa ja he saattavat saada nuoret myös motivoitua ottamaan jotain toista palvelua vastaan, mutta joskus saattaa käydä myöhemmin ilmi, että nuori on esimerkiksi käynyt kerran tai pari tapaamisella tukipalvelussa johon kuraattori on hänet ohjannut, mutta käynnit ovat sittemmin loppuneet syystä tai toisesta. Kuraattorit pohtivat, että tällaiset tilanteet saattavat johtua siitä, että nuoren olotila kohenee nopealla aikavälillä ja hän kokee, että ei tarvitse enää tukea tai toisaalta nuorelle saattaa käydä liian kivuliaaksi käsitellä aihetta, jonka vuoksi hän jättää tapaamiset kesken. Kuraattorit nostavat esiin, että jos palvelu on nuoren näkökulmasta hankalasti saavutettavissa, voi sitoutuminen siellä käymiseen jäädä tämän vuoksi toteutumatta. Tukipalvelut saavat kritiikkiä myös siitä, että niissä ei aina oteta huomioon nuorille ominaista käyttäytymistä vaan nuoren sulkeutuneisuus tai vihoitteleva käytös saatetaan kuitata motivaation puutteella ja käynnit lopetetaan tämän seurauksena.

”Meillä on aika paljon semmosia nuoria, jotka ensimmäisenä sanoo heti, että ei vittu kiinnostaa ja aika monessa tahossa vaan kirjataan papereihin, että nuori ei oo motivoitunut eikä halukas ja eihän se pidä alkuunsaakaan paikkaansa, että mitä luotansa työntävämpi se nuori on, niin sitä enemmän tarvii sitä vaan sitä lähelle menoa.”

Yhdeksi haastavaksi kohdaksi prosessin yhtenäisen etenemisen kannalta nähdään siirtymäkohdat. Kuraattorit tunnistavat, että välillä saattaa olla sellaisia tilanteita, joissa nuori on tunnistettu ja hänet on saatu ohjattua palveluiden piiriin, mutta nuoren siirtyessä koulusta toiseen, paikkakunnalta toiseen tai palvelusta toiseen, tieto ei siirry nuoren mukana, jolloin nuori saattaa tipahtaa palveluiden piiristä ja palvelutarpeisiin vastaamisen prosessi katkeaa. Voi myös olla sellaisia tilanteita, joissa kuraattori on työskennellyt nuoren kanssa jo jonkin aikaa nuoren oireilun vuoksi, ihmetelty mistä nuoren tilanteessa on kyse ja saanut selville vasta pidemmän työskentelyn tuloksena, että nuoren läheinen sairastaa ja nuoren haasteet juontuvat tähän problematiikkaan liittyvistä asioista. Nuorella on tämän tyyppisissä tilanteissa saattanut olla vahvaa tukea peruskouluaikoina, mutta tieto nuoren tilanteesta ei ole välittynyt nivelvaiheessa koulusta toiseen siirryttäessä, jolloin nuoren tuen tarpeisiin ei ole osattu seuraavassa ympäristössä vastata.

”Ja tosiaan se että mikä ehkä on sellasta tavallaan pulmallista tässä työssä on se, että meillä on eri tahoja jotka auttaa ja sit jotenkin se semmonen tipahtaminen saattaa käydä nuoren asiassa, että niitä tippumisen paikkoja on monia, että on se sitten nivelvaiheessa perusopetuksessa toisella asteella tai sitten perhe saattaa muuttaa yhtäkkiä, se tilanne muutu mikskään, mut sit yhtäkkii se palvelu ei olekaan enää saataville.”

Kuraattorit kokevat, että tukipalveluita on melko hyvin tarjolla ja niihin on usein melko helppo päästä käsiksi. Hankaliksi paikoiksi tuen saamisen kannalta nähdään kuitenkin erikoissairaanhoidon ja sieltä erityisesti nuorisopsykiatrian puoli. Osansa kritiikistä saa myös sosiaalitoimi. Lastensuojelusta kuraattoreilla on joitain huonoja kokemuksia, joissa kuraattorin tekemä lastensuojeluilmoitus ei ole edennyt niin, että nuori olisi saanut tarvitsemaansa tukea vaan ilmoitus on käsitelty ja asia on jäänyt siihen. Lastensuojelusta, niin kuin nuorisopsykiatrialtakin on jossain tapauksissa myös hankala saada nopealla aikataululla tukea pitkien jonojen tai aikaa vievien asiakkuusprosessien vuoksi ja tämän nähdään hankaloittavan tai jopa estävän nuoren palvelutarpeisiin vastaamisen, sillä

nuorten kanssa työskenneltäessä oikea hetki tuen vastaanottamiselle saattaa olla lyhyt ja tämä hetki tulisi käyttää mahdollisimman nopeasti hyödyksi.

”Mä koen, että palveluita ja yhteistyökumppaneita on aika hyvin, että kolmas sektori kyllä paikkaa aika hyvin myöskin niitä mitä julkinen sektori ei pysty täyttämään, että ainut mikä on, on se mistä on mielestäni aina jono on psykiatria, erikoissairaanhoido ja tottakai sosiaalitoimi on myöskin, jos nuorella ei oo asiakkuutta vielä ja ruvetaan rakentaa sitä asiakkuutta, niin siinä saattaa kestää sitten.”

Ei prosessia. Sekä yhtenäisessä prosessissa että katkonaisessa prosessissa mielenterveys- ja päihdeläheinen nuori tunnistetaan, joka mahdollistaa nuoren tuen tarpeisiin pureutumisen sekä parhaimmassa tapauksessa niihin vastaamisen. Kuraattorit tiedostavat kuitenkin, että kaikkia kohderyhmän nuoria ei tunnisteta opiskeluympäristöissä. Tunnistaminen koetaan vaativaksi eikä mielenterveys- ja päihdeläheisen asema tule kovin herkästi opiskeluympäristössä esille.

”Ajattelen, että se on asemana jotenkin kauheen haastava siis siinä mielessä, että välttämättä, se vaatii aika paljon, että semmonen tulee ilmi.”

Tunnistamista vaikeuttaa, jos nuori ei reagoi ulospäin havaittavalla tavalla esimerkiksi häiriköimällä tunneilla tai olemalla huomattavan paljon poissa tunneilta eikä opintojen etenemisessä ilmene muita vaikeuksia. Kohderyhmän nuorien ulkoisen habituksen aiheuttamasta tunnistamisesta oli aineistossa melko vähän mainintoja. Jokunen kuraattori kuitenkin koki tunnistamisen olevan vaikeaa tällä mittarilla, sillä läheisen aseman ei ajatella olevan ulkonäöllisesti havaittava asia. Ulkoisesta olemuksesta voi havaita, jos nuori on itse mielenterveys- tai päihdehäiriötä sairastava, mutta muutoin tunnistamista tätä kautta ei kovin herkästi tapahdu. Aineistosta nousi esiin kuitenkin myös eriävä näkemys, jossa huomautettiin, että kohderyhmän nuorilta saattaa puuttua esimerkiksi oikeanlaiset työvälineet tai ulkoiluvälineet sen vuoksi, että näistä haasteista kärsivissä

perheissä saattaa olla myös työttömyyttä ja toisaalta sairaus voi heikentää vanhemman kykyä pitää lapsensa kouluvarusteista huolta.

”Meillä ei hirveesti vaadita välineitä eikä muuta, mutta kyl esimerkiksi siten tämmönen käytännönläheinen ala, niin kyllä esim se, että minkälaisilla varusteilla opiskelija vaikka sadepäivinä hommiin tulee, niin kyl se vaan kertoo jotain. Jollain tavalla tottakai se vähäosaisuuden takana voi olla muutakin kuin päihde- tai mielenterveyshaastetta, mutta aika usein ne näkyy samassa paketissa, varsinkin jos ne pitkittyy.”

Tunnistamisen vaikeudesta puhutaan paljon myös sen osalta, että nuoria on erittäin hankala tunnistaa, jos he eivät itse ota asiaa puheeksi koulun henkilökunnan kanssa. Kuraattorit kokevat, että iso osa niistä nuorista, jotka eivät ota läheisen asemaansa itse puheeksi, jäävät tunnistamatta. Toisen asteen ykkösluokan terveystarkastukset nähdään hyvinä tunnistamisen paikkoina, sillä jokainen aloittava opiskelija käy sellaisessa ja niissä voidaan ottaa asioita laajemmin puheeksi ja kohderyhmäläisillä nähdään olevan tilaisuus kertoa tilanteestaan näissä hetkissä. Terveystarkastajat saavat hyvää palautetta kuraattoreilta ja yhteistyön koetaan sujuvan useimmiten hyvin, mutta kuraattorit myös tiedostavat, että joskus terveystarkastuskin voi olla hyvin suppea.

”Mulla on ihan loistavat terkkarit täällä, että kun työtä voi tehdä monella otteella ja voi ottaa sen pituuden ja painon ja todeta, että tää oli tässä ja olis muuta ja moimoi, mutta täällä on oikeesti ilo työskennelly sellasessa porukassa, missä asioita ei epäröidä ottaa puheeks ja tavallaan paneudutaan siihen nuoren asiaan sillain, että jos se vaan jostain hiukankaan tulee ilmi, niin ei pelätä ottaa sitä asiaa puheeksi.”

Tunnistamisen suhteen kuraattorit nostavat esiin huolensa myös siitä, jos tunnistaminen jää opettajien vastuulle. Aineistossa nousee vahvasti esiin, että opettajien työtä arvostetaan ja heidän ammattitaitonsa ymmärretään kohdistuvan tiettyihin oppiaineisiin, mutta

huoli herää kuitenkin kohderyhmän nuorten tunnistamisen osalta. Opettajien kyvyn havaita muita kuin pedagogiikkaan liittyviä asioita koetaan vaihtelevan suuresti. Jotkut opettajat ovat hyvin tarkkanäköisiä ja kysyvät nuorilta heidän kuulumisiaan sekä elämäntilanteesta laajemmin, osa opettajista taas kuraattorien näkemyksen mukaan keskittyy pelkästään oman oppiaineensa opettamiseen eikä joko koe varmuutta ottaa nuorten kanssa puheeksi tästä poikkeavia asioita tai ei koe, että opettajan tehtävään kuuluu nuoren hyvinvoinnista huolehtiminen muun kuin opetustilanteen osalta.

”Se missä mulla ehkä tulee pientä huolta, että kun se on siis mä en voi missään nimessä moittia mää en osaa itse –opettaa tiettyä alaa–, mutta se, että ihan puhtaasti se sellanen asioitten puheeks ottaminen tai sellanen niin se on hyvin vaihtelevaa eri aloilla.”

Mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin ei voida vastata, jos heitä ei tunnisteta. Ilman tunnistusta, prosessi ei käynnisty ja nuori saattaa jäädä ilman minkäänlaista tukea opiskeluympäristössä. Tunnistamiseen panostaminen on tärkeää kohderyhmän nuorten kannalta, jotta palvelutarpeisiin vastaamisen prosessi saataisiin käynnistettyä, jotta nuoret saisivat kokemuksen siitä, että heidät nähdään ja he pääsisivät purkamaan omaa tilannettaan turvallisen aikuisen kanssa. On helppo vedota siihen, että joku asia on vaikeaa. Ammattilaisilla on kuitenkin eettinen velvollisuus pyrkiä ymmärtämään, mistä nämä vaikeudet johtuvat ja kehitellä keinoja purkaa muuria kohderyhmän nuorten ja ammattilaisten väliltä, koettiin se vaikeaksi tai ei.

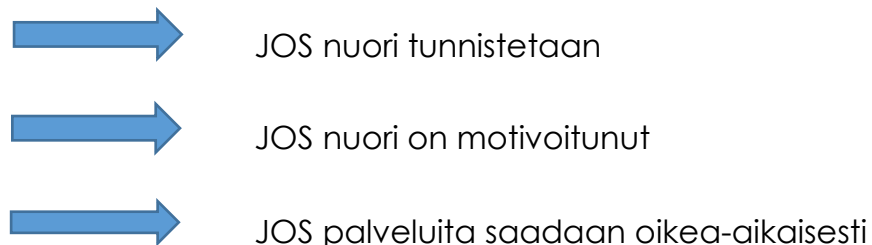
6.3 KUINKA ONNISTUTAAN?

Tämän teeman alla analysoin kuraattorien kokemuksia siitä, kuinka nuorten mielenterveys- ja päihdeläheisten palvelutarpeisiin onnistutaan vastaamaan. Teeman sisällä on havaittavissa kaksi eriävää tyyppikertomusta, josta ensimmäinen vaikuttaa ensisilmäyksellä siltä, että kokemus mielenterveys- ja päihdeläheisten palvelutarpeisiin vastaamisesta koetaan hyväksi ja melko onnistuneeksi. Tarkemmin katsottuna kuraattorit kuvaavat onnistumista kuitenkin ehdollisena tietyille seikoille, jonka seurauksena kuvailusta

eriytyy toinen tyypikertomus, jossa kuraattorit paneutuvat siihen, kuinka näitä ehtoja saataisiin purettua. Olen nimennyt tyypikertomukset seuraavasti: onnistumisen ehdot ja kehitysehdotukset. Tässä luvussa keskityn erityisesti kehitysehdotusten esiin tuomiseen, sillä havaittuja onnistumisen ehtoja on osaltaan käsitelty jo aikaisempien teemojen yhteydessä.

Onnistumisen ehdot. Kuraattorit kokevat, että nuorten mielenterveys- ja päihdeläheisten palvelutarpeisiin pystytään vastaamaan melko hyvin, silloin kun heidät tunnustetaan. Kuraattorit kertovat, että yksikään nuori ei jää ilman tukea, jos he sitä itse haluavat. Suurimmaksi osaksi kuraattorit siis kokevat onnistuvansa tehtävässä, mutta onnistumisen kuvaillaan olevan riippuvainen tietyistä elementeistä ja nämä elementit lisäävät onnistumiseen epävarmuustekijöitä. Kuvaan onnistumiseen vaikuttavia tekijöitä alla esitetyssä kuviossa (kuvio 6) alistuskonjunktion JOS avulla:

Palvelutarpeisiin vastaamisessa onnistutaan:

Kuvio 6. Onnistumisen ehdot

Tunnistaminen nousee onnistumisen ehdoksi kuraattorien onnistumiskertomuksissa, sillä niin kuin edellisessäkin luvussa käsiteltiin, ilman tunnistamista nuoren palvelutarpeisiin ei päästä pureutumaan eikä prosessi näin lähde käyntiin. Kuraattorien puheissa nousee kuitenkin voimakkaasti esiin, että yksikään nuori ei jää ilman tukea, jos tunnistamisessa on onnistuttu ja nuoresta on saatu ote. Nuori voi jäädä palveluiden ulkopuolelle vain sellaisissa tilanteissa, joissa hän ei itse niitä halua ottaa vastaan eikä ole niiden pariin motivoitunut hakeutumaan.

”Ainoastaan siinä tapauksessa he jäävät ilman tukea, jos he eivät ole itse halukkaita sitä vastaanottamaan, mutta jos he ovat itse halukkaita ja motivoituneita palveluita vastaanottamaan, niin palveluita aina jostain saadaan järjestymään kyllä.”

Onnistumisen ehdoksi nostetaan nuoren motivaation lisäksi kuitenkin myös palveluviihdakon haasteet. Toisaalta se, että palveluita on paljon, tukee nuoren mahdollisuuksia saada oikeanlaista ja oikea-aikaista palvelua, mutta toisaalta osa kuraattoreista kokee haasteeksi sen, miten oikeat palvelut löytävät oikeat nuoret. Tässä kuraattorin rooli on merkittävä siinä, että hän toimii palveluiden ja nuorten välissä, näiden yhdistymisen mahdollistajana, niin sanottuna sillanrakentajana. Kuraattorit kokevat, että kohderyhmän palvelutarpeisiin vastaamisessa onnistumisen mahdollistaa se, että kolmannen sektorin toimijat vastaavat aina palvelutarpeiden huutoon. Julkinen sektori saa toisaalta kovaakin kritiikkiä siitä, että siellä ei aina onnistuta tarjoamaan nuorille sellaista tukea kuin he tarvitsisivat, silloin kun he sitä tarvitsisivat. Erikoissairaanhoidon pitkät jonot voivat aiheuttaa päänvaivaa kuraattoreille ja heikentää palvelutarpeisiin vastaamista oikea-aikaisesti.

”Jos tilanteessa on niin, et nuori ei sit pääsekään ihan kuukauden sisällä siihen [erikoissairaanhoido] ja se tilanne on vaikka just tosiaan, että mielenterveydessä on sellanen, että nuorta ahdistaa tai muutoin on se mielenterveys tosi huono, eikä hän kykene käymään koulua tai se on hyvin hyvin heikkoa ja sitten kuitenkin hän ei pääse sitten niin nopeasti [palveluiden piiriin], niin se voi tietysti olla niin, että joutuu sitten itse siinä hyvinkin tiiviisti tekeen useemman viikon ajan, oleen sillä tavalla nuorella käytettävissä, hyvinkin intensiivisesti.”

Oikea-aikaisuus on tärkeä elementti, sillä nuoren tilanne saattaa heiketä entisestään, jos hän ei pääse palveluiden piiriin. Kuraattorit kertovat kannattelevansa nuorta siihen asti,

että tämä pääsee oikean palvelun piiriin ja pyrkivät näin varmistamaan, että nuori ei jää yksin murheidensa kanssa eikä tilanne pahenisi. Jos palveluiden piiriin pääseminen kuitenkin kestää pitkään, voi nuoren kannalta oikea aika kuitenkin olla jo ohi. Tällöin erityisiin palvelutarpeisiin vastaaminen ei välttämättä onnistu, vaikka nuori ei jäisikään tilanteessa kokonaan ilman tukea. Kuraattorien puheista on siis havaittavissa, että heidän kokemuksensa mukaan mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin pystytään vastaamaan sellaisissa tilanteissa hyvin, kun kuraattori pääsee itse työskentelemään nuoren kanssa. Jos tehtävässä ei onnistuta, osoittaa syyttävä sormi helpommin itsestä pois päin, joko nuoreen tai palveluihin. Toisaalta kuraattorit eivät jää toimettomiksi näidenkään esteiden edessä, vaan pyrkivät aktiivisesti miettimään, miten näihin voitaisiin vaikuttaa.

Kehitysehdotukset. Kuraattorit tunnistavat, että kohderyhmän palvelutarpeisiin ei kouluissa pystytä aina vastaamaan, mutta heidän puheestaan on havaittavissa monenlaisia ideoita sen suhteen, miten onnistumisen ehtoja; tunnistamista, motivaatiota ja oikea-aikaisuutta voitaisiin parantaa. Seuraavassa kuviossa (kuvio 7) olen eritellyt jokaisen onnistumisen ehdon osalta esitetyt kehitysehdotukset omiksi sarakkeikseen.

Tunnistaminen	Motivaatio	Oikea-aikaisuus
-Stigman purku & informointi aiheesta -Yhteistyön vahvistaminen -Kysymisen painottaminen	-Motivointikeskustelut -”Siemenen idättäminen” -Palvelut nuorille sopivimmiksi	-Resursseja erikoissairaanhoidon ja opiskelijahuoltoon -Resurssien parempaa kohdentamista

Kuvio 7. Kehitysehdotukset

Tunnistamisen edistämisen osalta kuraattorit näkevät yhdeksi tärkeäksi elementiksi mielenterveys- ja päihdehäiriöihin liittyvän stigman purkamisen. Sen, että aiheesta keskus-

teltaisiin ja tiedotettaisiin, jotta nuoret eivät kokisi aiheita häpeälliseksi, eivät omaa sairastamistaan eivätkä läheistensä sairastamista. Tällä tiedon välittämisellä ja leimallisuuden häivyttämisellä aiheen ympäriltä kuraattorit ajattelevat olevan vaikutuksia siihen, kuinka nuoret uskaltavat itse ottaa asioita puheeksi. Aiheen normalisoinnilla ajatellaan olevan positiivinen vaikutus myös siihen, että nuoret tunnistavat itse oman mielenterveys- ja päihdeläheisen asemansa ja hakeutuvat näin palveluiden piiriin. Näin pyritään lisäämään ymmärrystä siitä, että kenellä tahansa voi joskus olla haastava hetki elämässä ja se saattaa johtaa sairastumiseen, eikä siinä ole mitään häpeällistä, jos sairastuu eikä siinä ole myöskään mitään häpeällistä, että pyytää apua. Kuraattorit ehdottavat tiedon lisäämistä esimerkiksi yhteisöllisten oppituntien kautta, sillä niiden on aikaisemminkin havaittu olevan tehokas keino tunnistamisen edistämiseksi.

”Mää ajattelen sen niin, että tääkin nuori joka sitten tästä väkivallasta rupes puhumaan niin hän oli edellisenä vuonna ollut sellasella tunnilla ja hän oli siinä jotenkin oivaltanut et tää ei oo ihan normaali ja sitten hän rohkastu laittamaan mulle viestiä.”

Tunnistamista voidaan edistää informoimisen lisäksi yhteistyön vahvistamisella. Yhteistyön vahvistamista toivottiin niin koulun sisällä oppilashuollon ja muun henkilökunnan välillä kuin koulun ulkopuolisten tahojenkin kanssa. Koulun ulkopuolisten toimijoiden kanssa tehtävää yhteistyötä tiivistämällä nähdään olevan vaikutuksia siihen, että tieto nuoren tilanteesta välittyisi taholta toiselle ja kouluissa pystyttäisiin näin tunnistamaan kohderyhmän nuoria paremmin. Yhteistyötä kehittämällä voitaisiin myös parantaa sitä, että yhdenkään ammattilaisen ei tarvitsisi tehdä työtä nuorten hyvinvoinnin eteen pelkästään yksin ja omasta näkökulmastaan, vaan palvelutarpeisiin vastaamista voitaisiin tukea yhteisvoimin. Kuraattorien näkökulmasta koulun sisällä yhteistyötä voitaisiin kehittää erityisesti heidän ja opettajien välillä, jotta opettajat hahmottaisivat nuoret kokonaisvaltaisemmin ja pyrkisivät tunnistamaan kohderyhmäläisiä ilman pelkoa siitä, että he eivät tiedä mitä sen jälkeen pitäisi tehdä. Aineistosta välittyy ymmärrys siitä, että ammattilainenkin tarvitsee turvallisen ja luottamusta herättävän ilmapiirin viedäkseen itselle epäselviä tai hankalia asioita eteenpäin. Kuraattorit ajattelevat voivansa vaikuttaa

tähän esimerkiksi luomalla sellaista ilmapiiriä, jossa painotetaan kysymisen tärkeyttä, ei opettajan osaamista vastata aihetta käsittelevään problematiikkaan. Opettajien, kuten muidenkin aikuisten, tulisi ymmärtää kysymisen tärkeys nuorten kannalta ja uskaltaa ottaa asioita rohkeammin puheeksi, jotta nuorille tarjoutuisi enemmän mahdollisuuksia kertoa omasta tilanteestaan. Kuraattorit yrittävät mainostaa omia palveluitaan sekä luoda kouluihin sellaista mielikuvaa, että heidän puoleensa saa kääntyä haastavissa tilanteissa, he voivat esimerkiksi auttaa ja miettiä yhdessä nuoren ja opettajan kanssa, mitä lähdetään työstämään.

”Mun mielestä on kohtuutonta ajatella, että ne [läheisen asema koulun käyntiin] ei vaikuttais. Sen takia just olis tosi tärkeetä, että opettajat kysyis, että mitä kuuluu ja sitten joskus käy vaikka niin, että opiskelija saattaa läväyttää, että ihan paska fiilis että oon aamulla viillellyt, niin kyllähän meidän opettajalla täytyy olla, vaikkei erikoisosaamista, mutta täytyyhän meillä olla kyky kohdata kaikki se mikä meidän nuorisossa liikkaa ja sitten täytyy pystyä miettimään, että onko tää semmonen asia jota lähdän avaamaan opiskelijan kanssa vai kenen puoleen käännytään, että se on sitä ammatillista puolta. Kyl määhän semmosta oon yrittänyt myös vahvistaa, että yritän työskennellä myös opettajien kanssa niitten hankalien keissien kanssa ja se sataa useamman opiskelijan laariin, että ne pystyis kohtaamaan, ei täydy pystyä hallitsemaan kaikkea, mutta se kohtaaminen olis tosi tärkeetä.”

Tunnistamisen lisäksi kehitysehdotuksissa painottuu nuoren oma motivaatio. Kohde-ryhmän motivaatiota kuraattorit yrittävät edistää esimerkiksi motivaatio keskusteluilla ja tulevaisuuteen suuntaavilla keskusteluilla. Motivointikeskusteluilla pyritään pääsemään nuoren kanssa sellaiseen tilanteeseen, että nuori näkee tuen vastaanottamisen hyödyt oman elämänsä kannalta, myös tulevaisuusnäkökulmasta. Näissä keskusteluissa painottuu toisto, asioiden useampaan otteeseen esiin tuominen varioivilla tavoilla, jotta nuori ymmärtäisi jonkin tietyn problematiikan nousevan esiin useampaan otteeseen ja saisi ehkä yhdessä kuraattorin kanssa kiinni siitä, että tämä on sellainen mihin heidän

tapaamisillaan ei ole pystytty vaikuttamaan. Nuoren kanssa mietitään myös sitä, miten tämän hetken asiat voivat vaikuttaa myöhempään elämään. Nuorta yritetään saada näkemään pidemmän aikavälin vaikutuksia ja löytämään tätä kautta nuoren omaa sisäistä motivaatiota tuen vastaanottamiselle.

”Olen paljon puhunut sitä nuorille, että tää on semmonen asia, että sun olis hyvä käydä tää asia läpi jossain, että se vaikuttaa sun parisuhteeseen, sun oman perheen muodostumiseen sitten jossain vaiheessa, että miten sä näät ne asiat ja yrittänyt sillä tavalla tuoda heille sitä näkemystä, että tää ei oo vaan tää hetki ja he kuitenkin on jo toisen asteen opiskelijat on jo sellasia että he kattoo pitemmälle tulevaisuuteen, niin heidän kanssaan voi jo keskustella sellasia tulevaisuuteen katsovia, että mitä sitten kun sä olet 25v, mimmosena sä haluat että sä näät sun maailmas ja mitä sä haluat perheeltäs ja mimmonen se sun perhe on sitten siinä tilanteessa ja tavallaan mimmonen vaikutus tällä hetkellä on siihen sitten.”

Motivaatiota tavoitellaan tämän hetken lisäksi myös pidemmällä tähtäimellä. Kuraattorit ymmärtävät, että aina ei ole nuoren kannalta oikea aika hakeutua palveluihin. Näissä tilanteissa pyritään vahvistamaan nuoren ajatusta siitä, että tulevaisuudessa, jos oikea aika koittaa, nuori hakeutuisi uudestaan tuen piiriin. Tällä tavoin yritetään niin sanotusti idättää siemen palveluvaihtoehtoista nuoren ajatuksiin. Tuen vastaanottamista voi joskus vaikeuttaa myös nuoren tunteet: asioiden käsitteleminen voi tuntua nuoresta liian kivuliaalta tai nuori ei näe avun vastaanottamista hyödyllisenä. Näissä keskusteluissa voi kuitenkin olla hedelmällistä, jos nuoren mieleen saadaan istutettua ajatus tuen hakemisen positiivisista vaikutuksista. Kuraattorit pyrkivät vahvistamaan ajatusta, että avun hakeminen on kannustettavaa ja sitä voi tehdä missä elämänvaiheessa tahansa. Jos nuori ei koe, että oikea aika tuelle on nyt, painotetaan keskusteluissa tilanteiden ja tunteiden dynaamista luonnetta. Mieli voi ja saa muuttua ajan kuluessa, jolloin on hyvä tietää, millaisia palveluita on olemassa.

”Olen aika usein sanonut sitä, että vaikkeet sä tässä hetkessä oo valmis siihen keskusteluun, että koet sitä tarpeelliseksi niin mieti sitten joskus tulevaisuudessa, että jätä se hautumaan, että jossain tulevaisuudessa, kun sä huomaat, että joku asia keikkaa niin mee keskustelemaan, hae apua ja kerron niistä mahdollisuuksista mitä sitten on, kun sä olet sen ikäinen, että jäis joku siemen siihen, että on ihan ok hakea apua ja se on hienoa, että sä hait tässä hetkessä apua ja sitä, että tulevaisuudessakin tee se sama juttu.”

Sitaatissa mainitun siemenen idättämisen lisäksi motivaation saavuttamisen kannalta erittäin tärkeää on, että palvelut ovat nuorille sopivia. Tähän kuraattorit näkevät kehitysmahdollisuuksina sen, että palveluita mukautetaan nuorten mielenkiinnon mukaan esimerkiksi aktiivisemmiksi. Palveluiden toivotaan kehittyvän semmoisiksi, joissa nuoria ymmärretään heidän kehitysvaiheensa mukaisesti voimakkaina toimijoina ja nuoria kohdeltaisiin kunnioittavasti sekä oltaisiin heistä aidosti kiinnostuneita. Viranomaisten ”norsunluutorneja” toivotaan purettavaksi ja palveluita lähemmäksi nuoria, heille helpommin saavutettaviksi, osaksi nuorten luonnollisia kehitysympäristöjä kuten kotia ja koulua. Näillä keinoilla tavoitellaan, että nuoria olisi helpompi motivoida palveluiden piiriin ja saada sitoutettua toimintaan.

”Et sillain, jos mä aattelen et millon onnistumisprosentti on suurin, et sillon kun se palvelu tuodaan koululle, sillon ollaan hänen ympäristössään.”

Niin kuin yllä olevassa sitaatissa linjataan, palveluiden sijainnilla koetaan olevan vaikutusta siihen, kuinka hyvin nuorten palvelutarpeisiin pystytään vastaamaan. Viimeiseksi onnistumisen ehdoksi kuraattorien kertomuksissa nousi oikea-aikaisuus. Nuorten oikea-aikaiseen palvelutarpeisiin vastaamiseen nähdään yksiselitteisenä keinona resurssit, sekä niiden lisääminen oppilashuoltoon ja erikoissairaanhoidon, että niiden parempi kohdentaminen. Resurssien lisäämisellä tavoitellaan sitä, että esimerkiksi psykiatrian puolen jonoja saataisiin purettua. Tällä voisi olla kahdenlaisia vaikutuksia kohderyhmän nuorten hyvinvointiin sen osalta, että nuori pääsisi itse palveluiden piiriin mahdollisimman

nopeasti sekä myös siitä näkökulmasta, että läheinen pääsisi tarvittaessa oikeanlaisen hoidon piiriin. Resurssien lisäämisellä toivottaisiin kehitystä siihen, että palveluissa pystyttäisiin kohtaamaan nuoria nuorelle sopivalla tavalla, eikä heidän suhteensa annettaisi periksi heti ensimmäisestä ”asenneongelmasta”, vaan heidän kanssaan olisi aikaa ja jaksamista pureutua käytöksen taustatekijöihin. Oppilashuollon resurssien osalta taas tähdätään siihen, että resursseja olisi siellä missä nuoret viettävät suuren osan ajastaa. Lisäresursseilla voitaisiin parantaa sitä, että oppilashuollon henkilökunnalla olisi enemmän mahdollisuuksia panostaa nuorten hyvinvoinnin edistämiseen ja paremmin mahdollisuuksia tarjota esimerkiksi omia palvelujaan nopealla aikataululla. Lisäresursseja tarvitaan, jotta kuraattoreille jäisi kalenteriin niin sanottua tyhjää tilaa vastata oikea-aikaisesti nuorten avunpyyntöihin ja jotta kuraattorit voisivat panostaa yhteisölliseen työhön, yhteisöjen voimaantumiseen eikä yksilötyö veisi kaikkea aikaa.

”Et opiskelu- ja oppilaitokset, resurssit kohdilleen sinne, koska me aikuiset ollaan siel heidän arjes joka päivä. Et se et sul on joku, jolle sä voit hengähtää sitten siellä.”

Vaikka edellisessä sitaatissa nousee esiin toive lisäresursseista, kaikki kuraattorit eivät jakaneet täysin samanlaista resurssinäkökulmaa. Resursseja ei kaikkien kuraattorien näkökulmasta välttämättä tarvita lisää, mutta nykyisiä resursseja tulisi sosiaali- ja terveysaloilla sekä toisaalta myös koko yhteiskunnan tasolla kohdentaa paremmin. Sosiaali- ja terveysaloilla resursseja tulisi kohdentaa sellaisille ryhmille, jotka niitä eniten tarvitsevat, mutta jotka eivät osaa omia oikeuksiaan vaatia. Toisaalta kuraattorit ymmärtävät sen, että alalla tehdään paljon päällekkäistä ja turhaa työtä, josta pitäisi pyristellä pois, jotta resursseja ei kuluisi turhaan sellaiseen työhön, millä ei ole vaikutusta nuorten hyvinvointiin. Osa kuraattoreista ajattelee, että resursseja on tietty määrä eikä niitä noin vain saada lisää, jonka vuoksi niitä tulisi käyttää järkevästi, sinne missä havaitaan olevan tarvetta juuri sillä hetkellä. Resurssien osalta penätään siis myös joustavampaa toimintaa.

”Aattelen, että tää on ehkä mun tosi vahvasti henkilökohtainen mielipide ollut jo vuosia, että mä en tiedä onks tää pessimismii vai yltiörealismia, mutta en ihan hirveen mielelläni puhu resursseista, että ne on mitä on, puhun mieluummin siitä miten niitä käytetään. Että resursseja ja rahaa meiltä ei tipu taivaasta, ehkä tää nyt menee pessimismin puolelle, mutta sit meidän pitäis oikeesti mieltä yhteisesti sosiaali- ja terveysalalla, että mitä me tehdään sillä olemassa olevalla resurssilla, jotta se vastais mahdollisimman hyvin siihen huutoon, mikä sillä hetkellä on olemassa.”

Toisaalta resurssikeskusteluissa kaivataan muutosta koko yhteiskunnan tasolla. Ylipäänsä sitä, että yhteiskunnallisella tasolla päästäisiin pois sellaisesta keskustelumant-rasta, että julkinen sektori on liian iso ja kallis ja sen ylläpitämiseksi ei ole tarpeeksi verotuloja, jotta pystyttäisiin keskustelemaan siitä, mihin julkinen sektori tarvitsee resursseja ja miksi. Yhteiskunnallisella tasolla tarvittaisiin muutosta ihmisten suhtautumisessa mielenterveys- ja päihdehäiriöihin, siihen ajatusmalliin, että ne ovat itseaiheutettuja. Tällöin voitaisiin päästä kohdentamaan resursseja heidän tarpeisiinsa ja samalla tukemaan läheisten asemaa.

”Sosiologi joskus sano, että change of ideas, sitä me tarvitaan tässä koh-taa.”

Kuraattoreilla on paljon näkemyksiä siitä, miten mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeita heikentäviin onnistumisen ehtoihin voitaisiin vaikuttaa. Aineistosta välittyy voimakas puhe siitä, että nuoria ei pitäisi jättää oman onnensa nojaan ja heidän tukemiseensa tulisi panostaa. Toisaalta monessa kohtaa epäillään myös sitä, voidaanko asialle tehdä mitään, jos nuoret eivät itse halua. Yleinen kokemus on, että kouluissa on hyvät mahdollisuudet ja resurssit tunnistaa, kohdata ja ohjata nuoria oikeanlaisen tuen piiriin, vaikka samalla tunnustetaan, että kaikkia nuoria ei tässäkään ympäristössä tunnisteta. Aineistossa selkeä havainto on, että niiden nuorten palvelutarpeisiin päästään hyvin vastaamaan, jotka tunnustetaan ja saadaan ohjattua kuraattorin palveluihin, sillä kuraattorit osaavat olla aidosti läsnä nuoria varten, kuulla ja nähdä heidät sekä pitää

heidän puoliaan, mutta ne nuoret joita ei tunnisteta, jäävät näkymättömiin ja näin ollen todennäköisemmin vaille oikeanlaisia palveluita.

7 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tässä luvussa kokoan yhteen tutkimukseni keskeisimmät tulokset ja tarkastelen, miten tutkimustani ohjanneet hypoteesit sekä aihetta koskeva aikaisempi tutkimus asettuvat suhteessa tekemääni tutkimukseen. Tämän jälkeen pohdin tutkimukseni merkitystä ja luotettavuutta sekä otan kantaa siihen, mihin katse tulisi jatkossa kohdistaa, jotta mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeilla olisi mahdollisuus tulla paremmin ja laajemmin esille.

Tutkimusta ohjaavat hypoteesit

Tutkimustani ohjaava hypoteesi oli, että Suomessa mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten asemaa ei vielä toistaiseksi tunnusteta ja tunnisteta tarpeeksi hyvin (esim Joseph ym 2020; Sihto & Hokkila 2021; Arvola & Kärkkäinen, tulossa) eikä opiskeluympäristöissä anneta riittävästi painoarvoa nuorten kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin tarkastelulle (esim Konu & Rimpelä 2002; White 2016; Kiilakoski 2016), jonka seurauksena mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin ei pystytä asianmukaisesti vastaamaan. Tutkimukseni kuitenkin osoittaa, että opiskeluympäristöissä toimii myös ammatillaisia, jotka ymmärtävät mielenterveys- ja päihdehäiriöiden vaikutukset yksilön lisäksi tämän läheisiin. Tutkimukseeni osallistuneilla kuraattoreilla oli hyvin holistinen ihmiskäsitys eli ajatus siitä, että nuorten hyvinvointiin vaikuttaa monenlaiset asiat kuten läheisten hyvin- tai pahoinvointi. Hyvinvoinnin taas nähdään vaikuttavan siihen, kuinka koulussa suoriudutaan. Niin kuin yksi kuraattori asian osuvasti ilmaisi: ”Miten se vois olla vaikuttamatta”. Nuorten kokonaisvaltaisen huomioimisen tärkeyttä on myös aikaisemmassa tutkimuksessa nostettu esiin puhuttaessa esimerkiksi työn ja koulutuksen ulkopuolelle jääneistä nuorista ja heidän hyvinvoinnin tukemisestaan (Määttä & Määttä 2015; Vauhkonen & Hoikkala 2020). Tutkimukseni kuitenkin myös osoittaa, että opiskeluympäristöissä on paljon tehtävää niin tunnustamisen, tunnistamisen kuin kokonaisvaltaisen ihmiskäsityksen juurruttamisen osalta.

Tutkimukseni viitekehys rakentui oletukseen, että mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeiden esiin nousemiseksi tarvitaan luottamuksellista tilaa. Tutkimukseni tukee tätä hypoteesia. Tutkimukseni osoittaa, että kuraattorit pyrkivät luomaan dialogisen tilan niiden mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten kanssa, jotka heidän palveluihinsa ohjautuvat. Dialogisuuteen tähtäävällä vuorovaikutuksella kuraattorit tekevät tilaa nuorten omille ajatuksille ja toiveille sekä tätä kautta palvelutarpeiden esiin nousemiselle. Kuraattorien vuorovaikutusta koskevat näkemykset korostivat hyvin samantlaisia elementtejä kuin Isaacsin (2001) jaottelemat dialogisuuden osa-alueet: kuunteleminen, kunnioittaminen, odottaminen ja suoraan puhuminen. Kuuntelemisen ja kunnioittamisen osalta tutkimukseni tulokset ilmentävät Isaacsin kanssa yhteneviä ilmauksia, mutta suoraan puhumista laajennetaan vielä suoraan kysymisen tärkeydellä ja termi ”odottaa” taas näyttäytyy kuraattorien puheissa ensi sijassa ajan antamisen painottamisena rakennettaessa luottamuksellista vuorovaikutussuhdetta. Tutkimuksessani on havaittavissa, että kuraattorit pyrkivät saavuttamaan dialogisen tilan voidakseen ottaa vaikeita asioita puheeksi ja toisaalta herätelläkseen nuorten tietoisuutta omasta tilanteestaan, esittääkseen omia ajatuksiaan ja näkemyksiään nuoren asemasta, jotta nuoren kanssa voitaisiin yhdessä tarkastella läheisen sairauden vaikutuksia ja siihen liittyviä mahdollisia tuen tarpeita (vrt Freire 2005). Tutkimukseni osoittaa, että nuorten mielenterveys- ja päihdeläheisten palvelutarpeisiin vastaamisen kannalta on erittäin tärkeää mahdollistaa dialogisen tilan syntyminen, jotta palvelutarpeilla on ylipäänsä mahdollisuuksia nousta esiin.

Palvelutarpeisiin vastaaminen ja niiden edistäminen

Tarkastelin tutkimuksessani, kuinka toisen asteen oppilaitoksissa pystytään vastaamaan mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin sekä kuinka niihin voitaisiin vastata entistä paremmin. Tutkimukseni mukaan tuen tarpeisiin pystytään vastaamaan melko hyvin silloin, kun nuoret tunnustetaan mielenterveys- ja päihdeläheisiksi. Tutkimukseni tuloksena voidaan sanoa, että kuraattorit pyrkivät vastaamaan nuorten mielenterveys- ja päihdeläheisten palvelutarpeisiin palveluohjauksen ideologiaa noudattaen. Vuorovaikutuksessa kuraattorin ja nuoren välillä korostuu asiakaslähtöisyyden tavoittelu, nuoren omia lähtökohtia painottava toiminta. Asiakaslähtöisyyttä pyritään edistämään erilaisia työmalleja käyttämällä riippuen siitä, miksi nuori on tullut kuraattorin

palveluun, minkälaisella asenteella nuori on liikenteessä ja mihin nuori tarvitsee apua (vrt palveluohjauksen työmallit, Suominen & Tuominen 2007). Tutkimukseni osoittaa, että kuraattoreilla ei ole valmiita malleja siihen, kuinka mielenterveys- ja päihdeläheisen nuoren kanssa tulee toimia, vaan vuorovaikutuksessa painottuu vahvasti yksilökohtaisuus. Samat ajatusmallit; yksilökohtaisuuden korostaminen ja asiakkaiden elämäntilanteiden erityisyys, painottuvat usein sosiaalityön tutkimuksen saralla (esim. Juhila 2012; Törrönen ym 2017). Näiden voidaan katsoa pohjautuvan sosiaalialan kansallisiin ja kansainvälisiin eettisiin ohjeistuksiin ja siihen, mitä sosiaalityöllä ylipäänsä tavoitellaan (Talentia 2017; IASSW 2018).

Ala-Nikkolan ja Sipilän (1996) palveluohjauksen viisiosaisen prosessin toteutus on myös havaittavissa tutkimukseni tuloksista. Kuraattorit selvittelevät mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten kanssa heidän elämäntilannettaan, esittelevät mahdollisia palveluita sen perusteella, mitä nuori kertoo sekä järjestävät nuorelle palveluita sen mukaan, mitä hän itse toivoo. Prosessi ei kuitenkaan jää tähän, vaan kuraattorit pyrkivät myös tarkkailemaan, pääseekö nuori todellisuudessa palvelun piiriin ja saadaanko palvelussa nuoresta otetta sekä tekemään korjausliikkeitä sellaisten tapausten kohdalla, jossa prosessi ei suju odotetulla tavalla. Tutkimukseni osoittaa, että mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin vastaamisen kannalta on olennaista, että kuraattorit toimivat palveluohjauksen ideologian mukaisesti ja toteuttavat sosiaalialalla käytettyä ajatusmallia ”saattaen vaihtamisesta” sekä tarkkailevat prosessin etenemistä myös siinä hetkessä, jossa nuori ei enää käytä aktiivisesti kuraattorin palveluita. Näin pyritään varmistamaan, että nuoren palvelutarpeisiin vastaamisen prosessi ei katkea ja nuori saa tarvitsemaansa apua. Aikaisemmassa tutkimuksessa on nostettu esiin, että palveluohjauksen vaikutuksia ei useinkaan seurata, vaikka sen tulisi olla olennainen osa asiakkaiden palvelutarpeisiin vastaamisen prosessia (Ristolainen ym 2020). Myös tutkimukseni nousi esiin, että vaikka seuraamista pidetään tärkeänä, ei siihen aina löydy aikaa.

Tutkielmani on pyrkinyt tekemään näkyväksi, että yksilön sairastamisella on vaikutuksia läheiseen (esim. Jonsson 1973; Becker 2002; Solantaus & Paavola 2009) sekä sen, että opiskeluympäristöissä voidaan vaikuttaa nuorten mielenterveys- ja päihdeläheisten

hyvinvointiin sekä kehityksen kulkuun (esim. Bronfenbrenner 1979; Pulkkinen 2002; Välijärvi ym 2019). Tutkimukseni on myös osoittanut, että vaikka kuraattorit kokevat pystyvänsä vastaamaan mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin niiden tullessa ilmi, on selkeästi osoitettavissa, että näitä nuoria jää myös opiskeluympäristöissä tunnistamatta. Tutkimukseni tarkasteli mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin vastaamisen lisäksi niiden kehittämistä. Tutkimuksen tuloksena nousee voimakkaasti esiin, että mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin ei pystytä vastaamaan, jos ammattilaiset eivät tunnista näitä nuoria tai nuoret eivät itse tunnista omaa asemaansa. Tunnistaminen onkin edellytys tuen tarpeisiin vastaamiselle (myös Leu ym 2018). Ne nuoret, jotka eivät reagoi ulkoisesti havaittavalla tavalla opiskeluympäristöissä, jäävät herkästi sivuun, eikä heidän palvelutarpeisiinsa voida näin ollen vastata (myös Kärkkäinen 2021). Mielenterveys- ja päihdeläheiset nuoret kokevat myös itse jäävänsä usein näkymättömiin, sillä he ovat pyrkineet sinnittelemään opiskeluympäristössä mahdollisimman huomaamattomina (Arvola & Kärkkäinen, tulossa).

Palvelutarpeisiin vastaamisen edistämisen kannalta tutkimukseni tärkein tulos on, että mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten tunnistamiseen tulisi panostaa. Tulosteni perusteella tunnistamista voidaan edistää tietoisuuden lisäämisellä mielenterveys- ja päihdehäiriöistä sekä läheisen asemasta, aiheen normalisoinnilla, jotta stigmaa saataisiin poistettua. Tietoisuutta tulisi lisätä niin yhteiskunnallisella tasolla kuin opiskeluympäristöissä opiskelijoita ja ammattilaisia kouluttamalla. Nuoret eivät itse aina tunnista omaa asemaansa, jonka vuoksi heitä on tarpeellista tukea oman tilanteen hahmottamisessa (myös Phelps 2017). Vaikka tutkimukseni osoittaa, että kuraattoreilla on kykyä tunnistaa mielenterveys- ja päihdeläheisiä, nousee tutkimuksessa esiin myös huoli siitä, että opiskeluympäristöjen muut ammattilaiset eivät välttämättä ole asiasta yhtä hyvin perillä. Myös aikaisemmassa tutkimuksessa on noussut esiin huoli ammattilaisten heikosta tunnistamisesta (Leu ym 2018). Yhdeksi tärkeäksi elementiksi tutkimukseni osalta nousee, että ammattilaisia tulisi kouluttaa. Koulutuksissa ammattilaisille tulisi painottaa, että kaikkien tulee kysyä nuorilta heidän kuulumisiaan sekä sitä, mitä läheisille kuuluu ja kuinka nuori kokee sen vaikuttavan hänen omaan elämäänsä. Tutkimukseni tuloksissa painottuu kysymisen ja toiston tärkeys. Nuoret hoivaajat ovat itsekin toivoneet opettajilta ja muilta koulun ammattilaisilta parempaa ymmärrystä omaan tilanteeseensa (esim.

Moore ym 2017). Tunnistamista voidaan tutkimukseni perusteella parantaa myös yhteistyötä tiivistämällä, jotta tieto nuorten elämäntilanteista liikkuisi esimerkiksi koulujen nivelvaiheesta toiseen tai palveluiden välillä kuten sosiaalitoimesta opiskeluympäristöihin (myös Kuronen 2010; Joseph ym 2020). Tiedon välittymisen osalta tulee kuitenkin muistaa, että esteenä saattaa olla ammattilaisten yhteistyön puutteen lisäksi myös vanhempien toiveet, jolloin avainasemassa tiedon välittymisen osalta on luottamukselliset suhteet vanhempiin. Vanhempien onkin havaittu olevan ajoittain vastahakoisia lapsensa hoivaajan roolin esiin tuomisesta ja palveluiden vastaanottamisesta, sillä sen koetaan aiheuttavan lapselle stigmaa ja vanhemmalle ”huonon vanhemman” roolia (Aldridge ym 2016).

Mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin vastaamisen kehittämiseksi tutkimuksessani on havaittavissa sekä nuoriin että palvelujärjestelmään kohdistuvia kehitysehdotuksia. Nuorten osalta tulokset painottavat nuoren motivaation lisäämistä motivointikeskustelujen avulla, pyrkien näkemään tuen vastaanottamisen hyvät puolet nuoren itsensä kannalta sen hetkisen tilanteen osalta sekä tulevaisuuteen suuntaavien keskustelujen avulla (vrt ennakoitdialogi Seikkula & Arnkill 2009), joissa pyritään niin sanotusti idättämään siemen nuoren ajatuksiin tuen vastaanottamisesta sitten, kun nuori kokee ajan olevan oikea. Motivaation puutteen onkin havaittu olevan onnistuneen palveluohjauksen haaste (Ristolainen ym 2020). Nuorten motivaation lisäämiseksi katse kohdistuu myös palveluihin ja siihen, miten ne järjestetään. Kortteinen ja elovainio (2012) ovatkin ilmaisseet sosiaalialalla yleisesti tunnustetun paradoksin osuvasti ”Ne jotka kipeimmän apua tarvitsevat, ovat usein vaikeimpia auttaa”. Tutkimuksenikin osoittaa, että palveluita suunniteltaessa ja niitä toteutettaessa on tärkeää pitää mielessä, kuinka niistä saadaan mielenterveys- ja päihdeläheisille nuorille sopivia. Mielenterveys- ja päihdehäiriöt ovat vieläkin stigman ympäröimiä ja niistä voi olla tästä syystä vaikea puhua. Nuoruus on myös ikävaiheena erityisen myrskyinen ja ikävaiheen erityispiirteiden huomioiminen tulisikin olla keskeinen elementti nuorten kanssa työskenneltäessä. Palveluissa tulisi olla aidosti mahdollisuuksia, aikaa ja ymmärrystä kohdata nuori näiden tosiasioiden mukaisesti, eikä kuitata palveluista tippumista sillä, että nuoret eivät ole motivoituneita tai nuoria ei saada sitoutettua pitkäjänteiseen työhön. Tutkimukseni tuloksena voidaan myös todeta, että palveluiden saaminen oikea-aikaisesti edistää mie-

lenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin vastaamista. Tähän nähdään ratkaisuna resurssit, niiden lisääminen opiskelijahuoltoon ja erikoissairaanhoidon sekä parempi kohdentaminen sinne missä tarve on suurin (resurssien kohdentamisesta myös Määttä & Määttä 2015).

Tutkimuksen luotettavuuden ja merkityksen tarkastelu

Tutkimukseni aineisto on kerätty yhdeksältä ammattilaiselta ja vaikka jokaisella heistä on yksilöllinen tapansa katsoa maailmaa, toistuivat saman tyyppiset ajatukset ja kokemukset mielenterveys- ja päihdeläheisistä nuorista sekä opiskeluympäristön heikkouksista ja vahvuuksista tunnistaa ja tukea heitä. Kuraattoreilla oli melko yhteneviä näkemyksiä aiheesta, joka voi viestiä siitä, että aineistosta tekemäni havainnot ovat yleistettävissä koskemaan laajempaa joukkoa. Tutkimukseni on myös sinällään merkityksellinen, että mielenterveys- ja päihdeläheisiä nuoria ei ole juurikaan Suomessa tutkittu. Tutkimukseni merkitys kohdistuu erityisesti siihen, että tehdään näkyväksi kohderyhmää, joka on aikaisemman tutkimuksen osalta jäänyt näkymättömiin. Tutkimukseni tekee näkyväksi mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin vastaamisen prosesseja, sitä mitä opiskeluympäristöissä yritetään tehdä näiden nuorten tunnistamiseksi ja tukemiseksi sekä mitä siellä voitaisiin tehdä toisin. Tutkimukseni tekee näkyväksi myös mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten mahdollisia toimintamalleja tyypikuvauksien avulla (kuvio 3), joita voidaan jatkossa käyttää näiden nuorten tunnistamisen edistämiseksi. Suomessa on aikaisemmin tehty tyypikuvauksia esimerkiksi lasten reaktioista vanhemman alakuloon (Solantaus- Simula ym 2002), mutta mielenterveys- ja päihdeläheisen nuoren tyypikuvauksia ei ole tietääkseni aikaisemmin tehty. Tyypikuvauksia tulkittaessa on hyvä pitää mielessä, että jokainen mielenterveys- ja päihdeläheinen on erityinen ja yksilöllinen eikä ketään voi asettaa valmiiksi muovattuun muottiin. Tyypikuvaukset kuvaavat vain sitä mitä tutkija havaitsi aineistosta, ei sitä mikä jäi aineiston tai tutkijan tulkinnan vuoksi analyysin ulkopuolelle.

Tutkimukseni johtopäätöksiä tarkasteltaessa on myös muistettava, että tulokset kertovat meille vain kuraattorien todellisuudesta, heidän ajatuksistaan ja kokemuksistaan mielenterveys- ja päihdeläheisistä. Kohderyhmän nuorilla itsellään (tai muilla ammattilaisilla)

saattaa olla hyvinkin erilainen näkemys, kuinka heidän palvelutarpeisiinsa pystytään opiskeluympäristöissä vastaamaan (nuorten hoivaajien ajatuksia tutkinut esim moore ym 2009; Phelps 2017). Jatkotutkimuksissa olisikin kiinnostava tarkastella nuorten omia ajatuksia ja kokemuksia aiheeseen liittyen. Vaikka tutkielmani käsittelee läheisen asemaa laajemmin, painottuu sekä teoreettisissa lähtökohdissa että tulkinnassa vanhemman sairauden vaikutukset nuoreen. Jatkotutkimusta olisikin tärkeä tarkastella läheisen asemaa laajemmin. Tähän voisi pyrkiä tarkastelemalla vain niitä läheissuhteita (sisarukset, ystävät, muut läheiset), jotka toistaiseksi ovat jääneet vähemmälle huomiolle, mutta joiden tarkastelu voisi tuottaa tärkeää tietoa nuorten mielenterveys- ja päihdeläheisenä elämisen kokemuksista laajemmassa mittakaavassa.

Tutkimukseni läpileikkaavana lähtökohtana on, että nuorille mielenterveys- ja päihdeläheisille oltaisiin avoimia, heitä kunnioitettaisiin ja kuultaisiin, heille oltaisiin läsnä. Toisaalta tuloksissa painottuu myös nuorten oma vastuu. Jos nuorta ei voida auttaa, johtuu se usein nuoresta itsestään: nuori ei ole itse motivoitunut, hän ei kerro itse omista tarpeistaan tai hän ei sitoudu pitkäjänteiseen työskentelyyn. Ei ole kuitenkaan eettistä jättää mielenterveys- ja päihdeläheisiä nuoria painimaan yksin kuormittavien asioiden kanssa sellaisissakaan tilanteissa, jossa he eivät osaa tai uskalla kertoa tarpeistaan tai eivät ole valmiita ottamaan vastaan sellaista tukea, jota he eivät itse koe tarpeelliseksi tai mielekkääksi. On aikuisten, opiskeluympäristöjen henkilökunnan ja koko yhteiskunnan vastuulla pyrkiä tavoittamaan mielenterveys- ja päihdeläheisiä nuoria heille sopivalla tavalla. On aikuisten vastuulla pyrkiä purkamaan sellaista asetelmaa, jossa pärjääjiä arvostetaan enemmän kuin niitä, jotka osaavat pyytää itselleen apua. Ihminen on sosiaalinen olento, joka tarvitsee muita ja tätä inhimillistä piirrettä tulisi yhteiskunnassamme painottaa eikä piilotella.

Jotta vastuu nuorten mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten palvelutarpeisiin vastaamisesta ei jäisi vain nuorten omille harteille, olisi tärkeä kiinnittää huomiota myös siihen, mitä ammattilaiset voivat asian edistämiseksi tehdä. Ehdotankin seuraavaksi ajattelumallin muutosta, jonka jokainen ammattilainen voi omalta osaltaan tehdä. Kun tiedetään, että nuorilla mielenterveys- ja päihdeläheisillä on sellainen olo, että heitä ei nähdä

(esim. Arvola & Kärkkäinen, tulossa) ja ammattilaisilla on sellainen olo, että he eivät näe näitä nuoria (tämän tutkimuksen lisäksi esim Kärkkäinen 2021), tulisi huomio kiinnittää jatkossa siihen, miten asiaa katsomme. Kun nykyisellään vaikuttaa, että opiskeluympäristössä huomioidaan ja puututaan lähinnä niiden nuorten toimintaan, jotka häiritsevät opiskeluympäristön toimintaa tai joissa on havaittavissa muutoksen elementtejä, tulisi ammattilaisten jatkossa pyrkiä tietoisesti kääntämään katse myös niihin, jotka omalla toiminnallaan pyrkivät pysymään piilossa (vrt Näkymättömän tyyppikuvaus, kuvio 3). Piiloutuminen voi nimittäin olla nuoren tapa oireilla omaa mielenterveys- ja päihdeläheisen asemaansa. Kaikkien nuorten hyvinvoinnin ja jaksamisen turvaaminen on yhtäläisen tärkeää. Myös niiden mielenterveys- ja päihdeläheisten nuorten, joita emme vielä näe.

LÄHTEET

Aalto, Mauri, Bäckmand, Heli, Haravuori, Henna, Lönnqvist Jouko, Marttunen, Mauri, Melartin, Tarja, Partanen, Airi, Partonen, Timo, Seppä, Kaija, Suomalainen, Laura, Suokas, Jaana, Suvisaari, Jaana, Viertiö, Satu & Vuorilehto, Maria (2009). Mielenterveys ja päihdeongelmien varhainen tunnistaminen. Opas ennaltaehkäisevän työn ammattilaisille. Terveysten ja hyvinvoinninlaitos. Yliopistopaino, Helsinki.

Ala-Nikkola, Merja & Sipilä, Jorma (1996). Yksilökohtainen palveluohjaus (case management) – Uusi ratkaisu palvelujen yhteensovittamisen ikuisiin ongelmiin. ResearchGate.

Aldridge, Jo, Clay, Dan, Connors, Caitlin, Day, Naomi & Gkiza, Marina (2016) The lives of young carers in England. Qualitative report to Department for Education. Katso 1.5.2021.

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/498115/DFE-RR499_The_lives_of_young_carers_in_England.pdf

Arvola, Outi & Kärkkäinen, Katri (tulossa). Lupa kulkea kohti muuta - Nuorten mielen-terveys- ja päihdeläheisten kuormittuneisuuden kokemukset ja tie kohti omannäköistä elämää. Julkaisematon.

Bahtin, Mihail (1991). Dostojevskin poetiikan ongelmia. Kustannus Oy Orient Express. RT-paino.

Becker, Saul (2000). Young carers in the UK: research, policy and practice. ResearchGate journal.

Becker, Saul (2007). Global perspectives on children's unpaid caregiving in the family. Research and policy on "young carers" in the UK, Australia, the USA and Sub-Saharan Africa. *Global Social Policy* 7(1): 23-50.

Bronfenbrenner, Urie (1979). *The Ecology of human development*. Harvard university press, Cambridge.

Bronfenbrenner, Urie (2002). Teoksessa: *Kuusi teoriaa lapsen kehityksestä*. (toim.) Vasta, Ross. Unipress, Helsinki.

Buber, Martin (1993). *Minä ja Sinä*. Suomentanut Jukka Pietilä. Werner Söderström Osakeyhtiö, porvoo-helsinki.juva.

Finfami ry (2015). *Kun lapsi on omainen. Lapsiomaistyön periaatteet*. Katsottu 1.5.2021.

https://finfami.fi/wp-content/uploads/Lapsiomaisty%C3%B6n_periaatteet_aukeama.pdf

Forssen, Katja, Laine, Kaarina & Tähtinen, Juhani (2002). *Hyvinvoinnin tekijät ja uhat lapsuudessa. Teoksessa Marginaalit ja sosiaalityö*. Juhila, Kirsi, Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (Toim.). Kopijyvä Oy, Jyväskylä.

Freire, Paulo (2005). Teoksessa: *Paulo Freire. Sorrettujen pedagogiikka*. (Toim.) Tuukka Tomperi. Vastapaino, Tampere.

Gunther, Kirsi & Hasanen, Kirsi (2014) Teemoittelu. Teoksessa: Kirsi Günther & Kirsi Hasanen, Kirsi (toim.) Laadullinen tutkimus. Moodleverkkokirja.

Harrikari, Timo (2008). Riskille merkityt. Lapset ja nuoret huolen ja puuttumisen politiikassa. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 87. Hakapaino oy, Helsinki.

Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena (2015). Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki.

Heikkilä, Matti (1990). Köyhyys ja huono-osaisuus hyvinvointivaltiossa. Tutkimus köyhyydestä ja hyvinvoinnin puutteiden kasautumisesta Suomessa. Sosiaalihuollituksen julkaisuja 8/1990. Valtion painatuskeskus, Helsinki.

Hessle, Sven (1988). Familjer i sönderfall. En rapport från samhällsvården. Göteborg: Nordsteds Förlag. Teoksessa: Koulutuksen ja lapsi-vanhempisuhteen yhteys elämässä selviytymiseen. Sosiaalinen perimä ja koulutuskulttuurisen pääoman periytyminen sukupolvesta toiseen. Väitöstutkimus, Helsingin yliopisto. Kärkkäinen, Tuulikki (2004).

Holmila, Marja, Bardy, Marjatta & Kouvonen, Petra (2008). Lapsuus päihdeperheessä ja kielteisen sosiaalisen perimän voittaminen. Yhteiskuntapolitiikka 73, 2008:4.

Holman, Robert (1978). Poverty. Explanations of social deprivation. Richard Clay Ttd., The Chaucer Press, Bungay, Suffolk.

Holopainen, Pirkko (1991). Terveellinen koulu – Tarvitaanko sellaista? Teoksessa Kehittyvä kouluyhteisö. Opetushallitus. (Toim.) Suomalainen, Eino & Peltonen, Heidi. Valtion painatuskeskus, Helsinki.

Huhtanen, Kristiina (2007). Kun huoli herää. Varhainen puuttuminen koulussa. PS-kustannus, Juva.

Hänninen, Kaija (2007). Palveluohjaus. Asiakaslähtöistä täsmäpalvelua vauvasta vauriin. Stakes, Valopaino oy, Helsinki.

Hänninen, Kaija & Poikela, Ritva (2017). Toimintalähtöinen, dialoginen ja kohtaava vuorovaikutus. Teoksessa Vastavuoroinen sosiaalityö. Toim. Törrönen, Maritta, Hänninen, Kaija, Jouttimäki, Päivi, Lehto-Lundén, Tiina, Salovaara, Petra & Veistilä, Minna. Gaudeamus Oy, Tallinna.

Härkönen, Ulla (2008). Teorian ja tutkimuskohteen vaikutus – Bronfenbrennerin ekologinen systeemitheoria ihmisen kehityksessä. Katsottu 10.5.2021.

<http://sokl.uef.fi/verkkojulkaisut/monitiet/pdf/harkonen.pdf>

IASSW (2018). Global Social Work Statement of Ethical Principles. Katsottu 1.5.2021.

<https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/2018/07/Global-Social-Work-Statement-of-Ethical-Principles-IASSW-27-April-2018-1.pdf>

Isaacs, William (2001). Dialogi ja yhdessä ajattelemisen taito. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

Jonsson, Gustav (1973). *Det sociala arvet (femte up plagan, första 1969)*. Folksam. Stockholm: Tidens Förlag. Teoksessa: Koulutuksen ja lapsi-vanhempisuhteen yhteys elämässä selviytymiseen. Sosiaalinen perimä ja koulutuskulttuurisen pääoman periytyminen sukupolvesta toiseen. Väitöstutkimus, Helsingin yliopisto. Kärkkäinen, Tuulikki (2004).

Joseph, Stephen, Sempik, Joe, Leu, Agnes & Becker, Saul (2020). Young carers research, practice and policy: An overview and critical perspective on possible future directions. *Adolescent Research Review* 5:77–89.

Juhila, Kirsi (2000). Neuvot ja pulmat lastensuojelukeskusteluissa. Teoksessa Arja Jokinen & Eero Suoninen (toim.). Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

Juhila, Kirsi (2012). Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Bookwell, Jyväskylä.

Kiilakoski, Tomi (2016). Koulu on enemmän. Nuorisotyön ja koulun yhteistyön käytännöt, mahdollisuudet ja ongelmat. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, verkkojulkaisuja 107.

Konu, Anne & Rimpelä, Matti (2002). Well-being in schools: a conceptual model. *Health promotion international*, volume 17, issue 1.

Konu, Anne & Lintonen, Tomi (2019). Myönteistä kehitystä kouluhyvinvoinnissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 84, 2019:5–6.

Korppinen, Anne (2020). Nuorten hoivaajien ääni aikuiskeskeisen puheen ja vanhempien porttien takana. *Yhteisöpedagogian opinnäytetyö*. HUMAK.

Kortteinen, Matti & Elovainio, Marko (2012). Millä tavoin huono-osaisuus periytyy? Teoksessa Sami Myllyniemi (Toim.) Monipolvinen hyvinvointi. Nuorisobarometri 2012. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 127, verkkojulkaisuja 53. Hakapaino, Helsinki.

Kuronen, Ilpo (2010). Peruskoulusta elämäkouluun. Ammatillisesta koulutuksesta syrjäytymisvaarassa olevien nuorten aikuisten tarinoita peruskoulusuhteesta ja elämäkoulusta peruskoulun jälkeen. Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto.

Kärkkäinen, Katri (2021). Nuoren mielenterveys- ja päihdeläheisen tunnistaminen toisen asteen oppilaitoksissa opiskelijahuolto- ja ammattilaisten näkökulmasta. Pro gradu –tutkielma. Turun yliopisto.

Kärkkäinen, Tuulikki (2004). Koulutuksen ja lapsi vanhempi suhteen yhteys elämässä selviytymiseen. Sosiaalinen perimä ja koulutuskulttuurisen pääoman periytyminen sukupolvesta toiseen. Väitöstutkimus, Helsingin yliopisto.

Laki sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista 272/2005. Finlex.

Lastensuojelulaki 417/2007. Finlex.

Levinas, Emmanuel (1996). Etiikka ja äärettömyys. Keskusteluja Philippe Nemon kanssa. Suomentanut Outi Pasanen. Tammer-Paino, Tampere.

Lewis, Oscar (1966). The culture of poverty. *Scientific American*, Vol. 215, No. 4, October 1966, pp. 19-25 Published by: Scientific American, a division of Nature America, Inc.

Leu, Agnes, French, Marianne & Jung, Corinna (2018). "You don't look for it" – A study of Swiss professionals' awareness of young carers and their support needs. *Health and Social Care in the Community*, Vol 26, Issue 4.

Liimatainen, Ari (2019). Oma-lehti. Pääkaupunkiseudun omaishoitajat 3/2019. Katsottu 1.4.2021.

<https://www.polli.fi/jopa-tuhat-alaikaista-toimii-omaishoitajana/>

Manninen, Seija (2018). Kouluviihtyvyyden ja siihen liittyvät tekijät peruskoulussa ja toisen asteen oppilaitoksissa. Väitöstutkimus. Jyväskylän yliopisto paino, Jyväskylä.

Marttunen, Mauri & Haravuoro, Henna (2015). Mielenterveys- ja päihdesuunnitelma 2009-2015. Miten tästä eteenpäin? Terveystieteiden ja hyvinvoinninlaitos - työpaperi 20/2015.

Merikukka, Marko (2020). Lapsuuden elinolojen yhteydet aikuisuuden hyvinvointiin. Kansallinen syntymäkohortti 1987-rekisteritutkimus. Väitöstutkimus, Oulun yliopisto.

Moore, Tim, McArthur, Morag & Morrow, Ros (2009). Attendance, achievement and participation: Young carer's experiences of school in Australia. *Australian Journal of Education*, vol 53, No 1.

Määttä, Mirja & Määttä, Anne (Toim.) (2015). Parempia ratkaisuja koulutuksen ja työn ulkopuolella olevien nuorten tukemiseen. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 16/2015.

Mönkkönen, Kaarina (2002). Dialogisuus kommunikaationa ja suhteena. Vastaamisen, vallan ja vastuun merkitys sosiaalialan asiakastyön vuorovaikutuksessa. Kuopion yliopisto painatuskeskus, Kuopio.

Nenonen, Tellervo, Heino, Malla, Hedman, Lilli & Klemetti, Reija (2020). Lapset ja nuoret perheenjäsenten hoivaajina. Kouluterveyskyselyn 2019 tuloksia. Tutkimuksesta tiiviisti 24/2020. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Nutbeam, Don (2000). Health literacy as a public health goal: a challenge for contemporary health education and communication strategies into the 21st century. Health promotion international, volume 15, issue 3.

Nyfors-Nivalainen, Taina (2019). Nuoret hoivaajat: systemaattinen kirjallisuuskatsaus kansainvälisestä tutkimuksesta. Julkaisematon sosiaalityön pro gradu. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki 1287/2013. Finlex.

Oppivelvollisuuslaki 1214/2020. Finlex.fi.

Orme, Joan & Glastonbury, Bryan (1993). Care management. Tasks and workloads. The Macmillan press, London.

Paakkari, Leena, Torppa, Minna, Paakkari, Olli-Pekka, Välimaa, Raili, Ojala, Kristiina & Tynjälä, Jorma (2019). Does health literacy explain the link between structural stratifiers and adolescent health? *The European Journal of Public Health*. Vol 29, no. 5, 912-924.

Paju, Petri (2018). Onko Suomessa nuoria hoivaajia. Lastensuojelun keskusliiton blogi. Katsottu 1.4.2021.

<https://www.lskl.fi/blogi/onko-suomessa-nuoria-hoivaajia/>

Pajulo, Marjukka, Salo, Saara & Pyykkönen, Nina (2015). Mentalisaatio ihmistä suojaavana tekijänä. *Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim*. 2015;131(11):1050-7.

Palveluohjausyhdistys.fi: Mitä palveluohjaus on? Katsottu 1.4.2021.

<https://www.palveluohjaus.fi/mita-palveluohjaus-on/>

Phelps, Daniel (2017). The voices of young carers in policy and practice. *Social Inclusion* 2017, volume 5, issue 3.

Pulkkinen, Lea (2002). Mukavaa yhdessä. Sosiaalinen alkupääoma ja lapsen sosiaalinen kehitys. PS-Kustannus. Otavan kirjapaino Oy, Keuruu.

Ristikari, Tiina, Keski-Säntti, Markus, Sutela, Elina, Haapakorva, Pasi, Kiilakoski, Tommi, Pekkarinen, Elina, Kääriälä, Antti, Aaltonen, Mikko, Huotari, Tiina, Merikukka, Marko, Salo, Jarmo, Juutinen, Aapo, Pesonen-Smith, Anna & Gissler, Mika (2018). Suomi lasten kasvuympäristönä. Kahdeksantoista vuoden seuranta vuonna 1997 syntyneistä. Raportti 7/2018. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 210. Punamusta Oy, Helsinki.

Ristolainen, Hanna, Roivas, Päivi, Mustonen, Erja & Hujala, Anneli (2020). Asiakaslähtöinen palveluohjaus. Teoksessa Uudistuva sosiaali- ja terveysala. (Toim.) Hujala, Anneli & Taskinen, Helena. Tampere University Press, Tampere.

Rose, Stephen & Black, Bruce (1985). Advocacy and empowerment. Routledge & Kegan Paul, Boston, London and Henley.

Saari, Juho, Eskelinen, Niko & Björklund, Liisa (2020). Raskas perintö. Ylisukupolvinen huono-osaisuus Suomessa. Gaudeamus Oy.

Satka, Mirja (2009). Varhainen puuttuminen, moraalinen käänne ja sosiaalisen asiantuntijat. *Yhteiskuntapolitiikka* 74 (2009):1.

Seikkula, Jaakko & Arnkill, Tom Erik (2009). Dialoginen verkostotyö. Terveiden ja hyvinvoinninlaitos, Esa Print Oy.

Sihto, Tiina & Hokkila, Kirsi (2021). Nuoret hoivaajat – Näkymättömästä näkyväksi? *Yhteiskuntapolitiikka* 86, 2021:2.

Small, Mario Luis, Harding, David & Lamont, Michèle (2010). Reconsidering Culture and Poverty. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 629:6–27.

Solantaus, Tytti & Beardslee William (1996). Interventio lasten psyykkisten häiriöiden ehkäisemiseksi. *Duodecim* 1996;112(18):1647.

Solantaus, Tytti & Paavonen, E. Juulia (2009). Vanhempien mielenterveyshäiriöt ja lasten psykiatriset ongelmat. *Duodecim* 2009;125(17):1839-44.

Solantaus-Simula, Tytti, Punamäki, Raija-Leena & Beardslee, William (2002). Childrens responses to low parental mood. Balancing between active empathy, overinvolvement, indifference and avoidance. *American academy of child & adolescent psychiatry* 41:3.

STM (2020). Kansallinen mielenterveysstrategia ja itsemurhien ehkäisyohjelma vuosille 2020-2030. *Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja* 2020:6.

STM (2004). Varhainen puuttuminen. Mahdollisuus nuorten syrjäytymisen ehkäisemisessä. Linnakangas, Ritva & Suikkanen, Asko. *Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä* 2004:7, Helsinki.

Suominen, Sauli (Toim.) (2002). Henkilökohtainen palveluohjaus. Case management mielenterveystyössä. Satakunnan painotuote Oy, Kokemäki.

Suominen, Sauli & Tuominen, Merja (2007). Palveluohjaus. Portti itsenäiseen elämään. Picaset Oy, Helsinki.

Talentia (2017). Arki, arvot ja etiikka. Sosiaalialan ammattihenkilön eettiset ohjeet. Punamusta Oy,

THL (2021a). Omaistyö. Katsottu 1.4.2021

<https://thl.fi/fi/web/mielenterveys/mielenterveyspalvelut/omaistyö>

THL (2021b) Mielenterveyshäiriöt. Katsottu 1.4.2021.

<https://thl.fi/fi/web/mielenterveys/mielenterveyshairiot>

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2018). Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Uudistettu laitos. Kustannusosakeyhtiö Tammi, E-kirja.

Törrönen, Maritta & Vornanen, Riitta (2002). Emotionaalinen huono-osaisuus peruskoululaisten korostamana syrjäytymisenä. Nuorisotutkimus 4/2002.

Törrönen, Maritta, Hänninen, Kaija, Jouttimäki, Päivi, Lehto-Lundén, Tiina, Salovaara, Petra & Veistilä, Minna (toim.). Vastavuoroinen sosiaalityö. Gaudeamus Oy, Tallinna.

Vauhkonen, Teemu & Hoikkala, Tommi (2020). Syrjäytymisen laskuja. Tutkimus syrjäytymisestä, kustannuksista ja kohdennetun nuorisotyön vaikuttavuudesta. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, verkkojulkaisuja 153.

Vauhkonen, Teemu, Kallio, Johanna & Erola, Jani (2017). Sosiaalisen huono-osaisuuden ylisukupolvisuus Suomessa. Yhteiskuntapolitiikka 82, 2017:5.

Virtanen, Tuomo (2016). Näkökulmia oppilaan kouluun kiinnittymiseen. Oppimisen ja oppimisvaikeuksien erityislehti, 2017, Vol. 27, No. 2.

Väljjarvi, Jouni (Toim.) (2019). Valtioneuvoston julkaisuja 2019:7. Edellytykset kasvuun, oppimiseen ja osallisuuteen kaikille. Tutkijoiden havaintoja ja suosituksia lasten ja nuorten monipuolisen kehityksen, terveyden ja vaikuttamisen mahdollisuuksien edistämiseksi. Opetus- ja kulttuuriministeriö, sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.

White, Mathew (2016). Why won't it stick? Positive psychology and positive education. *Psychology of well-being* (2016), 6:2.

LIITTEET

Liite 1. Suostumuslomake

Hyvä opiskeluhuollon ammattilainen,

Kiitos päätöksestäsi osallistua haastatteluun! Juuri Sinulta saamamme tieto on hyvin tärkeää työlle, jolla pyritään lisäämään nuorten hyvinvointia.

Pro gradututkimus

Tämä pro gradututkimus toteutetaan yhteistyössä Varsinais-Suomen mielenterveysomaiset FinFami ry:n Kysy nuorelta –hankkeen kanssa. Yhdistyksen toiminnan tavoite on edistää mielenterveysomaisten hyvinvointia, kun perheessä tai lähipiirissä ilmenee mielenterveysongelmia tai päihteiden väärinkäyttöä. Kysy nuorelta-hanke tulee hyödyntämään pro gradututkimuksen tuloksia kehittäessään oppimateriaalia ja koulutusta sosi-aali-, terveys- ja kasvatusalojen ammattilaisille ja tulevilla ammattilaisille.

Haastattelu

Tutkimushaastattelu muistuttaa tavallista keskustelua, jossa kerrot kokemuksistasi ja mielipiteistäsi. Haastatteluun osallistuminen on täysin vapaaehtoista, ja vain pro gradu-tutkimuksen tekijä käsittelee haastatteluilla kerättyä tietoa. Haastattelussa esille tulleet asiat raportoidaan tavalla, josta tutkittavia tai muita haastattelussa mainittuja yksittäisiä henkilöitä ei voi tunnistaa. Tutkimusjulkaisuihin voidaan sisällyttää suoria otteita haastatteluista, mutta nekin muokataan niin, ettei vastaajaa voi tunnistaa.

Jokainen vastaaja on siis täysin anonymi. Voit peruttaa osallistumisesi tutkimukseen milloin vain niin halutessasi tai kieltäytyä vastaamasta johonkin yksittäiseen kysymykseen. Ennen haastattelun alkua saat vielä lisätietoja tutkimusaineiston käsittelyn luottamuksellisuudesta sekä yksityisyytesi suojaamisesta eli käymme läpi asiat, jotka on esitetty myös tämän haastattelupyynnön liitteenä olevassa suostumuslomakkeessa.

Haastatteluun on hyvä varata aikaa noin tunti. Haastattelu tallennetaan ääninauhalle,

josta haastattelu myöhemmin kirjoitetaan tekstitiedostoksi. Siinä yhteydessä haastatteluvien ja haastatteluissa esille tulevien muiden henkilöiden nimet poistetaan tai muutetaan peitenimiksi. Tarvittaessa muutetaan tai poistetaan myös paikkatietoja ja muita erisnimiä (työpaikkojen tms. nimet), jotta tutkimukseen osallistuneiden henkilöiden tunnistaminen ei ole enää mahdollista. Ääninauha tuhoetaan sen jälkeen, kun haastattelu on kirjoitettu tekstitiedostoksi. Tekstitiedostoja säilytetään lukkojen takana. Tekstimuotoista haastatteluaineistoa voidaan hyödyntää haastattelijan omissa jatkotutkimuksissa. Tutkimuksessa noudatetaan Tutkimuseettisen neuvottelukunnan antamia ohjeita hyvästä tieteellisestä käytännöstä (lisätietoja: www.tenk.fi).

Yhteystiedot

Jos haluat lisätietoja tutkimuksesta, vastaamme mielellämme kysymyksiisi:

Pro gradututkimuksen tekijä Raisa Karimo +358 443 344231 raomka@utu.fi

Kysy Nuorelta –hankkeen projektityöntekijä Outi Arvola +358 400 169647 outi.arvola@finfami.fi

SUOSTUMUSLOMAKE

Vahvistan allekirjoituksellani suostumukseni pro gradututkimukseen osallistumiseen. Vahvistan seuraavat seikat:

- Olen suostunut yhteen haastatteluun.
- Ennen haastattelun alkua minulle on kerrottu pro gradututkimuksesta ja sen tarkoituksesta. Minulla on ollut aikaa harkita osallistumistani, ja minulle tarjottu mahdollisuus kysyä lisätietoja tutkimuksesta.
- Ymmärrän, että tutkimukseen osallistuminen on vapaaehtoista.
- Tiedän, että minun ei tarvitse vastata kysymyksiin, joihin en halua vastata.
- Hyväksyn, että haastatteluni nauhoitetaan ääninauhalle. Tiedän, että aineistot käsitellään niin, että minua ei voida tunnistaa aineistosta tai tutkimusraporteista vastausteni

perusteella.

- Ymmärrän, että voin keskeyttää tutkimukseen osallistumiseni milloin tahansa eikä minun tarvitse perustella sitä mitenkään eikä siitä ole minulle mitään seuraamuksia.
- Hyväksyn, että tekstimuotoista haastatteluaineistoa voidaan hyödyntää jatkotutkimuksissa.
- Minulle on kerrottu pro gradututkimuksen eettisistä lähtökohdista.

Vahvistan suostumukseni pro gradututkimukseen osallistumiseen:

Nimi _____

_____ Allekirjoitus Paikka ja päivämäärä

Liite 2. Puolistrukturoitu teemahaastattelu

Perustiedot:

Nimi, ikä, koulutus

Työnkuva lyhyesti omin sanoin?

Kuinka monta koulua ja kuinka paljon oppilaita kuuluu vastuualueeseen?

Teema 1

Mielenterveys- tai päihdeläheinen nuori

Mielenterveys- tai päihdeläheisellä nuorella tarkoitetaan nuorta, jonka jollain läheisellä on mielenterveys- tai päihdeongelma.

1. Mitä tällainen asema tarkoittaa nuoren kannalta?
2. Onko tullut työssä vastaan tällaisia nuoria?
3. Miten nämä nuoret tunnistetaan koulumaailmassa?

Teema 2

Nuoren kanssa työskentely

Nuoria mielenterveys- tai päihdeläheisiä voi olla joskus vaikea tunnistaa. Osa näistä nuorista kuitenkin päätyy koulukuraattorin tietouteen.

1. Mitä kautta nämä nuoret ohjautuvat kuraattorin palveluihin?
2. Miten lähdetään työskentelemään tällaisen nuoren kanssa?
3. Minkälaisia asioita nuorten kanssa työskentelyssä nousee esiin?
4. Mitkä asiat on tärkeitä huomioida, kun työskentelee näiden nuorten kanssa?

Teema 3

Nuorten palvelutarpeet

Nuorilla mielenterveys- tai päihdeläheisillä voi olla erinäisiä elämäntilanteita ja niihin liittyviä tarpeita.

1. Minkälaisia tarpeita näillä nuorilla voisi olla tai minkälaisia tilanteita on tullut vastaan?
2. Miten näihin tarpeisiin voitaisiin vastata?
3. Mikä on koulukuraattorin rooli sellaisissa tilanteissa, joissa nuorella on jotain tarpeita?

Teema 4

Palveluohjaus

Työskennellessään nuoren mielenterveys- tai päihdeläheisen kanssa voi tulla vastaan tilanteita, joissa nuori tarvitsee sellaista tukea tai apua, jota koulukuraattori ei voi tarjota.

1. Miten tällaisissa tilanteissa edetään?
2. Minkälaiden tahojen kanssa koulukuraattori tekee yhteistyötä näiden nuorten tukemiseksi?
3. Minkälaisia palveluita näille nuorille on tarjolla?
4. Miten tällainen palveluihin ohjaamisen prosessi etenee?
5. Onko työssä tullut vastaan tilannetta, jossa nuori tarvitsisi apua tai tukea, mutta sitä ei ole ollut tarjolla tai palveluiden piiriin on ollut vaikea päästä?
6. Mitä pitäisi tehdä tai tapahtua, että yhä useampi näistä nuorista saisi tarvitsemaansa apua tai tukea?

Teema 5

Koulukuraattorin työ

Koulukuraattorin työ koetaan usein kiireiseksi ja nuoria on yhtä työntekijää kohden paljon.

1. Miten työaika jakautuu?
2. Tuleeko työssä vastaan tilanteita, joissa nuorille ei riitä tarpeeksi aikaa? Jos tulee, niin miten suhtautuu näihin tilanteisiin?
3. Miten tällaisia tilanteita voitaisiin ehkäistä?
4. Mikä on koulukuraattorin tärkein tehtävä?
5. Onko oman kokemuksen mukaan mahdollisuuksia toteuttaa tätä tehtävää?

Lopetus

1. Onko tämä sellainen aihe, johon toivoisi lisää koulutusta, tietoutta, tukea?
2. Onko jotain muuta lisättävää?